

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

збірник наукових праць

науково-практичне юридичне видання

Випуск 1 (42)

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

У збірнику висвітлюються результати наукових досліджень проблем сучасної правової науки, зокрема актуальних питань теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, процесуальних та комплексних галузей права, правозастосовної практики, правової освіти, а також інші аспекти правової політики держави.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Цуркан-Сайфуліна Юлія Василівна – д-р юрид. наук, професор

Заступник головного редактора:

Сафончик Оксана Іванівна – д-р юрид. наук, доцент

Відповідальний секретар:

Ковальчук Сергій Олександрович – д-р юрид. наук, доцент

Редакційна колегія:

Некіт Катерина Георгіївна – канд. юрид. наук, доцент

Гавриш Наталя Степанівна – д-р юрид. наук, доцент

Латковський Павло Павлович – канд. юрид. наук, доцент

Глиняна Катерина Михайлівна – канд. юрид. наук, доцент

Мазуренко Світлана Вікторівна – канд. юрид. наук

Dr. Michael Geistlinger – професор (Австрія)

Bernd Wieser – д-р юрид. наук, професор (Австрія)

Emre Sencer – д-р, професор (США)

Відповідальний за випуск:

О.П. Головка

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 28.02.2022 р. (протокол № 8)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.pjv.nuoua.od.ua

Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник» зареєстровано Державною реєстраційною службою України (Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 18118-6918Р від 16.08.2011 р.), внесено до переліку наукових фахових видань України (категорія "Б") з юридичних наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.12 (477)

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).981](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).981)**В. С. Кобко-Одарій***orcid.org/0000-0001-9302-472X**кандидат юридичних наук,**асистент кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРАВОВИЙ МЕНТАЛІТЕТ МОЛОДІ (НА ПРИКЛАДІ МОЛОДІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ)

Наукове дослідження такої суб'єктної групи як молодь завжди привертало і привертає досі увагу як науковців, так і політиків та громадських діячів. І це не дивно, адже дана соціальна група – це цінність особливого роду, це головна цінність суспільства, це не тільки поняття демографічне, але також економічне, соціальне, політичне. Ставка на молодь в сьогоденні, на майбутнє покоління здатна породити політику суспільства і держави, які працюватимуть на випередження подій, на профілактику явищ, на прискорення розвитку суспільства. Але досягнути успішних результатів можна тільки добре вивчивши вказану суб'єктну групу.

Так, заслуговує на увагу один із аспектів вивчення – це правового менталітету. Дослідження з цієї точки зору надасть змогу більш глибоко зрозуміти поведінку, думки, свідомість молодих людей. Сягнути до ментальності індивіда та його специфічного бачення світу, складу мислення та умонастроїв саме у правовій сфері суспільства. Це дозволить з'ясувати ставлення молоді до державно-правових інституцій.

Дослідженням різних аспектів суб'єктної групи «молодь» у різні часи займалися такі вітчизняні вчені як, К. Богомаз, Б. Буяк, М. Головатий, Д. Єрмоленко, Я. Чепіга та ін. І в зарубіжній науці достатньо уваги приділяється вивченню даного питання, а саме такими вченими як, К. Грос, Ч. Рейча, Т. Розака, Г. Стенлі Хол та багато інших. Але майже уваги не приділяється розробці питання правового менталітету молоді.

Метою нашого дослідження є аналіз суб'єктної групи «молодь» з точки зору правового менталітету.

Перш ніж перейти до характеристики менталітету сучасної української молоді наведемо її визначення, тим паче, що у теоретико-правовій літературі немає єдиного підходу до суті цього поняття. В результаті аналізу ряду дефініцій дамо робоче визначення молоді, не претендуючи на його винятковість. Тим паче, що ця проблема може носити характер самостійного завдання

у рамках спеціального дослідження соціальної структури суспільства.

Молодь – це специфічна соціально-демографічна група в структурі суспільства, що виділяється на основі визначених, властивих тільки їй характерних однорідних ознак (вік, духовний світ, інтереси, соціальні цінності, спрямування, вчинки, характер поведінки і так далі), що є активним учасником соціальних взаємовідносин [1, с. 148].

На думку ж Б. Буяка, молодь – це носій великого інтелектуального потенціалу, нових і новітніх знань, які вона несе у всі сфери суспільного життя. Молодь фізично найздоровіша частина населення, це життєва сила суспільства, провідник і прискорювач впровадження в практику нових ідей, ініціатив, нових форм життя [2, с. 205].

У сучасній соціальній і нормативно-правовій практиці дуже розпливчатою є вікова характеристика молоді. Нині верхня межа віку молоді визначається юридичним повноліттям, закінченням професійного навчання, одруженням, досягненням високого професійного рівня, матеріальній незалежності від батьків, завершенням формування особи, виконанням ролей, властивих дорослим тощо.

Проте нині придбання молодими людьми різних соціально-правових статусів може затягуватися або, навпаки, скорочуватися в часі. Тим більше для України, з її складною національно-етнічною структурою, це дуже непросте питання. Тому, у цьому дослідженні ми виходимо із міжнародних стандартів визначення вікового статусу особи, відповідно до правил ООН. В даному контексті мова йде про те, що верхньою межею враховується вік особи в 25 років, а нижньою в 14.

Напротивагу цьому, слід також дати визначення правовому менталітету, аби наше дослідження далі обґрунтовувалось у певному ментальному ключі відповідно до поставленої тематики.

Так, правовий менталітет – це своєрідний «генетичний код» національно-культурної спіль-

ноти, який формується під впливом культурно-історичних, природно-кліматичних, соціальних, релігійних факторів, що представляє собою сукупність правових архетипів, уявлень, стереотипів, які склалися на рівні колективної свідомості та визначають специфіку правової поведінки [3, с. 79].

Слід звернути увагу на те, що суб'єктом менталітету зазвичай виступає народ в цілому. Нація як багатшарова єдність представлена різними складовими на усіх рівнях соціальної організації суспільства. Багатокомпонентність нації як системи визначає деяку соціальну автономію її складових. Особливими структурними компонентами являються соціальні спільноти, які диференційовані на групи по ряду критеріїв (вік, стать, коло інтересів, певний фетиш, професія тощо). Про що і буде йти мова далі.

У контексті нової соціальної проблематики у сучасних соціально-філософських дослідженнях менталітету пропонуються інноваційні підходи до аналізу процесу становлення молодого покоління. Виділяють специфіку детермінації соціально-тимчасового відтворення суспільства. Особливу значущість з точки зору теоретико-правового дослідження молоді має концепція молоді як особливого покоління у відповідному історико-культурному просторі, винайдена в ХХ ст. німецьким соціологом К. Мангеймом. У його роботі «Проблема поколінь» молодь розглядається як покоління, якому властивий свій власний дух, ентелехія покоління, що тотожно ментальності покоління і, відповідно його трактуванню, детермінує дух епохи. Ця ідея не спростовує одну з найважливіших характеристик молоді як покоління – його диференційованості. Менталітет, який формує дух епохи, належить одній соціальній групі, що представляє лише частину покоління, але ще при цьому має дуже значимий вплив.

Соціальна група з більш вираженим характером соціальної суб'єктності формує ентелехію покоління. К. Мангейм порушує питання про менталітет покоління, зробивши спробу пояснити механізм його формування і розвитку, нерозривно зв'язує менталітет із суб'єктністю такою, що відповідає соціальній групі.

Як показують дослідження, менталітет молоді починає формуватися із сім'ї в якій зростає індивід. Саме батьки, близькі та родичі закладають основу менталітету у голову дітей своїм же прикладом життєдіяльності. Діти завжди беруть приклад в першу чергу з батьків, з тих людей, з якими проводять більше всього часу. Вони вчаться комунікаціям з іншими, вести побут, переймають традиції та основні цінності, поглинають інформацію щодо того, що таке добро та зло, згодом що таке право та закон, що таке правомірна поведінка та

державно-правові цінності. В сім'ї особа отримує перші і може бути за деякими параметрами найстійкіші ментальні характеристики. Основною метою інституту сім'ї у рамках процесу, що розглядається нами, виступає формування у дитини, молоді людини позитивних орієнтацій по відношенню до соціальних явищ, подій. Здійснення цього завдання можливе лише при якісно високому культурологічному рівні самих членів сім'ї. Тому важливою проблемою тут виступає освіта, культура, традиції самої сім'ї, дорослих її членів.

Та й не слід забувати, що трансформації, які відбуваються у вітчизняному менталітеті, визначаються не лише зміною системи цінностей, але й особливостями психології молоді, а також процесами демократизації українського суспільства.

Згодом, на етапі так званої первинної соціалізації, соціальним переходом, тобто необхідністю прийняття рішень і здійснення вибору в найширшому значенні цього слова: подальшої освіти, професії, друзів, коханих, системи цінностей і ідеалів, способу життя, формування власного погляду на світ і пошуку свого місця в ньому. Найбільш специфічною ознакою і основною спрямованістю менталітету молодих людей в цей період є спрямованість в майбутнє.

Вважаємо, що освоєння досвіду попередніх поколінь, придбання якостей необхідних індивідові для життя і діяльності в суспільстві, перетворення людини на особу, що займає певне місце в системі соціальних стосунків і, яка виконує певну соціальну роль – називають соціалізацією. Саме соціалізація виступає основним способом формування менталітету як окремої особи, так і будь-якої соціальної групи. Соціалізація молоді, як специфічної соціальної групи, є активнішою, мобільнішою і динамічнішою позицією, що відрізняється, багато в чому вільною від стереотипів і забобів попередніх років, має свої відмітні ознаки і особливості.

Межі впливу суспільства на молодь обмежуються внутрішніми переконаннями і віруваннями молодих людей, закріплених в менталітеті, що вже склався. У ньому закріплюються: загальна культура цієї соціальної системи, ідеологічні установки, конфесійна спрямованість, відношення до права та органів державної влади, тобто ті параметри, які характеризують специфіку стосунків в цьому суспільстві.

Має рацію Є. Думнова, зазначаючи, що послідовне оновлення ментальності молоді, внаслідок об'єктивних соціокультурних та історичних передумов, що відбуваються, задає новий виток у розвитку соціальної суб'єктності молоді як покоління. Вектор соціальної суб'єктності визначається набором цінностей, що формуються у рамках певних груп. Перехід до нових аксіологічних систем закладає змінення на світоглядно-пове-

дінковому рівні соціального суб'єкта. У зв'язку з цим представляється необхідним розгляд менталітету молоді в тісному зв'язку з її реалізацією на рівні типових соціальних практиках цієї групи населення, які в цілому інтегруються в соціальну суб'єктність, що формується в конкретних історичних умовах [4, с.128].

В процесі трансформації суспільної свідомості відбувається незначна зміна правового менталітету. Молодь є активним соціальним суб'єктом, оскільки залучена в освітню, економічну і соціальну діяльність. Історичний час, що приходить на період розвиненої техногенної цивілізації, характеризується насиченістю інформацією, подіями і високими темпами соціальних процесів.

Специфіка історичного часу сприяє формуванню певного історичного типу особи. У рамках техногенної цивілізації – це високо мобільна особа, що має хорошу адаптаційну здатність до нестримно швидкого змінення соціального середовища. Молодь сьогодні на гребні соціальних змін, які відбуваються в якісно новому біосоціальному середовищі, на відміну від тієї, в якій формувалася ментальність попередніх поколінь молоді. Поза сумнівом, що формування нового менталітету об'єктивно обумовлене сучасною специфікою соціогенеза.

Так, цікавою є класифікація типів менталітету сучасної молоді Р.А. Мішанової:

1) вітально-орієнтований тип ментальності, спрямований до досягнення цінностей життя: самозбереженню, продовженню роду, затвердженню свого впливу на певній території. Одним з різновидів такого типу виступає «економічна людина», для якої матеріальне буття стає втіленням сенсу біологічного і духовного існування;

2) соціально-орієнтований тип ментальності, що суб'єктивно переживає

себе як частину загальної значущості і в силу цього що оцінює зовнішні цінності (еволюції, традиції, прогрес, влада і так далі), як внутрішні, або що формулює власні, співзвучні таким;

3) екзистенціально-орієнтований тип ментальності, що переживає власне буття як індивідуальне і безумовне, потребує виключно внутрішнього його обґрунтування [5, с. 95].

Теоретичне осмислення феномену правового менталітету молоді, дозволяє зафіксувати її здатність трансформуватися під впливом цілого комплексу чинників. Це обумовлено, на фізичному рівні, більш динамічною та нестійкою психікою людей молодого віку. Виявлення ж результатів формування нової ментальності під впливом темпорального чинника як основного можливо за допомогою аналізу експлікації психосоціального (зовнішнього) структурного рівня менталітету. В цілому цим рівнем є синтез свідомого і поведінкового підрівнів. Структурні компоненти пси-

хосоціального рівня більше схильні до впливу чинників зовнішнього середовища, їх зміни знаходять прояви вже в процесі різних соціальних практик, тобто на поведінковому підрівні. Нові тренди у сфері соціальної суб'єктності обумовлені зміною молодіжної свідомості, що в першу чергу проектується на аксіосферу молоді.

У сучасний період система соціальних цінностей відбиває процес асиміляції моралі індивідуалізму, що поступово руйнує колективну свідомість. Молодіжній свідомості властива лабільність, що дозволяє змінювати його з більшим ефектом, чим свідомість дорослого індивідуума. Збалансованість же традиційних та індивідуалістичних цінностей в молодіжній аксіосфері свідчить про те, що процес асиміляції індивідуалістичної культури в українському суспільстві знаходиться тільки на проміжному етапі свого розвитку. Важлива нова риса сучасного соціального простору – це наявність можливості прояву свободи, цінність якої, як вдалося з'ясувати, дуже значима. Одне з найважливіших проявів свободи представляє собою вибір. Вибір у широкому сенсі для сучасної молоді людини припускає вибір стилю життя. На наш погляд, стиль життя – це вибір простору для самовираження та самоідентифікації. Нинішній урбанізований простір надає можливість вибору альтернативних стилів життя. Вибір стилю життя дозволяє молоді більш повно розкрити свої можливості і здібності. Стиль життя визначає форму позиціонування індивідом себе в соціумі. Ціннісні пріоритети лежать в основі такого вибору [6, с. 11]. Індивідуальна модель життя визначається домінуючим видом діяльності, сімейним станом, поглядами на життя, світобачення, ставлення до держави та права, до державних інститутів тощо. Крім того, стилю життя відповідає і зовнішня атрибутика: одяг, жестикуляція, мова, манери, зовнішність та ін., що вкрай важливо для молодого покоління. Стиль життя молодого покоління проявляється саме в атрибутивних аспектах, які стають більш помірними з досягненням молоді людини соціальної зрілості.

Наступність менталітету, сформованого на різних етапах соціального часу, здійснюється на основі константності їх глибинного рівня. Зміни ментальності, що відбуваються на зовнішньому структурному рівні, а зокрема трансформація системи цінностей і ціннісних орієнтацій, що проявляється на поведінковому рівні, визначається у виборі стилю життя в цілому. Соціальний і культурний досвід молоді збагачується і при цьому оновлюється, що впливає на здатність у молодому віці до зміни соціальної ідентичності.

Щодо характерних ознак правового менталітету молоді українського суспільства, то без сумніву можна стверджувати, що даній суб'єктній групі притаманні усі ті характерні риси, що

і правовому менталітету українського народу. А саме: демократизм, волелюбність, релігійність, патріотизм, прагнення до правди та справедливості, ірраціоналізм, емоціоналізм, етатизм, патерналізм, правовий нігілізм, недовіра до влади та правоохоронних органів, громадська пасивність тощо. Вказані вище характерні риси народу проєктуються на дану суб'єктну групу тому, що суб'єктна група є складовою частиною народу, вони співвідносяться як частина та ціле.

Але одразу треба зауважити, що правовий менталітет молоді має деякі свої особливості, а саме:

- він більш динамічний ніж менталітет зрілої особи. Правовий менталітет зрілої особи константний, важко змінюваний. Це пояснюється попередньо сформованими цінностями, життєвими принципами та соціальним статусом, а також пройденим життєвим досвідом. А менталітет молоді більш динамічний, у силу її психологічного та фізичного розвитку. Оскільки молодь тільки ще формує свої уявлення про навколишній світ та усі наявні у ньому інститути різних сфер життєдіяльності, коливаються її ідеали, принци, погляди на світ та й свідомість і правосвідомість має нестабільний характер;

- на нього, окрім загальних детермінант, які впливають на розвиток правового менталітету народу (географічні, історичні, соціально-демографічні, культурологічні), впливає ще й такий фактор як епоха. Наприклад, на сьогоднішній день, техногенна епоха вносить свої корективи до свідомості молодого покоління. Техніка та інноваційні технології накладають свій відбиток, а саме: колективізм переходить в індивідуалізм, принцип «козацького братерства» відходить на задній план, а на його місце приходить принцип «кожен сам за себе», в силу неналежного живого спілкування, а віддачі переваги техніці.

На нашу думку, важливою характеристикою менталітету молоді є відношення молоді до влади, до політичних інститутів, психологічна готовність підкорятися вимогам владних структур. Молоді люди з сумнівом сприймають тезу про те, що Україна є достовірно демократичною країною, багатьох з них не влаштовує новий політичний устрій і нові політичні цінності. Опитування показують, що в період нинішньої трансформації українського суспільства серед молоді посилюються авторитарні політичні цінності, причому більшість респондентів вважають основним змістом демократії не владу народу, а свободу особи, законність і порядок. Лише невелика частина опитаних молодих людей вважають, що країну можна вивести з кризи за допомогою демократії, велика ж частина вказує на необхідність сильного лідера.

Якщо звернутися до правової сфери життєдіяльності суспільства, то можна виділити деякі

особливості менталітету молоді, які найбільш характерні для сучасної української дійсності. В першу чергу – це сформований деякий правовий нігілізм. Його можна розглядати як досить поширену в молодіжному середовищі масову установку, в структуру якої входять три компоненти: юридична некомпетентність (відсутність правових знань); негативна оцінка практичних регулятивних можливостей права, заперечення його соціальної значущості; поширеність серед молоді стереотипів неправової і протиправної поведінки. Правовий нігілізм по суті є правовим відчуженням молодих людей. Він проявляється в тому, що в молодіжному середовищі відбувається своєрідне відторгнення права, люди вчаться в повсякденному житті і поточних взаємодіях обходитися без нього. Способи і форми конкретних проявів правового нігілізму зводяться до ігнорування змісту законів та інших нормативних актів. Найбільш грубою і прямою формою є умисне порушення законів у вигляді антигромадських дій і кримінальних вчинків [7, с. 120].

Пасивною формою правового нігілізму є просте недотримання юридичних приписів. Закони просто не беруться до уваги, перетворюючись на деяку умовність соціального існування. Серед молоді найбільш поширена теза, що в Україні живуть не за законами, а за поняттями. Ця теза базується на упевненості в принциповій неможливості ефективних і справедливих правовідносин в нинішніх умовах. Його супроводжує негативне самовідчуття особи в повній незахищеності від потенційних злочинних посягань, упевненість у безнадійності правових пошуків соціальної справедливості. Явище правового нігілізму в сучасному українському суспільстві обумовлене не лише специфікою перехідного періоду, але і правовою невихованістю основної маси населення. Специфічний тип правової культури і правосвідомості українців, який базується на безумовному пріоритеті морально-етичної, тобто неправової, регуляції, є головним соціокультурним чинником розвитку правового нігілізму. Роздвоєння між «совістю» і «правом», яке тлумачиться не на користь права, дає можливість при певних обставинах вчинити «не по праву», не суперечивши при цьому совісті. Право залишається чимось не дуже обов'язковим.

Життєвий досвід кожного нового покоління відрізняється від досвіду інших поколінь через зміну соціальних умов, в яких цей досвід був набутий.

Молодь – продукт історії та певної культури і водночас їх рушійна сила і чинник змін, соціальна цінність як частина різних класів, соціальних прошарків та націй. [8, с. 312]

Логічним зрізом в самовизначенні молоді, в її менталітеті слід назвати і відношення молодих

людей до релігії, як дуже значимий інтегральний чинник світоглядних флуктуацій. Слід зазначити, що зміни, що відбуваються в релігійній свідомості молоді, вписуються в загальну картину еволюції сучасної української масової свідомості. Останнім часом ми можемо споглядати картину при якій молодь почала все більше відходити від релігії. Як свідчить практика, молоді люди все менше відвідують церкви та й взагалі потроху переходять на атеїстичну сторону.

Також, дуже важливо враховувати структуру ціннісних орієнтацій молодих людей, їх моральні установки. Так, Р.А. Мішанова говорить про такі специфічні риси молодіжної правосвідомості, як низький рівень правової інформованості, виражений скептицизм в оцінці діяльності правоохоронних і судових органів, якості і сили чинного законодавства України, атрофованість волі. Як вказує автор, головним засобом усунення дефектів правосвідомості молоді в Україні може бути розробка і реалізація державної програми правового виховання молоді. Деформованість правової свідомості молоді виступає наслідком помилок, упущень і недоліків в правовому вихованні підростаючого покоління: в сім'ї і учбових закладах, за місцем проживання і роботи; прорахунків в діяльності відповідних державних і громадських інститутів, недостатній, а головне – малоефективній координації їх зусиль при здійсненні діяльності по профілактиці [9, с. 74].

На нашу думку, успішне формування якостей індивіда досягається тривалою, спрямованою дією на індивіда, на його характер, звички, засади з метою змінити їх в потрібному напрямі. Цей процес і є виховання необхідних ментальних якостей. Успішне виховання може будуватися тільки на розвитку особових якостей, при подальшому свідомому виборі нею моделі своєї поведінки. А вже менталітет формується безпосередньо через самостійне отримання досвіду.

Погоджуємось із думкою А. Карнаух щодо того, що сучасний стан українського суспільства відображає об'єктивну необхідність розглядати молодь як невід'ємну частину соціальної системи, що виконує особливу роль у процесі розвитку людства. Молодь, як органічна частина суспільства, на кожному етапі його розвитку виконує інтеграційні функції, об'єднуючи і розвиваючи досвід попередніх поколінь, сприяючи соціальному прогресу. Важливою функцією молоді є трансформація з минулого в майбутнє культурної й історичної спадщини всього людства в умовах природного розвитку соціальної системи [10, с.65].

Таким чином, ми дійшли висновку, що у найзагальнішому вигляді менталітет особи, суб'єктивної групи є якісною характеристикою соціальних суб'єктів, що відображає їх усвідомлені і неусвідомлені переваги, установки відносно усіх

сфер життєдіяльності суспільства, готовності певним чином реагувати на будь-які зміни, що відбуваються у цьому суспільстві.

Нестійкість менталітету молоді в сучасному українському суспільстві викликана зміною соціально-економічних, політичних і культурних зв'язків. Перехідний період як чинник має на увазі порушення звичних форм ідентифікації особи, які традиційно вважалися міцними в суспільстві, що відносно стійко розвивається. Серйозною проблемою для перехідного суспільства стає виявлення глибинних мотивацій поведінки молоді, вибору нею конкретних моделей цієї поведінки. У нестійкому суспільстві не завжди виникає інтерес до домінант соціальної поведінки молоді. Конкретна соціальна політика, у зв'язку з цим, повинна враховувати, на якому рівні молоді люди є носіями культурних, моральних, інтелектуальних і політичних цінностей. Важливо бачити і яка соціальна група в країні, у свою чергу, може формувати і передавати життєві стандарти для молодих людей.

В умовах соціально-економічних і політичних перетворень, реформ, що відбуваються в країні українською важливо зберегти ментальне ядро народу і соціальних груп суспільства, забезпечити спадкоємність в передачі кращих традицій, цінностей, звичаїв, культури від старшого покоління до молоді. Найважливішою умовою реалізації соціальної модернізації в суспільстві, забезпечення стабільності в країні повинна стати підтримка високого статусу громадянина кожною людиною, прояв турботи про підростаюче покоління, його освіти, адаптацію до сучасних умов, визначення гідного місця в життєдіяльності країни.

Література

1. Мішанова Р. А. Менталітет сучасної молоді і шляхи його формування: дис... канд. філ. наук : 2003. С. 150.
2. Буяк Б. Молодь як особлива соціально-демографічна група в умовах становлення соціально-правової держави та громадянського суспільства. *Наукові записки*. В.36. С. 198-209.
3. Кобко-Одарій В.С. Правовий менталітет українського народу: особливості формування та розвитку: дис... канд. юр. наук. Одеса. 2019. С. 230.
4. Думнова Е.М. Менталітет та ментальність в соціокультурному просторі буття молоді. Нв. 2013. С. 292.
5. Паніна Н. Молодь України: структура цінностей, соціальне самопочуття та морально психологічний стан за умов тотальної аномії. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2001. No1. С. 41 – 48.
6. Мішанова Р.А. Менталітет сучасної молоді і шляхи його формування : дис. ... канд. філ. наук. М. 2003. С. 150.
7. Гдовська Д.П. Правовий нігілізм молоді як соціальна проблема. Державний аграрний університет. Кр. 2010. С. 9-13.
8. Криворучко Ю. Молодь як суспільний чинник формування громадянського суспільства України. *Громадянське суспільство як здійснення свободи:*

центрально-східноєвропейський досвід. Л., 1999. С. 309 – 316.

9. Мішанова Р.А. Менталітет сучасної молоді і шляхи його формування : дис. ... канд. філ. наук : 19.00.11 / М. 2003. С. 150.

10. Карнаух А. Проблеми молодіжної політики в сучасній Україні. *Політичний менеджмент*. 2005. № 4 (13). С. 63-69.

Анотація

Кобко-Одарій В. С. Правовий менталітет молоді (на прикладі молоді українського суспільства). – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню правового менталітету молоді. Дана тема є досить актуальною в наш час, оскільки на теренах вітчизняної науки недостатньо розроблено питання правового менталітету молоді. Налічуються праці в яких досліджується саме менталітет, а от дуже мало уваги приділяється вивченню правового менталітету молоді в цілому. Розробка даної теми надасть змогу більш глибоко вивчити феном правового менталітету молоді людей та збагатить юридичну науку новими ідеями і теоріями.

Вказано, що правовий менталітет – це своєрідний «генетичний код» національно-культурної спільноти, який формується під впливом культурно-історичних, природно-кліматичних, соціальних, релігійних факторів, що представляє собою сукупність правових архетипів, уявлень, стереотипів, які склалися на рівні колективної свідомості та визначають специфіку правової поведінки.

Встановлено, що теоретичне осмислення феномену правового менталітету молоді, дозволяє зафіксувати її здатність трансформуватися під впливом цілого комплексу чинників. Це обумовлено, на фізичному рівні, більш динамічною та нестійкою психікою людей молодого віку.

Запропоновано вважати, що головним засобом усунення дефектів правосвідомості молоді в Україні може бути розробка і реалізація державної програми правового виховання молоді, яка буде забезпечуватись на усіх рівнях соціалізації особи.

Проаналізовано думки вчених щодо правового менталітету і його видів. Та встановлено, що правовий менталітет є базовим поняттям, яке включає в себе такі підвиди як: правовий менталітет, політичний, економічний, менталітет різних субкультур, суб'єктних груп тощо. Таке розмежування є умовним, що дозволяє більш конкретно та повно дослідити суть даного явища.

Наведено декілька підходів до розуміння правового менталітету молоді. Так, більшість авторів сходяться на тому, що правовому менталітету молоді характерні усі ті риси, що і правовому менталітету народу. Бо останній займає головуюче місце, по відношенню до першого.

На основі отриманих даних автором було встановлено, що українцям важливо зберегти ментальне ядро соціальних груп суспільства, забезпечити спадкоємність в передачі кращих традицій, цінностей, звичаїв, культур від старшого покоління до молоді.

Дійшли висновку, що успішне формування якостей індивіда досягається тривалою, спрямованою дією на

індивіда, на його характер, звички, засади з метою змінити їх в потрібному напрямі.

Ключові слова: правовий менталітет, молодь, суб'єктна група, дух народу, правосвідомість, правовий менталітет молоді, правові чинники, детермінанти менталітету, індивід.

Summary

Kobko-Odariy V. S. Legal mentality of youth (on the example of the youth of Ukrainian society). – Article.

The article is devoted to the study of the legal mentality of young people. This topic is quite relevant today, because in the field of domestic science insufficiently developed issues of legal mentality of youth. There are works in which the mentality is studied, but very little attention is paid to the study of the legal mentality and the legal mentality of young people in general. The development of this topic will allow a deeper study of the legal mentality of young people and enrich legal science with new ideas and theories.

It is stated that the legal mentality is a kind of "genetic code" of the national-cultural community, which is formed under the influence of cultural-historical, natural-climatic, social, religious factors, which is a set of legal archetypes, ideas, stereotypes formed at the collective level. consciousness and determine the specifics of legal behavior.

It is established that the theoretical understanding of the phenomenon of the legal mentality of youth, allows us to record its ability to transform under the influence of a range of factors. This is due, on a physical level, to a more dynamic and unstable psyche of young people.

It is suggested to consider that the main means of eliminating defects of legal awareness of youth in Ukraine can be the development and implementation of the state program of legal education of youth, which will be provided at all levels of socialization.

The opinions of scientists on the legal mentality and its types are analyzed. However, it has been established that the legal mentality is a basic concept, which includes such subspecies as: legal mentality, political, economic, mentality of different subcultures, subject groups, etc. This distinction is conditional, which allows a more specific and complete study of the essence of this phenomenon.

There are several approaches to understanding the legal mentality of young people. Yes, most authors agree that the legal mentality of young people is characterized by all the same features as the legal mentality of the people. Because the latter occupies the presiding place in relation to the latter.

Based on the data obtained, the author found that it is extremely important to preserve the mental core of the people and social groups of society, to ensure continuity in the transmission of the best traditions, values, customs, culture from the older generation to the youth.

We came to the conclusion that the successful formation of the qualities of the individual is achieved by long-term, directed action on the individual, his character, habits, principles in order to change them in the right direction.

Key words: legal mentality, youth, subject group, people spirit, legal consciousness, legal factors, determinants of mentality, individual.

УДК 340.115

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).982](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).982)**А. М. Кучук***orcid.org/0000-0002-5918-2035**доктор юридичних наук, професор,**професор кафедри права та методики викладання правознавства
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка***В. М. Пекарчук***orcid.org/0000-0002-7750-1474**доктор історичних наук, професор,**професор кафедри теорії та історії держави і права
Академії Державної пенітенціарної служби України*

МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВОВИХ ЯВИЩ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ПРАВОВОГО ДИСКУРСУ

Постановка проблеми та її актуальність. На початку XX століття М. Палієнко, аналізуючи погляди різних вчених на тогочасний стан правознавства, вказував про «безнадійний стан», що зумовлений, зокрема, тим, що «її висновки навіть з основних питань і методи, якими вона керується, є надто незадовільними або, по меншій мірі, недостатніми; зроблені спроби перебудувати науку права на зовсім нових основах, оскільки її теоретичні вчення навіть з такого кардинального питання науки як сутність права є ненауковими та логічно неправильними, «потворними» теоріями» [1, с. 5]. Дещо у подібному стані до недавнього часу перебувало і вітчизняне правознавство. І донині багатьом положенням правничої науки характерні неефективність, догматизованість, що обумовлено тим, що вітчизняна система права не відійшла повною мірою від превалювання нормативістського типу розуміння права, хоча у законодавстві вже закріплено цінності західної правової традиції (тому можна відзначити і певну тенденцію «випередження» законодавством правничої науки).

Водночас, адекватне сприйняття змісту західних концептів вимагає відповідної методології (гносеологічними засобами, що ґрунтуються на нормативістському розумінні права, не можна адекватно сприйняти сутність правовладдя, людських прав, людської гідності тощо), що актуалізує проблематику правничої методології.

Не розуміючи сутність явища (у контексті нашого дослідження ми ведемо мову про правові явища) неможливо його правильно застосовувати, воно не буде виконувати те призначення, яке виконує, зокрема, в межах європейської правової культури. Цілком очевидним у цьому аспекті є низький рівень імплементації, наприклад, принципу верховенства права (яке донедавна сприймалось як верховенство закону) в національну систему права.

Саме тому однією з нагальних проблем вітчизняної правничої науки, яка потребує комплекс-

ного дослідження, є методологія сучасного правознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо висвітлення проблематики методології сучасного правознавства, то не дивлячись на підкреслювання науковцями значимості розроблення гносеологічних засад пізнання правових явищ, на сьогодні відсутні не те, що «каталог» конкретних дослідницьких підходів та методів, але і саме розуміння змісту та структури методології як такої.

Серед вітчизняних науковців, чії роботи присвячені окремим аспектам методології правознавства, варто згадати Є. Білозьорова, С. Гусарева, М. Кельмана, М. Козюбру, О. Мінченко, Л. Наливайко, О. Орлову П. Рабіновича, І. Сердюка, О. Тихомирова та ін.

Окремо слід згадати спробу системно висвітлити проблематику методології сучасного правознавства М. Кельманом, результати дослідження якого знайшли відображення у докторській дисертації [2]. У вступі до роботи М. Кельман цілком слушно відзначає: «Формування методологічної системи є першочерговим завданням сучасної юриспруденції. Особливо актуальні ці питання для української правової науки» [2, с. 4].

Не можна оминати увагою і внесок вітчизняного вченого М. Козюбри у науковий доробок щодо методології правових явищ. «Зауважуючи помітний прогрес у дослідженні методологічних проблем правознавства, який відбувся у роки української незалежності, разом з тим не можна не помітити, що у цій проблематиці продовжують існувати прогалини, застарілі, спрощені, а часом і просто хибні уявлення» [3, с. 22] – вказує правник.

Варто згадати спробу Миколи Івановича провести чітке розмежування методології права від методології правознавства [3]. Цю тезу намагався обґрунтувати і згаданий вище М. Кельман. Не вдаючись у дискусію з цього питання, відзначимо, що такий підхід потребує більш чіткого обґрун-

тування, зважаючи на те, що і вчений, і правник мають справу з однією і тією ж «правовою матерією»: правник-практик «відшуковує» право у конкретній життєвій ситуації, яка є його предметом діяльності; так само робить і вчений. При цьому, наприклад, наскільки такий поділ методології є правильним якщо вести мову про суддю Конституційного Суду України?

Відтак, проблематика методології сучасного правознавства і на сьогодні є тим аспектом правничого дискурсу, що потребує системного і комплексного пізнання.

Метою цієї статті є акцентування уваги вітчизняних вчених на наріжних аспектах методології правових явищ.

Додамо, що ця стаття є своєрідним продовженням започаткованого нами дискурсу про критичне осмислення методології вітчизняного правознавства [4].

Виклад основного матеріалу. Цілком очевидно, що методологія в природничих науках і методологія в гуманітарній сфері знань мають дещо різне призначення: якщо в перших – це дескрипція процесу отримання нових знань про досліджуване явище задля наступного повторного отримання таких же результатів (за допомогою тих же методологічних засобів в тих же умовах), то для других – забезпечення достовірності (максимальної вірогідності) отриманих результатів через обґрунтування позиції дослідника. Саме тому в природничих науках важливим етапом (незаперечною вимогою) гносеологічного процесу є визначення та опис методологічних засобів. Ці засоби є важливими і у гуманітарній сфері знань, однак, використання цих же методологічних засобів іншим вченим не завжди (і далеко не обов'язково) призведе до тих же результатів, що отримані й попереднім дослідником (у природничих науках різні результати будуть визначальним чинником не сприйняття самого дослідження та отриманих результатів).

Водночас, наведене жодною мірою не применшує значення методології для пізнання правових явищ. Так, мало хто буде заперечувати той факт, що не можна сприймати як істину, наприклад, твердження адвоката про те, що його клієнт невинний у вчиненні злочину, оскільки у адвоката було одкровення щодо цього. Так само не буде сприйняте і твердження прокурора про винуватість особи у вчиненні злочину через особисте переконання прокурора у цьому. В обох випадках має бути ретельний аналіз доказів, їх оцінка тощо (що має здійснюватися за допомогою певних методологічних засобів).

Саме тому, на нашу думку, складовою частиною методології сучасного правознавства є тип розуміння права (правова ідеологія).

Важко заперечити той факт, що кожне національне право має особливості, що виокремлюють

його серед інших систем права конкретних держав (хоча, звісно, є і подібні ознаки, характеристики, що і дозволяє вченим виокремлювати різні правові родини – континентальне право, мусульманське право та ін.). Найявніші цих особливостей обумовлюється, у першу чергу, тісним зв'язком права з мораллю, звичаями, ментальністю відповідних соціальних груп. Саме ця властивість досліджуваного соціального регулятора обумовлює необхідність його пізнання як культурного явища, ураховуючи тип розуміння, що склався у межах відповідного суспільства. Так, гносеологія релігійно-правових текстів та гносеологія судової практики переважно вимагатимуть різних підходів. Більш того, варто наголосити, що у наведених ситуаціях (рішення судів та релігійний текст) різною мірою будуть використані саме логічні засоби пізнання (які навряд чи можуть бути «переконливими» при епістемології саме релігійного тексту, якому має бути властивий сакральний зміст).

Можна навести й інший приклад безпосередньо щодо вітчизняного права. Так, у чинному законодавстві доволі часто згадується як принцип діяльності органів публічної влади принцип верховенства права; розкриттю змісту цієї засади права присвячено не одну наукову розвідку, більш того, є доповідь Венеційської комісії, у якій проводиться порівняльний аналіз правничих концептів різних держав якими (концептами) позначають подібні до верховенства права явища та наводиться приблизний зміст останнього через характеристику низки положень, що складають сутність цього принципу [5]. Однак, чи вказує це на імплементації вимог цього принципу у національну систему права? Зважаючи на показники міжнародний рейтингів, індексів (верховенства права, демократії, людських прав тощо) можна стверджувати, що «знання» змісту верховенства права не означає його належну імплементацію національними правниками. Додамо, що тривалий час термін «the rule of law» перекладався як «верховенство закону», згодом – як «верховенство правового закону». Що додатково свідчить про значимість ідеологічного фактору при сприйнятті певних правових явищ або аналізі понять та позначуваннях ними явищ з інших систем права.

Наведене дозволяє нам відзначити ідеологічну, ментальну складову методології правових явищ. У праві не достатньо закріпити певне правило у офіційному документі для його дії. Згадаємо виокремлення у межах соціологічного типу розуміння права терміносполук «живе право» та «мертве право». Останнім серед іншого й позначаються ті прескриптивні тексти, які не реалізуються у фактичній поведінці суб'єктів правових відносин.

Окрім вказаного наведене свідчить також про значимість аксіологічного підходу при пізнанні правових явищ. І знову таки використання раці-

ональних засобів пізнання у цьому контексті буде дещо обмеженим. Для прикладу вкажемо таку цінність західної правової культури як людська гідність. Для юристів, вихованих на постулатах нормативістського підходу до розуміння права та які «суворо» дотримуються канонів цієї школи права навряд чи можна пояснити значення і зміст цієї цінності у системі права, особливо, зважаючи на відсутність закріплення цього поняття у тексті нормативно-правового акту та відсутність законодавчої дефініції.

Відзначимо, що саме соціокультурні властивості права, його зв'язок з ментальністю, ідеологією, аксіологією, мораллю набули особливого значення в умовах постмодерну, чому в свою чергу сприяли процеси глобалізації та інтеграції. «Право та мораль засновані на спільності соціально-економічних інтересів, культури суспільства, прихильності людей до ідеалів свободи і справедливості, вони мають єдину духовну природу, єдиний ціннісний стрижень – справедливість» [6, с. 149] – цілком слушно зауважує Т. Тарахонич.

У контексті означеної нами проблематики на окрему згадку заслуговує і висновок Х. Габаковської щодо аксіологічної природи права та важливості «дослідження філософії права як світогляду, що уможливить формулювання системи принципів, поглядів, цінностей, переконань, котрі забезпечать розуміння та ставлення до правової дійсності, розуміння місця і ролі права в світі, правових позицій людей і суспільних груп» [7, с. 71].

Наступним важливим положенням, що варто віднести до методологічних основ пізнання правових явищ – це «творення» права в сучасних умовах. Ми цілком підтримуємо тезу відомого канадського вченого Б. Мелкевіка про відсутність «уже-права». «Наявність тексту нормативно-правового акту жодним чином не вказує на наявність права» – вказує канадський правник. Вчений ставить наступне питання: «Чи дійсно право існує «об'єктивно» і «попередньо» у суспільстві, чи воно існує у об'єктивуючій сфері?». Відповідь на нього передбачає наступне:

- право не «існує»;
- «фактичність» не дозволяє прийти до висновку щодо «права»;
- не існує «уже-права»;
- нелогічно стверджувати, що створивши відповідні концепції, можна отримати «право» [8, с. 16].

Право створюють правники, вони його «відшуковують». Саме тому право буде таким, яким є діяльність правників: якщо останні несвідомо підійшли до свого завдання – то і створене право не буде ефективним.

Саме у цьому контексті важливим підходом методології сучасного правознавства має бути

герменевтичний. Варто погодитись з О. Мінченко відносно того, що «саме герменевтика є тим засобом, що допомагає «віднаходити» право через юридичне тлумачення, у тому числі й за допомогою лінгвістичних засобів. Текст (у постмодерному розумінні) є тією формою, поза якою важко уявити існування права, відтак, герменевтичний підхід має вагоме значення для епістемології явища, що розглядається» [9, с. 39].

Зважаючи на вказане, особливої актуальності набуває проблематика правничої лінгвістики як складової методологічної парадигми сучасного правознавства. При цьому, як правильно вказала О. Мінченко, правнича лінгвістика має послуговуватися не класичним розумінням терміну «текст», а саме постмодерним, за якого текст інтерпретується не лише як набір букв і знаків пунктуації; текстом може бути і поведінка людини [9, с. 187] тощо.

Наголосимо, що, дійсно, в епоху постмодерну предмети і явища набувають нових конотацій, задовольняючи не лише ті потреби, що передбачає їх функціонування (існування). Доволі системно і чітко це описано у праці відомого французького філософа Ж. Бодріяра «Суспільство споживання (La societe de consommation: ses mythes, ses structures)» [10].

Герменевтичний підхід дозволяє інтерпретувати правові явища, від находячи їх сутнісний характер та сучасний зміст. У цьому ж контексті не можемо не згадати відомий вислів про те, що Конституцію Сполучених Штатів Америки складає не сам текст Конституції, а те, що про нього сказали судді Верховного Суду Сполучених Штатів Америки. Проводячи паралелі з Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, можна говорити, що зміст цього міжнародного договору складають рішення Європейського суду з прав людини, у яких і розкривається зміст положень Конвенції.

Висновки. Таким чином, методологія сучасного правознавства має свої особливості, що обумовлені природою права. Складовою гносеології правових явищ має бути превалююча концепція розуміння права, що спричиняє необхідність урахування ідеологічного фактору та застосування аксіологічного та герменевтичного підходів. Вихідним положенням пізнання правових явищ має бути соціокультурна природа самого права.

Література

1. Палиенко Н.И. Учение о существе права и правовой связанности государства. Х. : Тип. и литогр. М.Зильберберг, 1909. 118 с.
2. Кельман М.С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2013. 449 с.
3. Козюбра М.І. Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості. *Право України*. 2014. № 1. С. 22-32.

4. Кучук А.М., Пекарчук В.М. Методологія сучасного правознавства: спроба критичного осмислення. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. № 1 (71). С. 27-31.

5. Report on the Rule of Law Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011). URL: <http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD%282011%29003rev-e.pdf>

6. Тарахонич Т.І. Право та мораль у системі соціальної регуляції. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 147-149.

7. Габаковська Х. Аксиологічна природа права: теоретико-пізнавальний підхід. *Вісник Національного університету «Львівська Політехніка»*. 2017. С. 67-72.

8. Мелкевик Б. Юридическая эпистемология и уже право. Париж : Buenos Book International, 2017. 136 с.

9. Мінченко О.В. Загальнотеоретичні та методологічні засади системи юридико-лінгвістичних знань: монографія. Київ: Національна академія прокуратури України. 2019. 384 с.

10. Baudrillard J. La societe de consommation: ses mythes, ses structures. Gallimard, 1996. 318 p.

Анотація

Кучук А. М., Пекарчук В. М. Методологія правових явищ в умовах сучасного правового дискурсу. – Стаття.

Стаття присвячена з'ясуванню окремих аспектів методології сучасного правознавства. Вказуються, що адекватне сприйняття змісту західних концептів вимагає відповідної методології. Наголошується, що проблематика методології сучасного правознавства і на сьогодні є тим аспектом правничого дискурсу, що потребує системного і комплексного пізнання.

Відзначається, що складовою частиною методології сучасного правознавства є тип розуміння права (правова ідеологія). Кожне національне право має особливості, що виокремлюють його серед інших систем права конкретних держав. Наявність цих особливостей обумовлюється, у першу чергу, тісним зв'язком права з мораллю, звичаями, ментальністю відповідних соціальних груп. Саме це спричиняє необхідність пізнання права як культурного явища, урахувавши тип розуміння, що склався у межах відповідного суспільства. У праві не достатньо закріпити певне правило у офіційному документі для його дії.

Зазначається, що соціокультурні властивості права, його зв'язок з ментальністю, ідеологією, аксіологією, мораллю набули особливого значення в умовах постмодерну, чому в свою чергу сприяли процеси глобалізації та інтеграції. Обґрунтовується теза, що право створюють правники, вони його «відшуковують». Саме тому право буде таким, яким є діяльність правників. Це актуалізує питання використання герменевтичного підходу для пізнання правових явищ та проблематику правничої лінгвістики як складового елементу методологічної парадигми сучасного правознавства. В основу такої лінгвістики має бути покладене постмодерна інтерпретація поняття «текст», яке може охоплювати й поведінку людини (в епоху постмодерну предмети і явища набувають нових конотацій). Герменевтичний підхід дозволяє

інтерпретувати правові явища, від находячи їх сутісний характер та сучасний зміст.

Резюмується, що методологія сучасного правознавства має свої особливості, що обумовлені природою права. Складовою гносеології правових явищ має бути превалююча концепція розуміння права, що спричиняє необхідність урахування ідеологічного фактору та застосування аксіологічного та герменевтичного підходів. Вихідним положенням пізнання правових явищ має бути соціокультурна природа самого права.

Ключові слова: аксіологічний підхід, герменевтичний підхід, методологія права, право, правові явища.

Summary

Kuchuk A. M., Pekarchuk V. M. Legal Phenomena Methodology in Modern Legal Discourse Conditions – Article.

The article is devoted to clarifying some aspects of the modern jurisprudence methodology. It is pointed out that adequate perception of Western concepts content requires an appropriate methodology. It is emphasized that the issue of modern jurisprudence methodology is still an aspect of legal discourse requiring systematic and comprehensive knowledge.

It is noted that type of law understanding (legal ideology) is an integral part of the modern jurisprudence methodology. Each national law has features distinguishing it from other legal systems of specific states. The presence of these features is primarily stipulated by the close connection of law with morals, customs, and mentality of the relevant social groups. This is what makes it necessary to know law as a cultural phenomenon, given the type of understanding that has developed within the appropriate society. For law, it is not enough to enshrine a certain rule in an official document for its effect.

It is noted that social and cultural properties of law, its connection with mentality, ideology, axiology, and morality have acquired special significance in postmodern conditions to which, in turn, contributed the processes of globalization and integration. The thesis that lawyers create law and that lawyers “seek” law is substantiated. That is why law will be such as the activity of lawyers is. This raises the issue of using the hermeneutic approach to the knowledge of legal phenomena and the issue of legal linguistics as an integral element of the modern jurisprudence methodological paradigm. The postmodern interpretation of the “text” concept covering human behavior (in the postmodern era, objects and phenomena acquire new connotations) should be the basis of such linguistics. Hermeneutic approach allows us interpreting legal phenomena finding their essential nature and modern meaning.

It is summarized that the modern jurisprudence methodology has its own characteristics stipulated by the nature of law. The prevailing concept of understanding law necessitating taking into account the ideological factor and the of axiological and hermeneutic approaches application should be an integral part of the epistemology of legal phenomena. The social and cultural nature of law itself should be the starting point of legal phenomena cognition.

Key words: axiological approach, hermeneutic approach, methodology of law, law, legal phenomena

УДК 340

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).983](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).983)**В. О. Лепеха**orcid.org/0000-0003-1050-0386*студентка І курсу факультету соціології і права**Національного технічного університету України**«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»***В. Ю. Пряміцин**orcid.org/0000-0001-7042-9783*кандидат юридичних наук,**старший викладач кафедри інтелектуальної власності та приватного права**Національного технічного університету України**«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

СВОБОДА ЯК ЦІННІСТЬ ПРАВА В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Свобода є важливою цінністю, завдяки наявності якої людина знаходить можливість реалізовувати свої права. Ця проблема є практично невичерпною, адже як філософська, так правова категорія має безмежно багатозначні визначення. Особливої значущості набуває проблема свободи в умовах глобалізації, тобто в процесі об'єднання багатьох країн, коли їх цінності починають взаємодіяти один з одним. Тим часом, є істотна кількість проблем, пов'язаних із захистом і реалізацією конституційних прав і свобод людини, їх обмеженням або призупиненням, адже в умовах військового стану такі свободи зазнають атаки, тому кожна держава зобов'язана забезпечити захист прав і свобод своїх громадян усіма наявними у неї правовими засобами. Такі обмеження прав насамперед мають бути правомірними та підлягати врегулюванню, і тому є причина – наявність загрози безпеці державі та суспільству.

Мета дослідження – правовий аналіз свободи як цінності права в умовах правового режиму воєнного стану.

Однією з найважливіших правових категорій в юриспруденції є «свобода», сутність якої розкривається в багатьох науках, таких як юриспруденція, філософія, політологія. Дефініції цього поняття в законодавстві наразі не встановлено, крім зазначення терміну «свобода пересування». Проте більшість дослідників, в доктринальному плані, дають власне, авторське визначення цьому поняттю.

Свобода – головна цінність людини. Адже без свободи практично ніхто не зможе реалізувати свої цілі, вміння та ідеї самостійно. Поняття цінності вказує на людську, соціальну і культурну значущість деяких явищ дійсності – те, як ми робимо світ іншим. У цьому сенсі цінність людської свободи очевидна.

На цей бік питання звертав увагу майже кожен філософ або правознавець, який хоча б

раз міркував про свободу. Для них свобода – це визнана необхідність, один із способів існування людей в суспільстві. Так, наприклад, Т. Гоббс визначав свободу як право робити все, що не заборонено законом, тобто свобода протилежна закону. У Дж. Локка було класичне розуміння свободи – повна свобода є природним станом людей, однак при цьому необхідно залишатися в рамках законів (дозволено все, що не заборонено). Б. Спіноза, навпаки, підкреслював, що забезпечення особистої свободи людини є обов'язком держави, визнаючи при цьому абсолютну свободу ілюзією. Ш.-Л. Монтеск'є дотримувався принципу, що свобода полягає в самому праві робити все, що дозволено законом. Ж.-Ж. Руссо виходив з ідеї незалежної, вільної, суверенної особистості, а вільна воля людини є основою держави. За І. Кантом, свобода означає незалежність людини від примусового свавілля від кого б то не було, людина в будь-якому випадку повинна бути метою, а не засобом. В іншому випадку вона не цінність сама по собі, а нікчемний гвинтик у величезному механізмі, у функціонуванні якого він не грає ніякої ролі, а лише виконує чужу волю.

І дивлячись на Конституцію України, можна побачити, як в ній логічно поєднуються ці дві категорії: людина як самостійна цінність і її права, і свободи, які також є цінністю. Оскільки сама людина і її права і свободи є цінністю, держава вважає своїм обов'язком визнання, дотримання і захист цих прав і свобод.

Механізми реалізації та захисту прав людини і громадянина різні. Залежно від особливостей цих механізмів їх ділять на кілька класифікаційних груп. Тому за ступенем самостійності особистості в здійсненні прав і в їх захисті можна виділити наступні види механізмів реалізації та захисту прав людини і громадянина: міжнародні та внутрішньодержавні.

Механізм захисту прав людини передбачає недопущення організаційними і правовими засобами і методами порушень прав, або відновлення вже порушених. Основні види захисту прав і свобод людини в Україні:

1) Конституційний захист. Конституція України закріплює принципи правового статусу людини і різні види гарантій, припускаючи, що навіть в надзвичайних ситуаціях зберігаються певні права і свободи: свобода світогляду і віросповідання, право на охорону гідності, право на життя, недоторканність особистого життя, право на житло, підприємницьку діяльність, кримінально-процесуальні права тощо. Більш того, людина може бути впевнена в стійкості своїх прав і свобод тільки тоді, коли законодавчі органи держави позбавлені права приймати закони, що скасовують або звужують ці права і свободи. У цьому сенсі ст. 22 Конституції України: вона встановлює, що в Україні не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані [1].

2) Державний захист передбачає гарантії та забезпечення захисту прав і свобод; охорону законом прав потерпілих; право на відшкодування шкоди державою, яке було завдано незаконними діями / бездіяльністю органів державної влади, посадовими особами; гарантії заступництва і захисту громадян, які перебувають за межами України. Так, наприклад, гарантом прав і свобод виступає Президент України відповідно до частини 1 статті 102 Конституції України. Обов'язок здійснювати заходи щодо забезпечення прав і свобод входить до числа повноважень Кабінету Міністрів України згідно з пунктом 2 статті 116 Конституції України [1].

3) Судовий захист. Кожен громадянин України має право на судовий захист власних прав і свобод. Дії та рішення органів влади, посадових осіб, громадських об'єднань, можуть бути оскаржені в судовому порядку. Відповідно до статті 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [2]. Відповідно до частини 4-5 статті 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до підсудності якого воно віднесено процесуальним законом. Іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи мають право на судовий захист в Україні нарівні з громадянами та юридичними особами України [2]. У разі, якщо засоби правового захисту всередині держави вичерпані

і рішення не знайдено, громадянин України має право звернутися до міждержавних органів щодо захисту прав людини.

Отже, в гарантуванні прав і свобод бере участь весь механізм держави, всі органи державної влади.

4) Самозахист. Кожен громадянин і людина має право захищати свої свободи і права будь-якими способами, не забороненими законом. Юридичні гарантії захисту прав і свобод людини відповідно до Конституції України: гарантія на судовий захист прав і свобод (ст. 55); забезпечення потерпілим, які постраждали від зловживань владою та злочинів доступу до правосуддя та компенсації заподіяної шкоди (ст. 56); право на отримання безоплатної (у випадках, передбачених законом) кваліфікованої юридичної допомоги (ст. 59); виключення можливості повторного засудження за один злочин (ст. 61); недопущення можливості використовувати докази, отримані з порушенням законодавства (ст. 62) [1].

Так, наша країна у зв'язку з вторгненням Росії та введенням воєнного стану ввела обмеження прав і свобод людини, але чи всі ці обмеження є законними за своєю природою? Україна гарантує громадянам, які проживають на її території всю повноту прав і свобод. Однак існують випадки, які передбачені в законі, які обмежують права людини і громадянина з метою захисту нашої держави від зовнішніх загроз. Необхідність обмеження прав обґрунтовується тим, що широта прав громадян (якщо їх не обмежувати в умовах надзвичайних положень) не дозволить нашій державі провести швидкий комплекс заходів для встановлення та ліквідації безпосередньої загрози, тому що перешкодою для нього будуть права і свободи громадян, прямо встановлені Конституцією.

При введенні різних обмежень до уваги має братися зіткнення інтересів держави і особистості. Законодавцю слід шукати баланс у співвідношенні інтересів особистості і держави таким чином, щоб держава вводила відповідне обмеження прав відповідно до міжнародних норм.

Аналіз національного законодавства дозволяє констатувати, що в даний час умови особливого режиму воєнного стану в Україні регулюються Конституцією України, а саме у статті 64 визначається можливість обмеження прав і свобод, які передбачені Конституцією України, тобто в умовах воєнного та надзвичайного стану можуть бути певні обмеження у правах і свободах, строк яких повинен бути встановлений в обов'язковому порядку. У цій же статті Конституції визначаються, які права не можуть бути обмежені. [1]

Нормативно-правовими актами, що регулюють умови особливих режимів, є Закон України від 16.03.2000 № 1550-III «Про правовий режим надзвичайного стану» [3] і Закон України от

12.05.2015 №389-VIII «Про правовий режим воєнного стану» [4]. Правовий режим воєнного стану – це особливий режим, який вводиться на всій території України або в окремих місцевостях у зв'язку з агресією або загрозою агресії проти України. Підставами є різного роду вторгнення, блокада, військовий напад та інше [4].

Зазначені закони детально регламентують порядок введення цих правових режимів, причини, порядок діяльності органів державної влади і найважливіше – які права і свободи людини і громадянина підлягають обмеженню і на який термін. Ці закони повинні містити вичерпний перелік обмежень. Обидва закони прямо вказують на обмеження наступних прав: свобода пересування, в'їзду і виїзду, проведення зборів, мітингів і демонстрацій, походів та інших масових заходів, страйків, заборона або обмеження вибору місця перебування, місця проживання, обмеження свободи друку та інших засобів масової інформації шляхом введення попередньої цензури, припинення діяльності політичних партій та інші обмеження. Таким чином, аналіз вищезазначених законів України дозволяє зробити висновок, що обмежуються конституційні права та свободи людини, саме тому виникає безліч суперечок з приводу того, наскільки такі обмеження є правомірними і необхідними.

Так, на думку П. Рабіновича, принцип верховенства основних прав людини є одним з найважливіших загальноєвропейських принципів природного права. Тобто, на його думку, таке обмеження є порушенням [10, с. 74].

На думку М. Вороніної, не існує абсолютних прав і свобод, всі вони можуть бути обмежені, а «в умовах надзвичайних ситуацій здійснення суб'єктивних конституційних прав може бути призупинено» [11, с. 87].

Саме така позиція, що узгоджується за своїм змістом з положеннями статті 64 Конституції України, є домінуючою в сучасній юридичній літературі [1]. Вказані обмеження багато в чому законні, але іноді економічні, політичні інтереси переважають над захистом прав і свобод людини і громадянина. З цих причин виникає питання про захищеність людини від можливого зловживання з боку держави. Головним критерієм такого обмеження є положення Конституції України: права людини можуть бути обмежені тільки в тій мірі, в якій це дозволяється положеннями Конституції.

Питання обмеження прав і свобод в рамках міжнародного права регулюються Міжнародним Пактом про громадянські і політичні права 1966 р., в якому, відповідно до ст. 4, допускається обмеження прав і свобод людини і громадянина в умовах надзвичайного стану, з дотриманням умови, що життя нації знаходиться під загрозою. Для введення обмежень необхідно

офіційно оголосити про введення надзвичайного режиму. Обмеження не повинні носити дискримінаційний характер і всі заходи повинні бути тимчасовими [5].

Другим міжнародним актом, що регулює дане питання, є Європейська конвенція з прав людини 1950 р., ст. 15, в якій є аналогічні положення про обмеження прав і свобод лише за умови дотримання вищезазначених вимог [6]. Такий відступ необхідно розглядати як правопорушення, однак, з іншого боку, в певних ситуаціях порушення міжнародних договорів не є протиправним і головним поясненням саме такого відступу є стан необхідності, викликаний наявністю певних негативних ситуацій.

Таким чином, такий відступ у вигляді обмеження певних прав, при цьому з дотриманням встановлених вимог, є допустимим, так як здійснюється для забезпечення безпеки. Але для того, щоб такі обмеження були необхідними, потрібно дотримуватися таких вимог:

1) неприпустимість обмеження основних прав людини: права на життя, права на недоторканність приватного життя, права на свободу віросповідання, права на судовий захист, права на свободу совісті;

2) принцип обмеженої тривалості таких режимів;

3) офіційне оголошення воєнного стану;

4) повідомлення (наприклад, Генерального секретаря ООН або Генерального секретаря Ради Європи): парламентський контроль.

При аналізі аналогічних положень в законодавстві інших держав відзначені подібні положення.

1) В Конституції Королівства Нідерландів 1983 р. в ч. II ст. 103 йдеться про те, що «оголошення надзвичайного і воєнного стану може спричинити призупинення основних прав особистості»: права на вільне сповідання своєї релігії; права на вільне поширення своїх поглядів; права на проведення зборів і демонстрацій; права на недоторканність житла; таємницю листування, телефонних і телеграфних повідомлень [7];

2) В Конституції Іспанії 1978 р. у ч. 1 ст. 55 йдеться про те, що «у разі оголошення надзвичайного або облогового стану можуть бути призупинення основні права особистості»: права на свободу і безпеку; права на вільне поширення і отримання інформації, права на вільне поширення своїх поглядів; права на проведення зборів і демонстрацій; права на страйк трудящих з метою захисту своїх інтересів; права на недоторканність житла; таємницю листування, телефонних і телеграфних повідомлень [8];

3) В Основному Законі ФРН 1949 р., в п. 2 ст. 17-а, говориться, що законами, які призначаються для реалізації цілей оборони держави

і відповідно захисту населення, може встановлюватися певне обмеження прав: права на свободу пересування, в'їзду, виїзду і права на недоторканість житла [9].

Таким чином, свобода – це те, що дається людині по праву народження, це те, чим ми можемо називати наявність можливостей вибору і варіантів результатів подій. Як у філософії, так і в праві свобода вважається найвищою цінністю людини і розвиток її ідеї можна знайти практично в будь-яких роботах сучасних дослідників. У праві категорія «свобода» відіграє визначальну роль, адже коли держава формується, то поступово починає за цей рахунок ускладнюватися і це призводить до зростання потреб народу у регулюванні їх прав та свобод. За допомогою гарантій, люди можуть повною мірою реалізувати всі свої права і свободи, які закріплені Конституцією України, в реальному житті.

Проблема обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного часу наразі надзвичайно актуальна. Можливо, шляхом розв'язання названих проблем зі зловживанням правом можуть послужити законодавчо закріплені принципи запровадження обмежень, які будуть деякими критеріями обмеження. Ці принципи можуть бути всілякою гарантією недопущення зловживанням з боку держави у введенні таких режимів і відповідно в обмеженні прав і свобод людини для реалізації економічних та політичних інтересів. Враховуючи той факт, що в названих законах відсутні такі принципи, вважаємо треба ввести зміни в Закони України «Про правовий режим надзвичайного стану» і «Про правовий режим воєнного стану», де викласти принципи в такій редакції:

– заборона превентивного обмеження прав і свобод – введення обмеження прав і свобод можливе лише за наявності реальної загрози безпеці суспільства, держави та необхідності захисту;

– чіткість встановлених обмежень – встановлені обмеження повинні бути чітко сформульовані; не допускається довільне тлумачення обмежень;

– загальний характер обмежень – обмеження не повинні носити персоніфікованої спрямованості, їх дія поширюється на кожного в рамках чинного законодавства України;

– неприпустимість дискримінації – всі рівні перед законом і судом і неприпустимо обмеження в правах більшою чи меншою мірою за мотивами расової, релігійної, національної та іншої приналежності;

– обґрунтованість обмеження – наявність прав та інтересів, що потребують захисту, реальна або потенційна можливість нанесення шкоди державним і суспільним інтересам та неможливість захисту зазначених інтересів іншими способами.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 18.05.2022).
2. Про судову систему і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 18.05.2022).
3. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 № 1550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1550-14#Text> (дата звернення: 18.05.2022).
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 18.05.2022).
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 18.05.2022).
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004#Text (дата звернення: 18.05.2022).
7. Grondwet van 1983: algehele (redactionele) modernisering. URL: https://www.denederlandseggrondwet.nl/id/vi7pkiszodvw/paragraaf_2_overige_bepalingen (дата звернення: 18.05.2022).
8. Constitución Española de 1978. URL: <https://www.congreso.es/cem/const1978> (дата звернення: 18.05.2022).
9. Basic Law for the Federal Republic of Germany of 1949. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/index.html (дата звернення: 18.05.2022).
10. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навч. посіб. – К.: Атіка, 2004. – 464с.
11. Загальна теорія держави і права / Цвік М. В., Ткаченко В. Д., Богачова Л. Л. та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.

Анотація

Лепеха В. О., Пряміцин В. Ю. Свобода як цінність права в умовах правового режиму воєнного стану. – Стаття.

Стаття присвячена свободі у її теоретико-правовому та практичному аспекті. Виділяються та описуються характерні особливості механізмів реалізації, гарантії та захисту прав та свобод людини в Україні. Значна увага приділяється внутрішньодержавному механізму реалізації прав, що має за собою чотири види: конституційний захист (усі гарантії та принципи закріплені Конституцією); судовий захист (кожний має право звернутися до суду для захисту інтересів), а також власний захист (кожний може захищати свої права будь-якими способом, що не порушує закон). Проаналізовано законодавство України, знайдено положення, які забезпечують захист та реалізацію прав та свобод громадянина. Розглянуто загальні питання обмеження прав та свобод людини та громадянина в умовах правових режимів надзвичайного та військового станів. Проаналізовано поняття та законодавче регулювання воєнного та надзвичайного станів в Україні. У цій статті зроблено спробу розкрити основні причини існуючих проблемних питань. Проаналізовано погляди вчених-юристів щодо цього питання, виділено найбільш оптимальні та наближені до чинного законодавства думки. Проведено порівняння законодавства України та зарубіжних держав щодо обмеження прав та сво-

бод людини і громадянина в умовах правового режиму воєнного стану. Виділено проблему, яка мало вивчена та потребує подальшого дослідження, у законодавстві вона перебуває у вигляді відсутності принципів обмеження прав і свобод та запропоновано можливі шляхи вирішення за допомогою введення змін до існуючих Законів України «Про правовий режим надзвичайного стану» та «Про правовий режим воєнного стану» таких принципів як заборона превентивного обмеження прав і свобод, чіткість встановлених обмежень, загальний характер обмежень, неприпустимість дискримінації, обґрунтованість обмеження.

Ключові слова: свобода, обмеження, правовий режим воєнного стану.

Summary

Lepekha V. O., Pryamitsyn V. Yu. Freedom as a value of law in the legal regime of martial law. – Article.

The article is devoted to freedom in its theoretical, legal and practical aspects. The characteristic features of the mechanisms of realization, guarantee and protection of human rights and freedoms in Ukraine are highlighted and described. Considerable attention is paid to the domestic mechanism for the realization of rights, which has four types: constitutional protection (all guarantees and principles enshrined in the Constitution); judicial protection (everyone has the right to go to court to protect their interests), as well as

their own protection (everyone can defend their rights in any way that does not violate the law). The legislation of Ukraine is analyzed, the provisions which provide protection and realization of the rights and freedoms of the citizen are found. The general issues of restriction of human and civil rights and freedoms in the conditions of legal regimes of state of emergency and martial law are considered. The concept and legislative regulation of martial law and state of emergency in Ukraine are analyzed. This article attempts to reveal the root causes of existing issues. The views of legal scholars on this issue are analyzed, the most optimal and close to the current legislation opinions are highlighted. A comparison of the legislation of Ukraine and foreign countries on the restriction of human and civil rights and freedoms in the legal regime of martial law. The problem is highlighted, which is poorly studied and requires further research, in the legislation it is in the form of the absence of principles of restriction of rights and freedoms and suggested possible solutions by introducing amendments to the existing laws of Ukraine “On the legal regime of the state of emergency” and “On the legal regime of martial law” such principles as the Prohibition of preventive restriction of rights and freedoms, the clarity of established restrictions, the general nature of restrictions, the inadmissibility of discrimination, the validity of restrictions.

Key words: freedom, restrictions, legal regime of martial law.

УДК 340.13

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).984](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).984)**Я. В. Полєва***orcid.org/0000-0001-9128-0586**студентка I курсу факультету соціології і права**Національного технічного університету України**«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»***Є. В. Дергачов***orcid.org/0000-0001-7238-2595**кандидат філософських наук,**старший викладач кафедри теорії та практики управління**Національного технічного університету України**«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Сучасна Україна досягла стану, коли право може втратити свою цінність та авторитетність. В сучасному суспільстві явище правового нігілізму є глобальним, що гальмує розбудову України як правової держави. Населення значною мірою з неповагою ставиться до права та закону, що знижує рівень правової культури та правосвідомості. Це значно гальмує розвиток суспільства, підриває довіру населення до права, закону і органів влади, тому на сьогодні дуже важливо подолати правовий нігілізм задля побудови в Україні правової держави та громадянського суспільства. Тому, метою дослідження є розкриття явища правового нігілізму, причин його виникнення та шляхів подолання.

Сучасні підходи щодо розуміння правового нігілізму вказують на відсутність єдиної думки у його визначенні, це зумовлено саме складністю явища і наявністю різних підходів вивчення правового нігілізму. У науковій літературі існують два основних підходи до розуміння сутності правового нігілізму – класичний і новаторський. У межах класичного підходу правовий нігілізм розглядається як феномен соціальної деструктивності, сутність якого полягає в негативному ставленні до права, зневіра в його можливості вирішувати проблеми так, як того вимагає соціальна справедливість. Представники новаторського підходу дотримуються думки, що до існування явища правового нігілізму призводить саме ж право через свою недосконалість. Сутність правового нігілізму через новаторський підхід розглядається як специфічний соціальний орієнтир, що визначає напрям негативних тенденцій у юридичній сфері [11, с.10-12].

У широкому розумінні нігілізм – це заперечення загальноприйнятих соціальних, моральних, правових та релігійних цінностей та принципів. У абстрактному змісті нігілізм – це негативне ставлення до окремих складників суспільного

життя [7, с. 251]. Скакун О. охарактеризувала правовий нігілізм як деформований стан свідомості особи, який проявляється в ігноруванні вимог закону, негативному ставленні та запереченні права, однак не має злочинних намірів [8, с. 220]. Таке ж розуміння даного поняття має Требін Н., який зазначає, що правовий нігілізм є різновидом деформації правосвідомості, що виражається наявністю у носіїв зневажливого та негативного ставлення до права і правової дійсності за відсутності намірів здійснення правопорушень [9, с. 60]. Правовий нігілізм характеризується: відсутністю правових знань, негативним оцінюванням соціальної цінності права, як ефективного регулятора суспільних відносин та поширеністю неправомірної поведінки. Носії правового нігілізму мають низький рівень правової культури. В їхньому розумінні право виступає перешкодою, яку вони можуть просто оминати [6, с. 118]. Реальне існування правового нігілізму в Україні на сьогоднішній день не викликає сумніву. Однак у вчених, які є прибічниками різних шкіл виникають суперечки щодо причин виникнення правового нігілізму на теренах українських земель. Вчені, що є прибічниками школи радянського права, дотримуються думки, що правовий нігілізм з'явився в момент проголошення незалежності України, а причиною його появи є відмова від радянської системи права на користь більш сучасних правових стандартів, що й призвело до безладу в правовій системі і руйнування, так званого, радянського порядку. Інші ж вчені, прибічники класичних шкіл права, стверджують, що правовий нігілізм на території України є наслідком багатовікового перебування українського народу під безправною владою, спочатку Російської імперії, а згодом радянською. Результатом чого є відсутність високого рівня правової культури та правової свідомості, що унеможливорює здатність громадян скористатись правом. Основними причинами виникнення пра-

вового нігілізму, на думку більшості сучасних дослідників є:

1. Безсистемність законодавчої бази та наявність колізій і прогалин у праві, що є результатом низького рівня вимог до процесу правотворчості й юридичної техніки, а також подекуди відсутності взаємозв'язку між нормативно-правовими актами.

2. Високий рівень корупції як і з боку громадян, так і на рівні загальнодержавному, що є результатом недовіри людей до належного виконання державною владою своїх безпосередніх функцій. Можливість за допомогою коштів та матеріальних цінностей уникати покарання за вчинені правопорушення і злочини [4, с. 10].

3. Низька правова культура українського суспільства, низький рівень правової свідомості та правового виховання, нерозвиненість правової діяльності. Відсутність ефективного механізму доведення до населення змісту та сутності законів та інших нормативно-правових актів [10, с. 26-28].

4. Неможливість законодавства охопити всі сучасні сфери життя. Майже кожен нормативно-правовий акт не може повністю регулювати сферу, в якій він функціонує. В результаті виникає маса колізій та запитань, що має результатом необхідність створення великої кількості додаткових нормативних актів [11, с. 235].

5. Слабке забезпечення правопорядку в суспільстві має результатом низьку правову захищеність людей, що підриває віру в закон та здатність держави захистити права громадян [1, с. 1-2].

6. Неповага до права, до правоохоронних органів, суду та інших структур державного механізму.

Правовий нігілізм – це історичне явище, яке потрібно розглядати через процеси, що відбувалися на різних етапах розвитку суспільства. Виникнення явища правового нігілізму пов'язується з періодом українського державотворення та перебуванням українських земель під владою інших держав. Перший етап зародження правового нігілізму на українських землях пов'язують з перебуванням наших земель під владою Речі Посполитої. В цей момент спостерігається масове закріпачення українців, утиски української мови. Не дивним є обмеження прав українців, адже тогочасне польське право взагалі не орієнтувалося на захист інтересів українського населення. Саме це призвело до появи в свідомості перших ознак правового нігілізму, що проявлялося у виявленні недовіри до польського законодавства, що українське суспільство ототожнювало з насиллям. Другим етапом поширення правового нігілізму в українському суспільстві є довготривале перебування українців під абсолютною владою Російської імперії. Факторами, що викликали неповагу людей до закону та сформували сучасний правовий нігілізм

є нехтування владою закріплених в законах правами, використання насильства для подолання протестів та протестних настроїв, різноманітні утиски українського народу. Третій етап пов'язується зі зміною Російської імперії на радянський союз. На правосвідомості українців негативно позначилися такі явища як: ідеологічні пропаганди, чистки, репресії, маніпуляції та цинізм влади. Люди характеризували право як насилля та не мали жодної поваги до нього, оскільки воно працювало виключно на верхівку державного апарату, а люди були лише гвинтиком в процесі задоволення потреб влади. Останній етап характеризується розпадом СРСР та проголошенням незалежності України. Причинами поширення правового нігілізму з новою силою були соціальна та економічна кризи, корупція, недотримання владою Конституції та законів України, прав людини. В той момент були навіть випадки, коли самі законодавці не виконували прийняті ними ж закони. Громадяни різко негативно ставились до правосвідомого способу життя. Ці всі чинники дуже негативно позначилися на правовій культурі громадян сучасної України.

На теперішній час правовий нігілізм є глобальним та посилює нестабільність у суспільстві: гальмує процес становлення демократичної, правової та соціальної держави. Результати соціологічних досліджень, що проводяться з метою виявлення рівня правової свідомості українського суспільства, вказують на те, що правовий нігілізм є дуже поширеним явищем перетвореної форми правової свідомості українського населення. Цей негативний чинник виникає в результаті юридичної відсталості та правової необізнаності суспільства, непорядкованості чинного законодавства і відсутності порядку інформування про нові нормативно-правові акти, нерівності перед законом. Деформований стан свідомості проявляється через призму невиконання простих норм, незнання закону, апатичного ставлення до виконання конституційних обов'язків, неспроможності захисту своїх прав, неповаги до правоохоронних та судових органів. Підтвердженням поширення ознак правового нігілізму у свідомості українського також є результати соціологічних досліджень, адже основна маса населення впевнена, що закони в Україні спрямовані на реалізацію інтересів держави і є неефективними. За результатами цих соціальних досліджень, 54% опитаних людей, зізнались, що готові порушувати закон за певних обставин, і у разі здійснення правопорушення, вони схильні до неправомірного ухилення від покарань [3, с. 119].

Провівши опитування на рівень правової культури серед студентів 1 курсу невизначеного факультету, 64% студентів дали відповідь, що недосконало знають закони, однак намагаються їх

не порушувати; 4% не знають законів, але ніколи не порушували їх; 8% знають закони і ніколи не порушують; 22% студентів відповіли, що знають закони, але можуть порушити його, якщо будуть впевнені, що ніхто про це не дізнається, і 2% студентів не змогли оцінити свій рівень правової культури.

Дослідивши основні причини явища правового нігілізму, та провівши аналіз ситуації в Україні можна виділити пріоритетні напрямки подолання даного явища:

- підвищення рівню правової культури та правосвідомості, утвердження демократичних принципів у свідомості суспільства, виховання у кожному громадянину поваги до права та закону як до найвищих цінностей суспільства;
- підтримання державою чинного законодавства в актуальному стані відповідно до потреб сучасного життя;
- викорінення або зведення до мінімуму корупційної складової з владних структур і свідомості громадян;
- проведення результативної боротьби зі злочинністю;
- удосконалення державної структури для утвердження авторитету державної влади та її представників з метою забезпечення виконання норм Конституції та законів [11, с. 235].

Усвідомлення ідей та їхнє втілення в життя є різними речами, тому потрібно виокремити основні шляхи подолання правового нігілізму. Такими шляхами є подолання даного явища є:

- проведення комплексів виховних заходів шляхом запровадження правової освіти на всіх її рівнях для підвищення правової культури у населення;
- впорядкування законодавства України, його систематизація, усунення колізій і прогалин в нормативно-правових актах;
- надання державним службовцям гідного соціального забезпечення, що в майбутньому допомогло б уникнути випадків корупційних діянь;
- встановлення належного контролю за діяльністю органів публічної влади з метою попередження та уникнення корупційних дій;
- вивчення досвіду зарубіжних країн, які успішно долають правовий нігілізм на шляху до побудови правової держави та громадянського суспільства [11, с. 235].

Провідні країни та міжнародні організації, як європейська система, так і ООН борються з явищем правового нігілізму шляхом проведення в першу чергу антикорупційної політики. У 1996 році Комітетом Міністрів Ради Європи було прийнято документ «Програму дій для боротьби з корупцією», що окреслив основну діяльність, метою якої є боротьба з корупцією. Наступним

кроком було прийняття Резолюції у 1997 році, що мала назву «Двадцять провідних засад у боротьбі з корупцією». Відповідно до цієї Резолюції держави-члени зобов'язані проводити ефективну діяльність запобігання корупції. Далі вже 1 травня 1998 року країнами було створено створено групу GRECO діяльність якої теж була спрямована на боротьбу з корупцією із дотримання 20-ти провідних засад. Україна теж є членом цієї групи від січня 2006 року [7, с. 251-253].

Сучасні суспільні відносини ставлять особливі вимоги до рівня професіоналізму представників державної влади, їх правової та етичної культури. З досвіду зарубіжних країн, можна зазначити, що до посадових осіб ставляться високі вимоги морально-етичного характеру щодо поведінки. У багатьох країнах створено дворівневу систему документів: правил, стандартів, хартії та кодексів. Документи першого рівня містять основні правила та принципи, що є обов'язковими для всього управління, документи другого рівня конкретизують особливості кожної сфери управління. Вищезазначені документи є важливим елементом в системі підготовки та перекваліфікації представників державної влади [5, с. 173-175].

Правова свідомість і культура суспільства залежать від ефективності роботи правоохоронних органів. Запобігання правопорушенням у Великій Британії та США передбачає проведення спеціальних заходів, що охоплюють три рівні: перший усуває фактори, які викликають вчинення правопорушень; другий заповідає криміналізації правопорушників і третій запобігає рецидиву щодо осіб, що вже вчинили правопорушення [2, с. 9-13].

В ООН понад 50 років діють спеціальні структури, що запобігають злочинності. Згідно з Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 1950 року, кожні 5 років проводяться міжнародні конгреси, метою яких є обмін політичними установками, ідеями щодо стимулювання протидії злочинності та їх запобігання [2, с. 9-13].

Правовий нігілізм безумовно є руйнівним явищем в суспільстві. Виникнення правового нігілізму пов'язується з періодом українського державотворення та перебуванням українських земель під владою інших держав. Поширення сучасного правового нігілізму пов'язане з довготривалим перебуванням українських земель під владою Російської імперії, а згодом радянського союзу. Можливо, якби не цей історичний етап, то рівень сучасного явища правового нігілізму був би мінімальним. Підтвердженням поширення ознак правового нігілізму у свідомості українського суспільства є результати соціологічних досліджень, адже основна маса населення впевнена, що закони в Україні спрямовані на реалізацію інтересів держави, а не людини. Явище правового нігілізму неможливо викоринити з суспільства,

але можливо зменшити його рівень шляхом здійснення наступних завдань:

- проведення комплексу виховних заходів;
- створення ефективної системи освіти;
- впорядкування законодавства України;
- впровадження досвід зарубіжних держав.

Для зміни ситуації в нашому суспільстві та викоренення правового нігілізму потрібно досить багато часу з огляду на певні історичні передумови, але тим не менш, на нашу думку це цілком можливо.

Література

1. Бондаревський В.Г. Правовий нігілізм в Україні та шляхи його подолання в сучасних умовах. Підприємство, господарство і право. Теорія держави і права. № 3. 2021. С. 216-220.
2. Волошенюк О. В. Правовий нігілізм у пострадянському суспільстві: автореф. канд. юрид. наук: 12.00.01. О. В. Волошенюк. Ун-т внутр. справ. Харків, 2000. 18 с.
3. Дергачов Є.В. Трансформація правової свідомості суспільства в контексті забезпечення сталого розвитку: дис. на здоб. наук. ступ. канд. філос. наук: 09.00.03. Соціальна філософія та філософія історії. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2018.
4. Макарова О.В. Правовий нігілізм теоретико-правовий: автореф. канд. юрид. наук: 12.00.01. О. В. Макарова. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 21 с.
5. Михненко А. М., Руснак О. В., Мудров А. М. та ін. Запобігання та протидія корупції: навч. посіб.; за ред. Михненка А. М. 4-те вид., переробл. й доповн. К. : ДНУ «Акад. фін. Управління», 2013. 666 с.
6. Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. Монографія. Ужгород. Ліра. 2011. 368 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. Харків. Консум. 2006. 320 с.
8. Требін М. П. Правосвідомість громадян України: стан та види деформації – Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2009. Випуск 23. С. 59-63
9. Третяк С. Правове забезпечення правової культури населення як умова створення основ громадянського суспільства. Право України. 2005. № 4. С. 26-28.
10. Черніков О. О. Правовий нігілізм: поняття, структура та форми прояву. Право і суспільство. 2014. № 1. С. 10–12.
11. Шитий С., Бондаренко А., Причини правового нігілізму та шляхи його подолання в Україні. Підприємство, господарство і право. 2017. № 2. С. 235-239.

Анотація

Полева Я. В., Дергачов Є. В. Правовий нігілізм: теоретичний та практичний аспекти. – Стаття.

Дана стаття є актуальною, так як у сучасному суспільстві явище правового нігілізму є дуже поширеним. Підтвердженням поширення ознак правового нігілізму у свідомості українського населення є результати соціологічних досліджень, адже основна маса населення впевнена, що закони в Україні спрямовані на реалізацію інтересів держави і є неефективними. Важливість даної статті полягає у висвітленні реального

стану правової свідомості населення України. У статті досліджено явище правового нігілізму в суспільстві та основні причини його виникнення. У праці викладено декілька визначень терміну "правовий нігілізм", сформульованих науковцями. Розглянуто історичний аспект виникнення, розвитку та поширення даного явища у свідомості суспільства. Чітко виокреслено постановку проблеми та шляхи її вирішення. У статті використано наступні методи дослідження: історично-правовий метод, статистичний метод, метод опитування, метод формально-юридичного аналізу та метод юридичного синтезу. На теперішній час правовий нігілізм є глобальним та посилює нестабільність у суспільстві: гальмує процес становлення демократичної, правової та соціальної держави. Зокрема у праці розглянуто питання викоренення негативного явища правового нігілізму, шляхом здійснення державною владою комплексу виховних заходів, удосконалення чинного законодавства, покращення якості освіти, встановлення належного контролю за діяльністю органів публічної влади та надання державним службовцям гідного соціального забезпечення. Значну увагу у праці приділено міжнародному досвіду подолання явища правового нігілізму, в основі якого в першу чергу лежить боротьба з корупцією, як прикладу вивчення і застосування на практиці в Україні. У статті стверджується, що правова свідомість і культура суспільства залежать від ефективності роботи правоохоронних органів. Дана стаття доводить, що правовий нігілізм безумовно є руйнівним явищем в суспільстві, однак дане явище цілком можливо викоринити з правової свідомості сучасного суспільства.

Ключові слова: правовий нігілізм, правова свідомість, причини виникнення, шляхи подолання, міжнародний досвід подолання явища.

Summary

Polieva Ya. V., Dergachov Ye. V. Legal nihilism: theoretical and practical aspects. – Article.

This article is relevant because in modern society the phenomenon of legal nihilism is very common. The results of sociological research confirm the spread of signs of legal nihilism in the minds of the Ukrainian population, as the majority of the population is convinced that the laws in Ukraine are aimed at realizing the interests of the state and are ineffective. The importance of this article is to highlight the real state of legal consciousness of the population of Ukraine. The article examines the phenomenon of legal nihilism in society and the main reasons for its occurrence. The paper presents several definitions of the term "legal nihilism", formulated by scientists. The historical aspect of the origin, development and spread of this phenomenon in the minds of society is considered. The statement of the problem and the ways to solve it are clearly outlined. The following research methods are used in the article: historical-legal method, statistical method, survey method, method of formal-legal analysis and method of legal synthesis. At present, legal nihilism is global and increases instability in society: it slows down the process of becoming a democratic, legal and social state. In particular, the paper considers the eradication of the negative phenomenon of legal nihilism through the implementation of a set of educational measures by the government, improving existing legislation, improving the quality of education, establishing proper control over public authorities and providing decent social security to civil servants. Considerable attention is paid to the

international experience of overcoming the phenomenon of legal nihilism, which is primarily based on the fight against corruption, as an example of study and application in practice in Ukraine. The article argues that the legal consciousness and culture of society depend on the effectiveness of law enforcement. This article proves

that legal nihilism is certainly a destructive phenomenon in society, but it is possible to eradicate this phenomenon from the legal consciousness of modern society.

Key words: legal nihilism, legal consciousness, the reasons for occurrence, ways to overcome, international experience of overcoming the phenomenon.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 352

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).985](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).985)

М. І. Шаульський

orcid.org/0000-0003-4495-3180

аспірант

Інституту законодавства Верховної Ради України

ПРОБЛЕМИ ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ

Постановка проблеми. Останні роки Україна знаходиться в активній фазі реформування місцевого самоврядування. Зміни, які пропонуються для вдосконалення форм локальної демократії в законопроектах № 7283 та № 6319 мають потенціал суттєво вплинути на формування громадянського суспільства в Україні. Виконання Україною своїх зобов'язань відповідно до Додаткового протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування, створило умови для розширення прав громадян щодо участі у прийнятті рішень органами місцевого самоврядування і забезпечити розвиток місцевої демократії. При цьому члени територіальної громади будуть мати змогу більш дієво контролювати діяльність місцевої влади, аналізувати її ефективність, впливати на владу. Окремі положення проектів також спрямовані на реалізацію п. 52 рекомендацій до протоколу, щодо сприяння більш ефективній участі об'єднань громадян у процесах прийняття державних рішень, який передбачає, що країни мають поширювати і пропагувати передові практики щодо залучення об'єднань громадян та громадянського суспільства загалом до процесу прийняття рішень, у тому числі на місцевому/муніципальному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, роботи яких присвячені широкому спектру зазначених проблем: А. Батанов, М. Баймуратов, К. Ващенко, В. Борденюк, В. Воротін, В. Засадко, І. Грицяк, А. Коваленко, А. Колодій, В. Куїбіда, І. Кресіна, М. Лациба, І. Лопушинський, А. Мацюк, Т. Мотренко, В. Погорілко, С. Пінчук, С. Попов, Л. Приходченко, О. Пухкал, С. Серьогін, В. Толкованов, О. Скрипнюк, В. Цветков, С. Чернов, Г. Шаульська та багато інших науковців.

Метою дослідження є: аналіз запропонованих новел законопроектів на предмет їх дієвості та ефективності в умовах теперішнього стану державотворення, виділення проблемних аспектів та надання деяких пропозицій щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Органи самоорганізації населення є однією з форм участі членів територіальних громад сіл, селищ, міст, районів

у містах у вирішенні окремих питань місцевого значення. Їх правовий статус, порядок організації та діяльності визначається законом України «Про органи самоорганізації населення» від 11.07.2001 р. № 2625-III [1] та іншими актами. Основними завданнями органів самоорганізації населення (ОСН) є: створення умов для участі жителів у вирішенні питань місцевого значення в межах Конституції і законів України; задоволення соціальних, культурних, побутових та інших потреб жителів шляхом сприяння у наданні їм відповідних послуг; участь у реалізації соціально-економічного, культурного розвитку відповідної території, інших місцевих програм (стаття 3 закону). Закон України «Про органи самоорганізації населення» з часу ухвалення, удосконалювався декілька разів. На сьогодні у Верховній Раді знов зареєстровано законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про органи самоорганізації населення» щодо удосконалення порядку організації, діяльності та припинення органу самоорганізації населення» (реєстр. № 6319 від 18.11.2021 р.). Правовий акт було підготовлено Кабінетом Міністрів України відповідно до Плану законопроектних робіт (№164) та 323 кроку Плану пріоритетних дій Уряду на 2021 рік. Метою законопроекту є: удосконалення порядку організації, діяльності та припинення органу самоорганізації населення, що сприятиме розвитку і поширенню практики створення органів самоорганізації населення як форми участі жителів у вирішенні окремих питань місцевого значення.

Враховуючи важливість ОСН, як однієї з форм народовладдя, деякі міркування вважали би за доцільне висловити стосовно підготовлених урядом новацій. Так, законопроектом передбачається: внесення змін до Закону України «Про органи самоорганізації населення» (статті 2 – 12; 14; 16; 18; 22; 24; 25; 26; статті 13; 15 виключено; доповнено статтею 24-1), до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (статті 1; 14; 16), Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» (статті 1; 15; 17). Доповнення, зміни та уточнення стосуються:

спрощення процедури створення органу самоорганізації населення; визначення повноважень і території діяльності органу самоорганізації населення; уточнення права обирати та бути обраними до органу самоорганізації населення; усунення неузгодженості щодо порядку створення і строку повноважень органу самоорганізації населення та його персонального складу; легалізації та реєстрації органу самоорганізації населення як юридичної особи; уточнення порядку припинення повноважень персонального складу органу самоорганізації населення і припинення органу самоорганізації населення.

Проектом закону передбачено внесення змін до Закону України «Про органи самоорганізації населення». Зокрема, частина друга статті 3. «Правовий статус органу самоорганізації населення», на відміну від попередньої редакції, містить докладний перелік органів, які належать до органів самоорганізації населення. Зазначається: «будинкові, вуличні, квартальні комітети, комітети мікрорайонів, житлових комплексів, комітети села (сіл), селища, міста (крім адміністративного центру територіальної громади), району у місті (у разі створення), а також інші органи самоорганізації населення». Які саме органи, окрім вже зазначених, можуть належати до категорії «інші», має бути роз'яснено, можливо у підзаконному акті, для усунення розбіжностей у трактуванні. Пункт 3 частини третьої статті 3 законопроекту, щодо основних завдань органів самоорганізації населення, зі змінами має формулювання: «участь у формуванні та реалізації програм соціально-економічного, культурного розвитку та інших місцевих програм у межах території діяльності органу самоорганізації населення». Доповнення пункту третього нормою «у формуванні ... програм», потребує і відповідного механізму реалізації, в іншому випадку ця норма залишиться декларативною. Тобто пункт 3 частини третьої статті 3 потребує доповнення: «Пропозиції органів самоорганізації населення до таких програм, мають бути обов'язково розглянуті органами місцевого самоврядування». Стаття 8 законопроекту «Порядок ініціювання створення органу самоорганізації населення», містить докладно виписану процедуру, яка викладена у семи частинах статті. На наш погляд, порядок ініціювання створення ОСН бюрократизовано і ускладнено. Враховуючи, що це народна ініціатива, вона повинна мати максимально спрощену форму, зручну для громадян, з мінімальною кількістю документації. Складність механізму реалізації може стати причиною гальмування розвитку такої форми самоорганізації населення.

Пункт 1 частини першої статті 14. «Повноваження органу самоорганізації населення» викладений у формулюванні: «Представляти інтереси

жителів, які проживають в межах території діяльності органу самоорганізації населення, у відповідній сільській, селищній, міській раді та її виконавчих органах», на нашу думку, не містить конкретики. Такий пункт доречно було б виписати докладніше, доповнивши «...на пленарних засіданнях ради, засіданнях постійних комісій, колегій(президій), засіданнях тимчасово створених комісій, круглих столів, форумів, брати участь у інших заходах, які організовують ради». ОСН – лише одна з форм участі членів територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах у вирішенні питань місцевого значення, одна з форм народовладдя [2, с. 81-83]. Як визначено Конституційним Судом, народовладдя – це належність усієї повноти влади в межах території держави народові та здійснення ним цієї влади як безпосередньо, так і через своїх представників у органах державної влади та органах місцевого самоврядування [3].

Потреба у розширенні повноважень органів місцевого самоврядування (а система місцевого самоврядування включає і ОСН – стаття 5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»), й спонукало владу і суспільство розпочати децентралізацію. Завершення реформи децентралізації має підсилити гарантії спроможності громад і розв'язати ті проблеми, які турбують кожну людину», такі сподівання висловив Голова Парламенту [4]. Таким чином, поділяючи пріоритети уряду та Верховної Ради України на посилення народовладдя, враховуючи важливість органів самоорганізації населення, як однієї з форм участі членів територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах у вирішенні окремих питань місцевого значення, необхідно не лише розширювати можливості для ОСН, удосконалюючи інструментарій, але й спрощувати механізми реалізації повноважень, якими вони наділяються.

Законопроектом «Про внесення змін до Закону України «Про органи самоорганізації населення» щодо удосконалення порядку організації, діяльності та припинення органу самоорганізації населення» (реєстр. № 6319 від 18.11.2021 р.) [5] пропонуються зміни до законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» (далі – Закон) та «Про статус депутатів місцевих рад». В теорії та практиці державного будівництва існує модель, за якої основи правового статусу територіального утворення, його органів визначаються на рівні підзаконного акту, безпосередню участь у прийнятті якого бере саме територіальне утворення. Зокрема, в багатьох країнах досить поширеною є практика територіальних автономій, правовий статус яких визначається або в конституціях автономій, або у так званих статутах, які спочатку роз-

робляються і схвалюються представницькими органами територіальної автономії (інколи на референдумах), а потім приймаються (затверджуються) загальнонаціональними парламентами та визнаються частиною національної системи законодавства. Однак, за вітчизняними конституційними нормами лише Автономна Республіка Крим має *Конституцію Автономної Республіки Крим* (ч. 1 ст. 135 Конституції України). При цьому, наразі в законодавстві України реалізована концепція місцевого самоврядування, за якою *органи місцевого самоврядування розглядаються як децентралізовані державні органи, що діють у сфері виконавчої влади, а не як залучені до механізму державного управління громадські утворення* (саме в такому випадку їх діяльність на підставі статуту була б певним чином виправдана). З огляду на зазначене, приписи проєкту про обов'язковість прийняття статутів територіальних громад та концентрації в цих правових актах регулювання значної частини питань здійснення місцевого самоврядування виглядають, принаймні, дискусійними. При цьому викликають заперечення положення проєкту про те, що у статутах територіальних громад мають відображатись питання на кшталт «гарантії реалізації права жителів на участь у вирішенні питань місцевого значення», «засади взаємовідносин органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб з органами самоорганізації населення, об'єднаннями громадян, іншими суб'єктами», «засади відкритості та прозорості діяльності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, порядок їх реалізації», оскільки відповідні питання повинні бути предметом законодавчого (а не локального на підзаконному рівні) регулювання.

Крім того, виглядає незрозумілим запропоноване виключення чинних на сьогодні ч. ч. 2, 3 статті 19, що стосуються питань державної реєстрації статуту та підстав для відмови в державній реєстрації статуту. Адже, як зазначалось вище, положеннями законопроєкту статутам територіальних громад відводиться нова роль в частині регулювання питань місцевого значення: в результаті чого статут має стати одним із базових документів територіальної громади, що наближає його за значенням до установчих документів юридичних осіб (які підлягають реєстрації). Надання статуту територіальної громади схожого значення відбувається і через встановлення його обов'язкової наявності у кожній територіальній громаді. Наведене обумовлює необхідність здійснення державної реєстрації статуту територіальної громади та перевірки його змісту на відповідність Конституції України за законом України. Як це відбувається із установчими документами юридичних осіб.

Законопроєкт в цілому ряді випадків передбачає, що у статуті територіальної громади мають регулюватись правила роботи сільських, селищних, міських рад при розгляді питань, пов'язаних із участю громадян у процедурах місцевої демократії. Так, ч. 6 статті 8 передбачає, що у статуті територіальної громади, серед іншого, визначається «*порядок, строки розгляду і врахування сільською, селищною, міською радою прийнятих загальними зборами рішень*»; п. 4 ч. 6 статті 9 передбачає визначення у статуті «*порядку та строків розгляду місцевої ініціативи та прийняття рішення радою*»; п. 4 ч. 6 статті 13 вказує на визначення у статуті «*порядку розгляду пропозицій громадських слухань*». Також абз. 1 ч. 3 статті 9 передбачає, що «*місцева ініціатива підлягає обов'язковому розгляду на найближчому пленарному засіданні сільської, селищної, міської ради у порядку, визначеному статутом територіальної громади, регламентом ради відповідно до вимог цього Закону*».

Проте, відповідно до ч. 15 статті 46 Закону порядок підготовки і розгляду питань на пленарних засіданнях, прийняття рішень ради про затвердження порядку денного сесії та з інших процедурних питань, а також порядок роботи сесії *визначаються регламентом ради*. Наведені вище положення не тільки суперечать даній нормі, а й допускатимуть можливість створення у положеннях статутів територіальних громад механізмів правового регулювання, паралельних до тих, які регулюються регламентами місцевих рад. Це, своєю чергою, призводитиме до виникнення суперечностей та неузгодженостей положень нормативних актів локального рівня. Звертаємо також увагу, що регламентація роботи представницьких, колегіальних органів має свою специфіку і тому у вітчизняній правовій традиції регулювання відповідних питань здійснюється у спеціалізованих нормативних актах, які називаються регламентами. Натомість, запропоноване у проєкті регулювання зазначених питань у статутах територіальних громад виглядає необґрунтованим через зовсім інше призначення відповідних правових актів.

Висновок. Запропоновані новели законопроєктів в цілому заслуговують позитивної оцінки, оскільки вони сприятимуть розширенню прав громадян щодо участі у прийнятті рішень органами місцевого самоврядування та забезпечать розвиток локальної демократії. Україна зможе більш дієво виконувати свої зобов'язання щодо Європейської хартії місцевого самоврядування. Незважаючи на певну правову невизначеність та вихід за межі предмету правового регулювання, законопроєкти заслуговують уваги та підтримки суспільства, це суттєвий крок до формування громадянського суспільства в Україні.

Література

1. Проект Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших законодавчих актів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування (реєстр. № 7283 від 13.04.2022).

2. Шаульська Г. М. Механізми взаємодії громадськості з органами публічної влади в Україні: монографія / за заг. ред. Т.В. Мотренка. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2018. 200 с. URL: <http://delta.e-autoray.com/buy/369804> (дата звернення: 21.05.2022).

3. Конституційний Суд України. 3.1.1. Представницька демократія. 3.1. Народовладдя. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/31-narodovladdya>

4. Процес децентралізації має завершитися у 2022 році. Руслан Стефанчук. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14399> (дата звернення: 21.05.2022).

5. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про органи самоорганізації населення» щодо удосконалення порядку організації, діяльності та припинення органу самоорганізації населення» (реєстр. № 6319 від 18.11.2021 р.).

6. Про реформу: Державна політика, законодавчі напрацювання, проміжні результати децентралізації влади в Україні. URL: <http://decentralization.gov.ua/about> (дата звернення: 21.05.2022).

7. Лопушинський І. П. Реформування місцевого самоврядування як основа впровадження децентралізаційних моделей управління. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2015_1/17.pdf (дата звернення: 21.05.2022).

8. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України, Стратегія від 26.02.2016 р. № 68/2016. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/68/2016>

Анотація

Шаульський М. І. Проблеми локальної демократії в контексті законодавчих ініціатив. – Стаття.

У статті досліджується проблеми інституту локальної демократії в контексті законодавчих ініціатив, а саме: проекту Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та інших законодавчих актів України щодо народовладдя на рівні місцевого самоврядування (реєстр. № 7283 від 13.04.2022), «Про внесення змін до Закону України «Про органи самоорганізації населення» щодо удосконалення порядку організації, діяльності та припинення органу самоорганізації населення» (реєстр. № 6319 від 18.11.2021 р.). Метою дослідження є: аналіз запропонованих змін, передбачених у законопроектах, виділення проблемних аспектів та надання деяких пропозицій щодо їх усунення. Наукова новизна статті полягає у розгляді нових підходів щодо удосконалення форм локальної демократії, участі громадян у процесі прийняття рішень на місцевому/муніципальному рівнях. Аналіз зазначених законопроектів надає можливість визначити проблемні аспекти, які потребують нормативно-правового регулювання. Результати дослідження автор підсумовує висновком,

що запропоновані у проєкті новели заслуговують позитивної оцінки, незважаючи на окремі порушення вимог законодавчої техніки, правової визначеності та виходу за межі предмету правового регулювання. Окремі новели законопроектів направлені на реалізацію п. 52 рекомендацій до протоколу Європейської хартії місцевого самоврядування щодо сприяння більш ефективній участі об'єднань громадян у процесах прийняття державних рішень, який передбачає, що країни члени мають поширювати і пропагувати передові практики щодо залучення об'єднань громадян та громадянського суспільства загалом до процесу прийняття рішень, у тому числі на місцевому/муніципальному рівнях. Це створить умови для розширення прав громадян щодо участі у прийнятті рішень органами місцевого самоврядування і забезпечити розвиток місцевої демократії.

Ключові слова: інститут локальної демократії, форми локальної демократії, публічне управління, місцеве самоврядування.

Summary

Shauly M. I. Problems of local democracy in the context of legislative initiatives. – Article.

The article examines the problems of the institute of local democracy in the context of legislative initiatives, namely: the draft Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine» and other legislative acts of Ukraine on democracy at the level of local self-government (Reg. to the Law of Ukraine «On Self-Organization of the Population» on improving the organization, activities and organization of the body of self-organization of the population» (Reg. № 6319 of 18.11.2021). The purpose of the study is: the proposed changes provided for in the analysis of bills, some problematic aspects and provide some suggestions for their identification. The scientific novelty of the article is the consideration of new approaches to improving the forms of local democracy, citizen participation in the decision-making process at the local / municipal level. The analysis of these bills provides an opportunity for other problematic aspects that need to be regulated. The results of the study the author summarizes the conclusions that the short stories proposed in the drafts deserve a positive assessment, despite some violations of the requirements of legislative technique, legal certainty and going beyond the subject of legal regulation. Some novelties of the draft laws are aimed at implementing paragraph 52 of the recommendations to the Protocol to the European Charter of Local Self-Government to promote more effective participation of citizens' associations in public decision-making processes, which stipulates that member states should disseminate and promote best practices and civil society in general to the decision-making process, including at the local / municipal level. This will create conditions for strengthening the rights of citizens to participate in decision-making by local governments and ensure the development of local democracy.

Key words: institute of local democracy, forms of local democracy, public administration, local self-government.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.985

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.vli1\(22\).986](https://doi.org/10.32837/pyuv.vli1(22).986)**І. В. Андронов***orcid.org/0000-0002-7490-3638**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного процесу**Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПІДСУДНІСТЬ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022, затвердженим Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX, на всій території України було введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб. Дію воєнного стану було продовжено Указами Президента України від 14.03.2022 № 133/2022 та від 18.04.2022 № 259/2022.

Положення ч. 2 ст. 64 Конституції України містять заборону щодо обмеження конституційного права кожного на судовий захист навіть в умовах воєнного стану.

Відповідно до ст. 12-2 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII в умовах правового режиму воєнного стану суди, органи та установи системи правосуддя діють виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією України та законами України. Повноваження судів, органів та установ системи правосуддя, передбачені Конституцією України, в умовах правового режиму воєнного стану не можуть бути обмежені [1].

Водночас військова агресія Російської Федерації проти України призвела до проведення активних бойових дій та тимчасової окупації частини території нашої держави, а внаслідок цього – до неможливості належного функціонування на цих територіях органів державної, зокрема, судової влади України. Вказане спричинило необхідність вжиття державними органами низки термінових заходів, зокрема, щодо тимчасової зміни територіальної підсудності судових справ з метою забезпечення можливості судами належного відправлення правосуддя в Україні в умовах, що склалися.

Питання підсудності цивільних справ висвітлювались у наукових працях таких дослідників як: Н. М. Бессараб, С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, Є. В. Васьковський, А. Г. Гулик, А. П. Задорожна, В. В. Комаров, Д. Д. Луспеник, Н. Ю. Сакара, Г. В. Чурпіта, Д. М. Шадура, М. Й. Штефан та ін.

Утім проблеми підсудності цивільних справ в умовах воєнного стану із зрозумілих причин вітчизняними науковцями практично не досліджувалися.

Метою даної наукової статті є встановлення особливостей правового регулювання та практичної реалізації положень про підсудність цивільних справ в умовах воєнного стану в Україні.

Досягнення поставленої мети обумовлює виконання таких дослідницьких завдань:

1. Визначення порядку звернення до судів в умовах, коли частина судів не функціонує внаслідок військових дій та окупації окремих територій України.

2. Визначення підсудності цивільних справ, що знаходяться на розгляді у судах, які не можуть функціонувати внаслідок військових дій або окупації територій, на які поширюється їх територіальна юрисдикція.

3. Визначення особливостей підсудності цивільних справ, у яких сторонами є внутрішньо переміщені особи.

Викладення основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII у разі неможливості здійснення правосуддя судами, розташованими на тимчасово окупованих територіях, територіальна підсудність судових справ, що розглядаються у таких судах, визначається в порядку, передбаченому частиною сьомою статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Справи, що перебувають у провадженні судів, розташованих на тимчасово окупованих територіях, розгляд яких не закінчено ухваленням судового рішення, передаються іншим судам відповідно до встановленої законом підсудності, з урахуванням положень частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», протягом двадцяти робочих днів з дня встановлення такої підсудності або в інший розумний строк [2].

Законом України від 03.03.2022 № 2112-IX «Про внесення зміни до частини сьомої статті

147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ» ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» було викладено в такій редакції: «7. У разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами може бути змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді, за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. У разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду. Відповідне рішення є також підставою для передачі усіх справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється» [3].

Цим законом Голова Верховного Суду фактично був наділений повноваженнями тимчасово змінювати територіальну підсудність судових справ у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин, зокрема, й у зв'язку з військовими діями.

На теперішній час Головою Верховного Суду вже ухвалено цілу низку розпоряджень щодо зміни територіальної підсудності справ: від 06.03.2022 № 1/0/9-22, від 08.03.2022 № 2/0/9-22, від 10.03.2022 № 4/0/9-22, від 12.03.2022 № 5/0/9-22, від 14.03.2022 № 7/0/9-22, від 15.03.2022 № 8/0/9-22, від 16.03.2022 № 10/0/9-22, від 18.03.2022 № 11/0/9-22, від 22.03.2022 № 12/0/9-22, від 22.03.2022 № 13/0/9-22, від 25.03.2022 № 14/0/9-22, від 04.04.2022 № 15/0/9-22, від 06.04.2022 № 16/0/9-22, від 08.04.2022 № 17/0/9-22, від 29.04.2022 № 26/0/9-22.

У зв'язку зі звільненням окремих українських територій від окупантів щодо деяких судів територіальна підсудність була відновлення розпорядженнями Голови Верховного Суду: від 21.04.2022 № 24/0/9-22, від 22.04.2022 № 25/0/9-22, від 04.05.2022 № 27/0/9-22, від 05.05.2022 № 28/0/9-22.

Подібні рішення вже приймалися у 2014 – 2016 роках у зв'язку з проведенням антитерористичної операції на територіях частини Донецької та Луганської областей (тоді ще Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних та кримінальних справ) на підставі ч. 4 ст. 1 Закону України від 12.08.2014 № 1632-VIII «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» [4].

Інформацію щодо зміни та відновлення територіальної підсудності судів розміщено на офі-

ційному сайті Верховного Суду за посиланням: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist.

Враховуючи зазначене, для визначення підсудності власної цивільної справи позивач повинен скористатися положеннями статей 26-30 ЦПК України та на їх підставі визначити суд, до якого необхідно звертатися з позовом (заявою, скаргою). Якщо роботу такого суду тимчасово припинено на підставі розпорядження Голови Верховного Суду, позов (заява, скарга) подається до суду, визначеного таким розпорядженням.

Після видання розпорядження Голови Верховного Суду суд, робота якого була тимчасово припинена, а підсудність справ змінена, не має повноважень розглядати жодні справи та ухвалювати по ним рішення, навіть якщо протягом певного часу така можливість в нього фактично зберігається. Усі справи, що знаходяться в провадженні такого суду, по можливості, передаються до іншого суду відповідно до розпорядження Голови Верховного Суду та на підставі п. 3 ч. 1 ст. 31 ЦПК України. При цьому, як зазначається у ч. 5 ст. 31 ЦПК України, у разі ліквідації або припинення роботи суду справи, що перебували у його провадженні, невідкладно передаються до суду, визначеного відповідним законом або рішенням про припинення роботи суду, а якщо такий суд не визначено – до суду, що найбільш територіально наближений до суду, який ліквідовано або роботу якого припинено [5]. Якщо після видачі розпорядження позовні заяви (заяви, скарги) деякий час все ще надходять до цього суду, вони, по можливості, невідкладно повинні направлятися за підсудністю до суду, визначеного розпорядженням.

У протилежному випадку може виникнути ситуація, коли одна й та сама справа буде розглядатися двома різними судами та у ній будуть ухвалені два різних судових рішення різними судами з одного й того ж питання, що жодним чином не сприятиме юридичній визначеності правовідносин, які були предметом судового розгляду. Такий підхід також забезпечує суддів, які продовжують знаходитись на тимчасово окупованих територіях, від можливого примусу з боку окупантів до ухвалення завідомо неправосудних рішень, адже в будь-якому випадку такі рішення не матимуть законної сили.

Таким чином, судовий розгляд справ, переданих до іншого суду у зв'язку з тимчасовим припиненням роботи суду, що знаходиться на тимчасово окупованій території чи території, на якій проходять активні бойові дії, повинен бути завершений судом, до якого їх було передано.

У контексті вищезазначеного виникають два проблемних питання: 1) чи потрібно розпочинати розгляд переданих за зміненою підсудністю справ спочатку? 2) чи підлягає передана до іншого суду

справа поверненню у разі, якщо роботу суду було відновлено до завершення її розгляду?

Відповідь на обидва питання повинна залежати від того, чи змінювався склад суду у цій справі. Якщо у зв'язку з переданням справи до іншого суду ця справа була передана на розгляд іншому судді (суддям), то для дотримання принципу безпосередності судового розгляду розгляд справи повинен розпочинатись з початку (від моменту відкриття провадження у справі), якщо ж разом зі справами до іншого суду був тимчасово переведений і суддя, який їх розглядав, то цей суддя цілком вправі продовжити розгляд справи з того моменту, на якому знаходився її розгляд, адже жодних підстав повторювати процесуальні дії, які вже були вчинені за участі цього ж судді, немає. У такому разі, навпаки, розпочинати розгляд справи спочатку – це точно не сприяти оптимізації судочинства та жодним чином не забезпечувати дотримання розумних строків судового розгляду.

Аналогічним чином повинна вирішуватися й проблема з необхідністю повернення справи у разі відновлення роботи суду. Якщо склад суду у справі не змінювався, тобто її продовжував розглядати той самий суддя, тимчасово переведений до іншого суду, то у разі відновлення роботи суду цей суддя повертається до роботи на своє робоче місце разом зі справами, які він розглядав (справи слідує за суддею). У випадку ж якщо в результаті передачі справи до іншого суду було змінено склад суду (тобто розгляд справи був переданий судді, який на постійній основі працює в даному суді) і її розгляд розпочинався спочатку, то в такому разі навіть якщо робота суду була відновлена до завершення розгляду такої справи, справа назад не передається, а її розгляд повинен бути завершений в тому суді, який її отримав у зв'язку зі зміною підсудності.

Саме тому при вирішенні питання про тимчасове переведення суддів на нові робочі місця варто, по можливості, переводити їх до тих судів, куди надходять їх справи за зміненою підсудністю. Тоді саме до таких суддів можуть потрапляти як справи, провадження у яких було відкрито ними ще до зміни підсудності, так і нові справи, відкриті за позовними заявами (заявами, скаргами), поданими вже за зміненою підсудністю.

На окрему увагу заслуговує ситуація, коли до суду, до якого було передано справи за зміненою підсудністю, було переведено лише частину суддів з суду, діяльність якого тимчасово припинено. У такому випадку оптимальною вбачається ситуація, коли на розгляді у переведених суддів залишаються усі «свої» справи, передані за зміненою підсудністю, а інші справи розподіляються між усіма суддями за принципом рівного навантаження. Адже, наприклад, якщо до іншого суду був переведений лише один суддя, завалити його

всіма справами зі свого суду буде неправильно. Загалом розподіл навантаження між суддями має бути збалансованим.

Ще одну серйозну проблему становлять випадки неможливості вивезення судових справ з тимчасово окупованих територій або територій, на яких відбуваються активні бойові дії, з різних об'єктивних причин. Адже справу неможливо слухати за відсутністю матеріалів такої справи. Наприклад, як відзначив А. Смірнов: «...є випадки, коли ми не змогли вивезти матеріали судових справ і вони знищені. Але по більшості судів ми змогли вивезти справи, оперативно змогли знищити ту частину документів, яка була під грифом «таємно», аби вона не могла бути використана ворогом» [6].

Положення Розділу Х ЦПК передбачають порядок відновлення втраченого судового провадження. Втрачене судове провадження у цивільній справі може бути відновлене за заявою учасника справи або за ініціативою суду, однак лише за умови, що така справа була закінчена ухваленням рішення або провадження у ній було закрито. Це означає неможливість відновлення втраченого судового провадження, якщо воно (провадження) ще не завершено.

Отже, якщо у зв'язку з військовими діями, окупацією територій було втрачено судові справи, провадження у яких було завершено, то відновлення такого судового провадження можливе як за зміненою підсудністю, так і після відновлення підсудності у суді, в якому розглядалася дана справа, на підставі усіх наявних матеріалів. У першу чергу – на підставі даних Єдиного державного реєстру судових рішень (далі – ЄДРСР).

Якщо ж було втрачено матеріали ще не завершеного судового провадження, то єдиний вихід – пред'явлення нового позову: або до суду за зміненою підсудністю, або вже після відновлення роботи суду в звичайному порядку. При цьому на таку справу не поширюються положення п. 3 ч. 1 ст. 186 ЦПК щодо відмови у відкритті провадження з підстави наявності у провадженні цього чи іншого суду справи зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, адже ця справа вже не знаходиться у провадженні суду, тому що судове провадження було втрачене. У такому новому позові обов'язково необхідно вказати про втрачене судове провадження з посиланням на номер справи, дані про яку наявні в ЄДРСР. При цьому, якщо збереглися дані про оплату судового збору (наприклад, можна надати виписку з банківського рахунку, з якого було сплачено судовий збір), за повторне пред'явлення позову судовий збір можна не платити. Однак це можливо лише тоді, якщо повторно пред'являється тотожний позов (позов, у якому ті самі сторони, предмет та підстава), якщо

ж позовні вимоги було змінено, то це вже новий позов, за який необхідно сплачувати судовий збір у звичайному порядку.

Щодо підсудності цивільних справ за участі внутрішньо переміщених осіб варто відзначити, що вона визначається за загальними правилами, передбаченими статтями 26-30 ЦПК України. Єдина особливість пов'язана з тим, що правила загальної та деякі правила альтернативної підсудності прив'язані до місця проживання відповідача (загальна підсудність) або позивача (деякі правила альтернативної підсудності). Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 № 1706-VII довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи засвідчує місце проживання внутрішньо переміщеної особи на період наявності підстав, зазначених у статті 1 цього Закону [7]. Тобто правила загальної чи альтернативної підсудності можуть визначатися відповідно до адреси місця проживання внутрішньо переміщеної особи, зазначеної у вказаній вище довідці. Водночас, в судовій практиці нерідко трапляються випадки, коли суди відмовляють у визначенні підсудності справи на підставі такої довідки. Так, наприклад, в ухвалі Київського окружного адміністративного суду від 23.03.2021 у справі № 320/3111/21 зазначається, що «з 16.08.2017 довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи не належить до переліку документів, до якого вноситься інформація про зареєстроване місце перебування особи» [8]. Тому «суд дійшов висновку про те, що надана позивачем довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи не є документом, який в розумінні частини першої статті 25 Кодексу адміністративного судочинства України, вимог Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» та Правил реєстрації місця проживання, що затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 207 від 02.03.2016, підтверджує зареєстроване місце проживання/перебування позивача за зазначеною в довідці адресою. Вказана довідка, згідно з пунктом 1 Постанови № 509, є лише документом, який підтверджує факт внутрішнього переміщення і взяття на облік внутрішньо переміщеної особи.

У зв'язку з цим, суд, встановлюючи зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання позивача, враховує інформацію з Єдиного державного демографічного реєстру щодо реєстрації місця проживання, згідно з якою зареєстрованим місцем проживання позивача є адреса, зазначена у паспорті позивача, копія якого додана до позовної заяви» [8].

Як вбачається, такий підхід суперечить положенням ч. 1 ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених

осіб» від 20.10.2014 № 1706-VII, віддає правовим пуризмом та призводить до ускладнення реалізації права на судовий захист внутрішньо переміщеними особами, які за незалежних від них причин змушені проживати іноді на досить значній відстані від свого зареєстрованого місця проживання.

Висновки і перспективи подальших досліджень:

1. Якщо підсудність справи, визначена за правилами статей 26-30 ЦПК України, належить до суду, робота якого була припинена у зв'язку з бойовими діями або тимчасовою окупацією, позовна заява (заява, скарга) подається до суду, визначеного розпорядженням Голови Верховного Суду. З моменту видачі такого розпорядження робота відповідного суду припиняється, а отже він не може розглядати справи та приймати у них будь-яких судових рішень.

2. У разі коли до суду за зміненою підсудністю було тимчасово переведено суддю (суддів) з тимчасово окупованої території, саме вони повинні продовжити розгляд цивільних справ, провадження у яких вони відкривали. За такого підходу у випадку відновлення роботи суду вони разом зі своїми справами зможуть повернутися на своє постійне робоче місце. Тобто з метою максимальної оптимізації судового процесу та дотримання розумних строків судового розгляду, по можливості, має бути дотримано підхід «справа слідує за суддею». Якщо ж при передачі справи за зміненою підсудністю склад суду змінюється, тоді розгляд справи розпочинається спочатку та у випадку відновлення роботи суду така справа до нього не повертається, а її розгляд завершується судом, до якого вона була передана у зв'язку зі зміною підсудності. Так само не підлягають передачі до судів за відновленою підсудністю справи, провадження у яких було відкрито на підставі позовних заяв (заяв, скарг), поданих безпосередньо до судів за зміненою підсудністю крім випадків, коли вони потрапили до переведених суддів. Тоді знову ж таки повинен виконуватись підхід «справа слідує за суддею», і судді повертаються на своє постійне робоче місце з усіма справами, зокрема, й тими, провадження у яких вони відкрили за зміненою підсудністю.

3. Якщо у зв'язку з військовими діями, окупацією окремих територій було втрачено судові справи, відновлення такого судового провадження за процедурою, передбаченою нормами Розділу X ЦПК можливе лише якщо провадження у таких справах було завершено. Якщо ж було втрачено матеріали триваючого провадження, то вони відновленню не підлягають, а судовий захист порушеного права можливий лише шляхом пред'явлення нового позову (заяви, скарги). При цьому якщо позивач посилається на номер справи втра-

ченого провадження, наявний в ЄДРСР, зберіг підтвердження оплати судового збору, то за умови незмінності позовних вимог повторно судовий збір за звернення до суду можна не сплачувати.

4. Доведено, що надмірно формальним та таким, що не відповідає принципу доступності правосуддя, є наявний у судовій практиці підхід, за якого довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи не приймається судами як документ, що підтверджує адресу зареєстрованого місця проживання/перебування особи для цілей визначення підсудності справи. Тому пропонується доповнити статтю 28 ЦПК України пунктом 18 такого змісту: «18. Позови внутрішньо переміщених осіб можуть також пред'являтися ними за своїм місцем проживання, вказаним у довідці про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи».

Література

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250.
2. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 26. Ст. 892.
3. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ: Закон України від 03.03.2022 № 2112-IX. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 55.
4. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції: Закон України від 12.08.2014 № 1632-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 39. Ст. 2009.
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
6. Ржеутська Л. Сьогодні ми хочемо розширити процесуальні можливості через законодавство. *Закон і Бізнес*. <https://zib.com.ua/ua/151049.html>.
7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 1. Ст. 1.
8. Ухвала Київського окружного адміністративного суду від 23.03.2021 у справі № 320/3111/21. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/95713233>.

Анотація

Андронов І. В. Підсудність цивільних справ в умовах воєнного стану. – Стаття.

У статті проаналізовано проблему підсудності цивільних справ та її зміни у випадках знаходження судів на тимчасово окупованих територіях чи територіях, на яких ведуться активні бойові дії та відновлення підсудності на територіях, звільнених від окупації. Особливу увагу приділено підсудності цивільних справ за участі внутрішньо переміщених осіб.

Зроблено висновок, що з моменту зміни підсудності за розпорядження Голови Верховного Суду робота відповідного суду припиняється, а отже він не може розглядати справи та приймати у них будь-яких судових рішень. З метою максимальної оптимізації судового

процесу та дотримання розумних строків судового розгляду, по можливості, має бути дотримано підхід «справа слідує за суддею». Якщо ж при передачі справи за зміненою підсудністю склад суду змінюється, тоді розгляд справи розпочинається спочатку та у випадку відновлення роботи суду така справа до нього не повертається, а її розгляд завершується судом, до якого вона була передана у зв'язку зі зміною підсудності. Так само не підлягають передачі до судів за відновленою підсудністю справи, провадження у яких було відкрито на підставі позовних заяв (заяв, скарг), поданих безпосередньо до судів за зміненою підсудністю крім випадків, коли вони потрапили до переведених суддів. Тоді також повинен виконуватись підхід «справа слідує за суддею», і судді повертаються на своє постійне робоче місце з усіма справами.

Якщо у зв'язку з військовими діями, окупацією окремих територій було втрачено судові справи, відновлення такого судового провадження можливе лише якщо провадження у таких справах було завершено. Якщо ж було втрачено матеріали триваючого провадження, то вони відновленню не підлягають, а судовий захист порушеного права можливий лише шляхом пред'явлення нового позову (заяви, скарги).

Стверджується, що наявний у судовій практиці підхід, за якого довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи не приймається судами як документ, що підтверджує адресу зареєстрованого місця проживання/перебування особи для цілей визначення підсудності справи є що надмірно формальним та таким, що не відповідає принципу доступності правосуддя.

Ключові слова: правосуддя, цивільне судочинство, територіальна юрисдикція, військові дії, окуповані території, внутрішньо переміщені особи.

Summary

Andronov I. V. Jurisdiction of civil cases under martial law. – Article.

The article analyzes the problem of jurisdiction of civil cases and its changes in cases of courts in the temporarily occupied territories or territories where active hostilities are conducted and the restoration of jurisdiction in the territories liberated from occupation. Particular attention is paid to the jurisdiction of civil cases involving internally displaced persons.

It is concluded that from the moment of change of jurisdiction by the order of the Chairman of the Supreme Court the work of the relevant court is terminated, and therefore it cannot consider cases and make any court decisions in them. In order to maximize the optimization of the judicial process and the observance of reasonable time limits for the trial, the «case follows the judge» approach should be followed, if possible. If the composition of the court changes when the case is transferred under the changed jurisdiction, then the case begins first and in case the court resumes, the case is not returned to it, and its consideration ends with the court to which it was transferred due to the change of jurisdiction. Similarly, cases in which proceedings have been instituted on the basis of claims (applications, complaints) submitted directly to the courts under the changed jurisdiction shall not be transferred to the courts under the restored jurisdiction, except in cases when they have been transferred to the transferred judges. Then the «case follows the judge» approach must also be followed, and judges return to their permanent jobs with all cases.

If, in connection with hostilities, the occupation of certain territories has resulted in the loss of legal

proceedings, the resumption of such legal proceedings is possible only if the proceedings in such cases have been completed. If the materials of the ongoing proceedings have been lost, they are not subject to restoration, and judicial protection of the violated right is possible only by filing a new lawsuit (statements, complaints).

It is argued that the case-law approach in which a certificate of registration of an internally displaced

person is not accepted by the courts as a document confirming the registered residence / stay of the person for the purpose of determining jurisdiction is excessively formal and inconsistent access to justice.

Key words: justice, civil proceedings, territorial jurisdiction, military action, occupied territories, internally displaced persons.

УДК 346.91
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).987](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).987)

Ю. І. Башкірова
orcid.org/0000-0001-9883-2662
аспірантка

*Інституту економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України*

ВИЗНАЧЕННЯ ДОСТОВІРНОСТІ ПОКАЗАНЬ СВІДКІВ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Постановка проблеми. Питання отримання достовірних показань свідків, які підлягають доказуванню при розгляді справ у господарському суді, в теорії господарського процесуального права, належать до основних питань, вирішення яких пов'язується з реалізацією права на справедливий суд.

Проблемні питання виникають не лише у визначенні способів доказування, але й у процесі їх отримання та дослідження у господарському судочинстві. Прийняття судом правильного рішення є кінцевим результатом всієї судової діяльності. Надзвичайно важливу роль у прийнятті рішення, грає не тільки наявність доказів, а також їх достовірність, вірогідність та належність. Саме сукупність цих показників характеризує справедливість судового рішення.

Одним із джерел доказів є показання свідків, які характеризуються своїми особливостями та підкреслюють їх важливість.

Питання щодо показань свідків у господарському судочинстві були досліджені такими українськими вченими як Л. М. Ніколенко, Т. В. Степанова, О. А. Беянович, В. В. Резнікова, Н.В. Іванюта, О. П. Подцерковний та іншими поважними вченими. У той же час, слід підкреслити, що ці дослідження мали фрагментарний характер щодо інституту свідків. Тому питання щодо дослідження показань свідків у господарському судочинстві потребують системного дослідження.

Метою статті є розгляд та аналізування питань щодо достовірності показань свідків у господарському судочинстві, вироблення власної позиції щодо вказаного питання.

Виклад основного матеріалу. Господарський процесуальний кодекс України (далі – ГПК України) характеризує процес доказування з визначеними особливостями, а саме: ч. 3 ст. 13 ГПК України зазначає, що кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених законом; ч. 1 ст. 74 встановлює обов'язок кожної сторони довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень; ч. 2 ст. 74 ГПК України підкреслює,

що суд може зобов'язати учасника справи надати відповідні докази вчинення цих дій або наявності певної події. У разі ненадання таких доказів суд може визнати обставину невчинення відповідних дій або відсутності події встановленою; ст. 86 ГПК України містить положення щодо оцінки доказів господарським судом [1]. З аналізу статей ГПК України тягар доказування лежить на сторонах справи, а господарський суд із власної ініціативи не може збирати докази, що стосуються предмета спору, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів (ч. 4 ст. 74 ГПК України). Проте, сторони повинні мати гарантії щодо справедливого вирішення спору та дотримання принципу справедливості. Іноді суду можуть бути не надані всі належні докази і в апеляційній інстанції, рішення суду першої інстанції може бути змінено або скасовано внаслідок неповного з'ясування обставин, що мають значення для справи. Разом з цим, вирішення справи без з'ясування обставин, на підставі того, що сторони не звернулися із відповідним клопотанням до суду, суперечить принципу справедливого правосуддя, оскільки не забезпечує реального захисту прав та інтересів учасників процесу.

Суд оцінюючи докази надані сторонами може погодитись з тим, що їх достатньо та вони доведені, але за умови, що позиція суду базується на внутрішньому переконанні, ґрунтується на дійсних, фактичних обставинах справи, і витребування додаткових доказів пов'язано з необхідністю встановлення дійсних обставин, а не з проявом суддівського свавілля або зацікавленості в результатах вирішення спору. Тому пропонуємо викласти ч. 4 ст. 74 ГПК України наступним чином: «Суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів, а також у разі коли суд вважає, що для ухвалення рішення потрібні додаткові докази».

Стаття 66 ГПК України містить положення, що свідок зобов'язаний з'явитися до суду за його

викликом у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини. За відсутності заперечень учасників справи свідок може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції. Суд може дозволити свідку брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції незалежно від заперечень учасників справи, якщо свідок не може з'явитися до суду через хворобу, похилий вік, інвалідність або з інших поважних причин.

Свідок може бути викликаний до суду шляхом вручення судом ухвали про виклик учаснику справи, а у справах про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі її посадовою особою, та про визнання торговельної марки (знаку для товарів послуг) добре відомою через оголошення на офіційному веб-сайті судової влади України, яке повинно бути розміщене не пізніше ніж за десять днів до дати відповідного судового засідання [2]. ГПК України встановлено ряд обмежень щодо того, хто не може бути допитаний як свідок. Поряд із категорією осіб, які зазвичай не можуть бути допитані як свідки – священнослужителі, недієздатні особи, особи, які надають професійну правничу допомогу (адвокати); судді щодо обставин обговорення в нарадчій кімнаті, особи, які мають дипломатичний імунітет, без їхньої згоди; особи, які не можуть бути допитані як свідки згідно з міжнародними договорами України, ГПК України впроваджено неможливість допиту присяжних щодо обставин нарадчої кімнати (хоча норми господарського процесуального закону взагалі не знають таких учасників процесу) та осіб, які надають послуги посередництва (медіації) під час проведення позасудового врегулювання спору – про такі відомості. Слід погодитися з О. Роїк, що враховуючи специфіку підвідомчості справ господарським судам, важко уявити навіть теоретичну можливість допиту священнослужителя або присяжного щодо фактичних обставин господарської справи. Тому встановлення таких обмежень є недоцільним, хоча і зумовлене встановленими імунітетами свідків [2].

Стаття 68 ГПК України встановлює, що свідок, який з'явився на вимогу суду, не має права відмовитися давати показання, крім показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб), які можуть тягнути юридичну відповідальність для нього або таких членів сім'ї чи близьких родичів [1].

Показання свідка мають свої процесуальні особливості і характеризуються такими ознаками, а саме це: усне або письмове повідомлення про

факти; повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи; повідомлення, яке роблять особи, що викликані для допиту як свідки; повідомлення, яке отримують в установленому ст. 88-90 ГПК України порядку.

Відповідно до Закону України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» законодавець у нормах ГПК України закріпив достовірність та вірогідність доказів (ст. ст. 78, 79 ГПК України) [1]. Відповідно до ч. 1 ст. 78 достовірними є докази, створені (отримані) за відсутності впливу, спрямованого на формування хибного уявлення про обставини справи, які мають значення для справи. Доказ визнається судом достовірним, якщо в результаті його дослідження та оцінки з'ясовується, що в ньому містяться відомості, які відповідають дійсності. Відповідно до ч. 2 ст. 86 ГПК України суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також вірогідність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Процес визначення достовірності доказів є розумовою діяльністю суду, яка здійснюється за його внутрішнім переконанням у результаті дослідження та оцінки.

Поняття «достовірність» тлумачиться як «те, що не викликає сумнівів, цілком вірно, точно» [3, с. 829]. Тобто достовірним доказом, буде той доказ, який характеризується точністю, не викликає сумнівів щодо визначення наявності або відсутності фактів (обставин), що відносяться до предмету доказування.

При здійсненні судочинства сумнівів у достовірності доказів зумовлено, як правило, наступним: неправдивими поясненнями сторін, третіх осіб; неправдивими показаннями свідка; фальсифікацію письмових та речових доказів тощо [4, с. 447]. Якщо є певні сумніви щодо достовірності доказів, то таке питання вирішується шляхом співвідношення даного доказу з іншими доказами, досліджених судом. Виявлення суперечливих, взаємовиключних відомостей, що містяться у доказах, говорить про недостовірність певного доказу. В даному випадку постає питання про необхідність усунення цих протиріч шляхом, наприклад, надання додаткових доказів або спростування наявних. Суд має право призначити в необхідних випадках експертизу, якщо є сумніви щодо письмових доказів тощо. Достовірним можна вважати будь-який доказ, зміст якого не спростовано в процесі доказування.

З аналізу Єдиного державного реєстру судових рішень можна навести приклади судових рішень щодо оцінювання показань свідків з точки зору достовірності. Так у рішенні Господарського суду

Одеської області від 5 квітня 2018 року у справі № 916/3264/17 зазначено, що «відповідно до матеріалів справи ПП «А» у письмових запереченнях на відповідь на відзив вказало, що правдивості сторін, про які йдеться у відзиві, справді мали місце, підтвердженням цього є заяви свідків в особі директора та бухгалтера ПП «А», а також члена правління сільськогосподарського виробничого кооперативу «Д» в минулому». Суд взяв до уваги доводи свідків, однак вони тільки підтвердили позицію, яку було викладено в інших доказах у паперовій формі [5].

Господарський суд міста Києва від 26 квітня 2018 року у справі № 910/21263/17 у рішенні зазначив, що: «У судовому засіданні 22 лютого 2018 року судом відмовлено в задоволенні клопотань відповідача про виклик свідків із підстав того, що такі заяви (заяви свідків) не викликають у суду сумнів щодо їх змісту, достовірності чи повноти, та судом буде здійснено їх оцінку разом із іншими доказами за правилами, встановленими статтею 86 ГПК України» [6]. Тобто, від сукупності наданих доказів залежить позиція суду.

Стаття 79 ГПК України визначає вірогідність, як наявність обставини, на яку сторона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, вважається доведеною, якщо докази, надані на підтвердження такої обставини, є більш вірогідними, ніж докази, надані на її спростування. Питання про вірогідність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання [1].

Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у справі № 904/2357/20 зазначив, що стандарт доказування «вірогідності доказів», на відміну від «достатності доказів», підкреслює необхідність співставлення судом доказів, які надає позивач та відповідач. Тобто з введенням в дію нового стандарту доказування необхідним є не надати достатньо доказів для підтвердження певної обставини, а надати їх саме ту кількість, яка зможе переважити доводи протилежної сторони судового процесу. Верховний Суд зауважив, що тлумачення змісту ст. 79 ГПК України свідчить, що нею покладено на суд обов'язок оцінювати докази, обставини справи з огляду на їх вірогідність, яка дозволяє дійти висновку, що факти, які розглядаються, скоріше були (мали місце), аніж не були [7].

Позиція Верховного Суду відповідає позиції Європейського суду з прав людини. Так, зокрема, у рішенні 23.08.2016 у справі «Дж. К. та Інші проти Швеції» наголошено, що «у країнах загального права у кримінальних справах діє стандарт доказування «поза розумним сумнівом» («beyond reasonable doubt»). Натомість, у цивільних спра-

вах закон не вимагає такого високого стандарту; скоріше цивільна справа повинна бути вирішена з урахуванням «балансу вірогідностей». ... Суд повинен вирішити, чи являється вірогідність того, що на підставі наданих доказів, а також правдивості тверджень заявника, вимога цього заявника заслуговує довіри» [8]. Отже, вірогідність доказів – це якісний показник, не кількісний.

Висновок. На підставі зробленого аналізу можливо зазначити, що судова практика підтвердила розумність доповнення засобів доказування у господарському судочинстві показаннями свідка, оскільки, в окремих випадках, саме на підставі показань свідків може бути ухвалено справедливе судові рішення та забезпечено повноту та всебічність розгляду справи.

У межах діяльності суду з одержання, дослідження та оцінки доказів виділяють властивості доказів, за наявності яких доказ може бути прийнятий або витребуваний, та критерії їх оцінки. Показання свідків як засіб доказування повинні бути належними, достовірними та вірогідними. Вони оцінюються у сукупності з іншими доказами. Обґрунтованим є виокремлення саме достовірності та вірогідності як критеріїв оцінювання доказу, виконання обов'язку з доказування та досягнення стандарту доказування. Параметри, за якими визначається достовірність та вірогідність показань свідків, полягають у відсутності або наявності протиріч з іншими доказами та обставинами справи. Дійшовши викладених вище висновків, відзначимо, що показання свідків визначаються широкою проблематикою та потребують подальших досліджень.

Література

1. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06 листопада 1991 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України. Законодавство України*: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>
2. Роїк О. Показання свідка як доказ у господарському процесі. *Юрист&Закон*. №47. 14 грудня 2017 р. URL: https://www.asterslaw.com/ua/press_center/publications/participation_of_witnesses_in_commercial_litigation_in_ukraine/
3. Новий тлумачний словник української мови : У 4 т. Т. 1: Для студ. вищих та серед. навч. закл. / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. К. : Аконіт, 1998. 910 с.
4. Грабовська О.О. Доказування у цивільному процесі України : проблеми теорії та практики : монографія. Київ:Юрінком Інтер, 2017. 504 с.
5. Рішення Господарського суду Одеської області від 5 квітня 2018 року у справі № 916/3264/17. *Verdictum*. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/73247407>
6. Господарський суд міста Києва від 26 квітня 2018 року у справі № 910/21263/17. *Verdictum*. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/73834983>
7. Попов С. ВС висловився щодо застосування стандарту доказування «вірогідності доказів». *Судебно-юридическая газета. Публикации*. 28 августа 2020.

URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/177650-vs-vislovivsyia-schodo-zastosuvannya-standartu-dokazuvannya-virogidnosti-dokaziv>

8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 29 січня 2021 року у справі № 922/51/20. *Verdictum*. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/94517830>

Анотація

Башкірова Ю. І. Визначення достовірності показань свідків у господарському судочинстві. – Стаття.

У статті розглянуто ознаки показань свідків та розкрито визначення достовірності та вірогідності показань свідків як джерела доказів. Визначено, що питання отримання достовірних показань свідків, які підлягають доказуванню при розгляді справ у господарському суді, в теорії господарського процесуального права, належать до основних питань, вирішення яких пов'язується з реалізацією права на справедливий суд.

Підкреслено, що показання свідка мають свої процесуальні особливості і характеризуються такими ознаками, а саме це: усне або письмове повідомлення про факти; повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи; повідомлення, яке роблять особи, що викликані для допиту як свідки; повідомлення, яке отримують в установленому законодавством порядку.

Зазначено, що достовірними є докази, створені (отримані) за відсутності впливу, спрямованого на формування хибного уявлення про обставини справи, які мають значення для справи. Доказ визнається судом достовірним, якщо в результаті його дослідження та оцінки з'ясується, що в ньому містяться відомості, які відповідають дійсності.

Наголошено, що достовірним доказом, буде той доказ, який характеризується точністю, не викликає сумнівів щодо визначення наявності або відсутності фактів (обставин), що відносяться до предмету доказування. Процес визначення достовірності доказів є розумовою діяльністю суду, яка здійснюється за його внутрішнім переконанням у результаті дослідження та оцінки.

Визначено, що якщо є певні сумніви щодо достовірності доказів, то таке питання вирішується шляхом співвідношення даного доказу з іншими доказами, досліджених судом. Виявлення суперечливих, взаємо-

виключних відомостей, що містяться у доказах, говорить про недостовірність певного доказу.

Ключові слова: доказування, показання свідків, достовірність доказів, свідок, господарське судочинство.

Summary

Bashkirova Yu. I. Determining the reliability of witness testimony in economic proceedings. – Article.

The article considers the signs of witness testimony and reveals the determination of the reliability and reliability of witness testimony as a source of evidence. It is determined that the issue of obtaining reliable testimony of witnesses, which are subject to proof when considering cases in the economic court, in the theory of economic procedural law, are among the main issues, the solution of which is related to the exercise of the right to a fair trial.

It is emphasized that the testimony of a witness has its own procedural features and is characterized by the following features, namely: oral or written communication of facts; notification of the circumstances known to him that are relevant to the case; notification made by persons summoned for questioning as witnesses; notification received in the manner prescribed by law.

It is noted that the evidence created (obtained) in the absence of influence aimed at forming a misconception about the circumstances of the case that are relevant to the case. Evidence is considered credible by the court if, as a result of its examination and evaluation, it is established that it contains information that is true.

It is emphasized that reliable evidence will be evidence that is characterized by accuracy, there is no doubt about the presence or absence of facts (circumstances) relating to the subject of proof. The process of determining the veracity of evidence is a mental activity of the court, which is carried out according to his inner conviction as a result of research and evaluation.

It is determined that if there are some doubts about the veracity of the evidence, then this issue is resolved by correlating this evidence with other evidence examined by the court. The discovery of contradictory, mutually exclusive information contained in the evidence indicates the inaccuracy of certain evidence.

Key words: evidence, testimony of witnesses, reliability of evidence, witnesses, economic proceedings.

УДК 347.2
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).988](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).988)

Ю. С. Канарик
orcid.org/0000-0003-3222-7827
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права
Національного університету біоресурсів і природокористування України

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВА КОРИСТУВАННЯ ЧУЖИМИ РЕЧАМИ В СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СУЧАСНЕ ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Актуальність. Право Стародавнього Риму відіграло ключову роль у становленні сучасного цивільного законодавства України. Якщо аналізувати чинний Цивільний кодекс України (далі – ЦК України), то можливо стверджувати, щонайменше половина його положень містить усталені норми римського приватного права. Не є винятком й інститут права користування чужими речами, регулювання якого здійснюється відповідно Розділу II “РЕЧОВІ ПРАВА НА ЧУЖЕ МАЙНО”.

Важливо також зауважити, що до Розділу II ЦК України з моменту його прийняття декілька разів було внесено суттєві зміни, що відповідно були відмінними від усталеного римського приватного права. В той же час, сама структура інституту права користування чужими речами залишилася незмінною і виглядає вона наступним чином: право користування (сервітут); право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис); право користування земельною ділянкою для потреб будівництва (суперфіцій). Тому, важливо аналізувати інститут права користування чужими речами в Стародавньому Римі, а також визначати можливі шляхи щодо удосконалення такого інституту визначеному ЦК України.

Метою статті є аналіз права користування чужими речами в римському приватному праві та його вплив на цивільне право України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій вказує на зацікавленість наукової спільноти щодо розкриття питання впливу права користування чужими речами на сучасне цивільне право України. Серед основних варто виділити праці: А.В. Подоляк, К.Е. Шахназарян, Т. В. Предчук, Г.І. Ковалик, В.Л. Скрипник, О.О. Михайленко, І. М. Шаркова та інших.

Результати. Як відомо, римське приватне право є історичним інститутом, що дав початок цивільному праву України. Більшість положень сучасного Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) містить норми, що походять саме з класичного римського права.

Одним з базових інститутів римського приватного права є інститут права користування чужими речами (*iure in re aliena*). Крім того, право на

користування чужими речами є складовою більш загальної категорії речового права, зокрема права власності (*proprietas*), яке належить до самостійного речового права. Система речового права складається з трьох елементів: права власності, права володіння та прав на чуже майно (речі) [1, с. 348]. Варто зауважити, що виникнення такого різновиду права у Давньому Римі було зумовлено потребою в задоволенні інтересів інших осіб, за допомогою обмеження сукупності правомочностей власника щодо належних йому речей на праві приватної власності.

В. І. Борисова та Л. М. Баранова зазначають, що становлення права обмеженого користування чужим майном мало місце за умов: 1) здійснення цього права було необхідним для уповноваженої особи; 2) встановлення цього права не суперечило закону; 3) встановленням цього права не порушувалися права та законні інтереси власника речі або інших осіб [2, с. 141].

В Стародавньому Римі, приватним правом було визначено три види прав на чужі речі, а саме сервітуту (найбільш розповсюджене), емфітевзис та суперфіцій.

Щодо сервітуту, то традиційно в римському приватному праві сервітуту поділяють на предіальні – *servitutes praediorum* (існують також назви – реальні, земельні чи речові) та особисті *servitutes personarum* [3, с. 123]. Щодо різниці між такими сервітутами, то вони розмежовуються в залежності від їхнього призначення. Так, *servitutes praediorum*, тобто речові сервітуту є призначеними для забезпечення вигод земельних ділянок, а також не залежать від зміни власника земельної ділянки (для прикладу є одна ізольована земельна ділянка, у зв'язку з чим задля її повноцінного використання необхідний прохід до неї, вода). І коли, встановлюється такий сервітут, то такі недоліки земельної ділянки ліквідовуються. Таким чином, предіальні сервітуту пов'язані з конкретною земельною ділянкою і продовжують існувати після зміни власника будь-якої земельної ділянки. В свою чергу *servitutes personarum*, собисті (персональні) сервітуту встановлюються в інтересах визначеної особи та припиняються з її смертю.

Науковці відмічають, що предіальні і особисті сервітути спочатку не зливалися теоретично в одну категорію сервітутів; останній термін застосовувався республіканськими юристами тільки до предіальних сервітутів [4, с. 45].

Щодо емфітевзису, то необхідно зауважити, що інститут емфітевзису має грецьке походження, про що свідчить сама його назва, яка походить від грецького дієслова, що означає «обробляти» (від лат. *emphyteuein* – засадити, обробити) [5, с. 259].

Під емфітевзисом в римському приватному праві розуміли особливий вид обмеженого речового права, що встановлювалися спеціальним договором – емфітевтичним контрактом. Зважаючи на те, що цей договір мав риси двох консенсуальних правочинів (купівлі та оренди), то він також був консенсуальним, набуваючи силу на підставі однієї угоди сторін. Питання щодо можливості зниження орендної плати (*remissio mercedis*) в разі надзвичайних обставин (неврожай, війна і т.д.) було вирішено негативно. Сторонами договору були: 1) власник землі – *dominus emphyteuseos*; 2) *emphyteuta* (емфітевт, емфітеватор). Предмет договору емфітевзиса мав назву *ager vectigalis s. Emphyteuticarius*. Договір зазвичай був безстроковим або встановлювалося на дуже тривалий строк (100 і більше років). Відповідно, це право стає успадкованим [6, с. 224].

І останнім досліджуваним видом права на чужі речі за римським приватним правом, що має найбільше застосування в сучасному цивільному праві України є – суперфіцій.

Витоки суперфіцію позначені в римському праві як спосіб вирішення проблеми забезпечення житлом осіб за існуючих тоді заборонах на відчуження державних та муніципальних земель у власність громадян. Це стосувалося й вільних земель, в яких була зацікавленість не тільки з боку приватних осіб, а й держави, оскільки земля завжди в усі часи була не тільки доволі значущим ресурсом, а й таким, що підлягає обов'язковому використанню. В іншому випадку втрачається будь-який сенс володіння нею [7, с. 121].

Важливим моментом, який при цьому враховувався, була саме мета користування чужою земельною ділянкою – будівництво споруд, що слугували в основному житлом і використовувалися досить тривалий час, а найвірогідніше – без вказівки такого. Цей фактор став визначальним для розробки і надання таких способів захисту, які могли б гарантувати суперфіціарію дотримання його прав і, в першу чергу, власником земельної ділянки. Важливо було також наділити його самостійними засобами захисту від інших осіб, не вдаючись до власника земельної ділянки [8].

Таким чином, аналізуючи право на чужі речі в римському праві (саме їхні різновиди), науковці виділяють загальноприйняті критерії, що

виокремлюють досліджувані з-поміж речових прав, загалом є: 1) абсолютність; 2) обмеження права власності як основного речового права на користь особи або відповідного майна; 3) похідний характер по відношенню до права власності; 4) обмеженість повноважень у юридичному змісті відповідної уповноваженої особи; 5) наявність щодо окремих з них ознаки «слідування» за річчю; 6) застосування комплексу заходів абсолютного захисту за аналогією з правом власності [9, с. 186].

Отже, права на чужі речі – це самостійні (але похідні від речового права власності) речові права, які надають особі, котра їх має, можливість безпосереднього користування, володіння та розпорядження певними речами, які не є її власністю, для певної мети та у встановлених межах. Серед таких прав, можливо виділити: сервітути, суперфіцій та емфітевзис.

Щодо безпосереднього впливу римського права на чужі речі на сучасне цивільне право, то можливо в першу чергу відміти, що ЦК України визначено окремий II Розділ “РЕЧОВІ ПРАВА НА ЧУЖЕ МАЙНО”. Так, відповідно до ст. 395 ЦК речовими правами на чуже майно є: 1) право володіння; 2) право користування (сервітут); 3) право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис); 4) право забудови земельної ділянки (суперфіцій) [10].

Тому, можливо відмітити, що загальна структура яка була визначена римським приватним правом щодо права на чужі речі майже не змінилася. Також не зазнав суттєвих змін й інститут сервітуту, більшість положень чинного ЦК України – є відображенням положень римського приватного права. Проте, варто відмітити, що римське приватне право визначало досить великий спектр сервітутів та можливостей для їхнього встановлення на відміну від ЦК України. Хоча ЦК України збільшено випадки встановлення сервітуту, а саме він може бути встановлений договором, законом, заповітом чи рішенням суду.

На відміну від сервітутних відносин, що залишилися майже незмінними відповідно до римського приватного права, інститут емфітевзису та суперфіцію в цивільному праві України зазнав певних змін. Зокрема, що емфітевзису, то римським приватним правом було передбачено можливість спадкування такого права, тобто емфітевзис – право користування чужою земельною ділянкою встановлюється на підставі заповіту. Також, римським приватним правом було передбачено обов'язок обов'язок емфітевта підвищувати родючість землі та не вирощувати сільськогосподарські культури для недопущення погіршення родючості ділянки.

Правовий інститут суперфіцію, також має відмінності відповідно до ЦК України від його засто-

сування в римському приватному праві. Зокрема, по-перше варто зауважити, що ЦК України дещо змінив акцент суперфіцію. Так, давньоримський суперфіцій є саме право на будівлю (яка зводиться і зведена), а ЦК України зміщує акцент у бік права на інший об'єкт – земельну ділянку. Адже право на земельну ділянку далеко не завжди визначає право на зведену на ній будівлю. Якби це було так, то всі власники земельних ділянок були б власниками будівель. По-друге ЦК України встановлено суттєві обмеження, що стосуються оборотоздатності суперфіцію та його строків, а саме користування земельною ділянкою державної чи комунальної власності для будівництва не може бути відчужене користувачем іншим особам та строк не може перевищувати 50 років. По-третє не визначено переважного права суперфіціарію на продовження строку його права користування чужою земельною ділянкою в разі нормального стану нерухомості та недоцільності її знищення (знесення). Очевидно, що в цьому сенсі права суперфіціарію вужчі порівняно з правами орендаря, який таке переважне право має (ст. 777 ЦК України).

Висновки та пропозиції

Таким чином, з огляду на здійснений аналіз права користування чужими речами відповідно до римського приватного права та сучасного цивільного права України, можливо зробити висновок, що римське приватне право є базисом основою для інституту права користування чужими речами відповідно до чинного ЦК України. Збереглася сама структура права на чужі речі (*iure in re aliena*). Також сервітутні відносини, що переважали над випадками застосування інших видів речових прав в Стародавньому Римі в цілому мають таку ж правову природу відповідно до ЦК України, хоча й не мають такого широкого застосування в Україні. Аналіз інституту суперфіцію та емфітевзису дозволяє стверджувати, що останні суттєво змінилися відповідно до цивільного законодавства України. Так, потребують змін необхідність визначення в законодавстві обов'язку не вирощувати беззмінно сільськогосподарські культури для недопущення погіршення родючості земельної ділянки – стосується емфітевзису. Щодо суперфіцію, то необхідним є внесення змін до чинного ЦК України положень щодо переважного права суперфіціарію на продовження строку його права користування чужою земельною ділянкою в разі нормального стану нерухомості та недоцільності її знищення (знесення).

Література

1. Цивільне право України: Академічний курс: підручник. за заг. ред. Я. М. Шевченко. Київ. Видав. Дім «Ін Юре», 2003. Т. 1: Загальна частина. 505 с.
2. Основи римського приватного права: Підручник. За заг. ред. В. І. Борисової та Л. М. Баранової. Харків. Право, 2008. 224 с.

3. Орач Є. М. Основи римського приватного права: навчальний посібник / Є. М. Орач, Б. Й. Тищик. Львів: Вид. ЛНУ, 2000. 238 с.

4. Ковалик Г. І. Характеристика предіальних сервітутів у Римському приватному праві. Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / редкол. Ю.М. Бисага, Д.М. Белов, С.Б. Булеца та ін.. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 24. Т. 1. с. 44–47.

5. О. І. Сліпченко Емфітевзис за римським приватним правом. Часопис цивілістики. 2015. Вип. 18. с. 204-210. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/8401/Chasopys%20204-210.pdf.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

6. Фролова Н. В. Правове положення договору емфітевзису за українським законодавством. *Актуальні проблеми держави та права*. 2014. С. 223- 227.

7. Настечко К. О. Оформлення прав на земельні ділянки. монографія. Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ. Юрінком Інтер. 2012. 238 с.

8. Сурженко О. А. Суперфіцій – від римського до українського права. Теорія і практика правознавства. 2014. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_11

9. С.А. Малай, Л.В. Грищенко. Правова природа користування чужим майном у контексті модернізації цивільного кодексу України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О.Дідоренка*, 4(96), 2021 р. с. 184-194. URL: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.96.184-194>

10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

Анотація

Канарик Ю. С. Особливості права користування чужими речами в Стародавньому Римі та його вплив на сучасне цивільне право України. – Стаття.

У статті розглянуто особливості права користування чужими речами в Стародавньому Римі та його вплив на сучасне цивільне право України. Визначено, що право Стародавнього Риму відіграло ключову роль у становленні сучасного цивільного законодавства України. Аналізуючи чинний Цивільний кодекс України, можливо стверджувати, щонайменше половина його положень містить усталені норми римського приватного права. Не є винятком й інститут права користування чужими речами, регулювання якого здійснюється відповідно Розділу II “РЕЧОВІ ПРАВА НА ЧУЖЕ МАЙНО”. Стисло проаналізовано всі інститути права на чужі речі відповідно до їхнього застосування в Стародавньому Римі, серед яких найбільш розповсюдженими були сервітуті. Зроблено висновки, що римське приватне право є базисом основою для інституту права користування чужими речами відповідно до чинного ЦК України. Збереглася сама структура права на чужі речі (*iure in re aliena*). Також сервітутні відносини, що переважали над випадками застосування інших видів речових прав в Стародавньому Римі в цілому мають таку ж правову природу відповідно до ЦК України, хоча й не мають такого широкого застосування в Україні. Аналіз інституту суперфіцію та емфітевзису дозволяє стверджувати, що останні суттєво змінилися відповідно до цивільного законодавства України. Так, потребують змін необхідність визначення в законодавстві обов'язку не вирощувати беззмінно сільськогосподарські культури для недопущення погіршення

родючості земельної ділянки – стосується емфітевзису. Щодо суперфіцію, то необхідним є внесення змін до чинного ЦК України положень щодо переважного права суперфіціарію на продовження строку його права користування чужою земельною ділянкою в разі нормального стану нерухомості та недоцільності її знищення (знесення).

Ключові слова: чужі речі, суперфіцій, римське приватне право, емфітевзис, сервітут

Summary

Kanaryk Yu. S. Peculiarities of the right to use foreign things in Ancient Rome and its influence on modern civil law of Ukraine. – Article.

The article considers the peculiarities of the right to use other people's things Ancient Rome and its influence on modern civil law of Ukraine. It is determined that the law of ancient Rome played a key role in the formation of modern civil law of Ukraine. Analyzing the current Civil Code of Ukraine, it is possible to say that at least half of its provisions contain established rules of Roman private law. The institution of the right to use someone else's property, which is regulated in accordance with Section II "PROPERTY RIGHTS TO OTHER PEOPLE'S PROPERTY", is no exception. All the institutions of the

right to other people's property were briefly analyzed in accordance with their application in ancient Rome, among which the most common were easements. It is concluded that Roman private law is the basis for the institution of the right to use other people's property in accordance with the current Central Committee of Ukraine. The very structure of the right to other people's things (*iure in re aliena*) has been preserved. Also, servitude relations, which prevailed over the use of other types of property rights in ancient Rome in general, have the same legal nature according to the Central Committee of Ukraine, although they are not so widely used in Ukraine. Analysis of the institution of superficies and emphyteusis suggests that the latter have changed significantly in accordance with the civil law of Ukraine. Thus, the need to define in the legislation the obligation not to grow crops invariably in order to prevent the deterioration of the fertility of the land needs to be changed – emphyteusis applies. With regard to superficies, it is necessary to amend the current Central Committee of Ukraine provisions on the preemptive right of the superficies to extend the term of his right to use someone else's land in the normal state of real estate and the inexpediency of its destruction (demolition).

Key words: foreign things, superficies, Roman private law, emphyteusis, easement

УДК 346.21

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).989](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).989)**М. М. Кириленко***orcid.org/0000-0003-2518-9375**аспірант кафедри цивільного права та процесу**Донецького національного університету імені Василя Стуса*

САМОЗАХИСТ ЯК НЕЮРИСДИКЦІЙНА ФОРМА ЗАХИСТУ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ МІСЬКИХ РАД У ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Постановка проблеми. Функціонування міських рад, як і інших категорій учасників господарських відносин, пов'язане із виникненням спорів, потребою захисту їх прав і інтересів. Успішність реалізації повноважень цих суб'єктів залежить від стану законодавчого забезпечення механізму захисту прав і інтересів в різних сферах, на які поширюється їх компетенція. Стабільний розвиток територіальних громад міст пов'язаний із рівнем нормативно-правового регулювання даного питання, оскільки всебічність врахування тих або інших аспектів захисту прав і інтересів вказаних суб'єктів напряду впливає на ступінь управління комунальною власністю, стан регуляторної діяльності в сфері господарських відносин. Захист прав і інтересів здійснюється в рамках передбаченого законодавством порядку, тобто через застосування належної форми, вибір якої здійснює зацікавлена у таких діях сторона, тобто, в даному випадку міські ради. Серед форм захисту прав і інтересів виділяють юрисдикційну (дозволяє звертатись за захистом до державних або інших уповноважених органів, які наділені компетенцією застосувати заходи для відновлення порушених прав і інтересів, припинення порушення) і неюрисдикційну (охоплює дії суб'єкта щодо захисту прав і інтересів, які здійснюються ним самостійно, без звернень за допомогою до відповідних органів). Зважаючи на те, що неюрисдикційна форма не передбачає додаткового звернення до тих або інших органів щодо забезпечення захисту (в рамках судового та позасудового порядку), вивчення механізму її законодавчого регулювання є актуальним в площині розвитку господарських відносин міських рад. Особливої уваги заслуговує самозахист, який набув найбільш широкого поширення в сфері господарських відносин, в тому числі у діяльності міських рад. Також зміни в рамках законодавства, яке регулює діяльність міських рад, положеннях нормативно-правових актів, що регламентують ті або інші сфери їх господарських відносин в Україні обумовлюють актуальність вивчення зазначеного питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання регулювання форм захисту прав і інтересів на загальному рівні вивчалися в роботах: Н. Башурин [1, с. 7-8], Л.В. Діденко [3, с. 46],

І.В. Лагутіної [4, с. 7-8], І.П. Лихолат [5, с. 16], О.О. Маркова [6, с. 341], О.О. Панасюк [8, с. 760], І. О. Ромащенко [9, с. 111], М.В. Сидоренко [10, с. 331], Ю.М. Сидорчук [11, с. 83], Н.В. Шевчук [13]. При цьому, відсутні наукові дослідження питання законодавчого забезпечення механізму захисту прав і інтересів міських рад, в тому числі із використанням неюрисдикційної форми, що обумовлює потребу вивчення даної проблематики.

Метою дослідження є систематизація джерел законодавства в сфері самозахисту прав і інтересів міських рад щодо господарських відносин в Україні.

Завдання поданого матеріалу по обраній проблемі. Для досягнення зазначеної мети визначено такі завдання: визначення основних елементів механізму регулювання самозахисту прав і інтересів міських рад щодо господарських відносин в Україні; оцінка і характеристика категорій законодавства щодо регулювання елементів зазначеного механізму.

Виклад основного матеріалу. Неюрисдикційна форма передбачає використання самозахисту прав і інтересів учасників господарських відносин, в тому числі вона застосовується стосовно міських рад, які реалізують повноваження із управління комунальним майном і проведення регуляторної діяльності.

Вивчення наукових підходів (Н. Башурин [1, с. 7-8], О.О. Панасюк [8, с. 760], Ю.М. Сидорчук [11, с. 83], Н.В. Шевчук [13]) дозволяє констатувати основні правові ознаки самозахисту, це, зокрема, дії (заходи), які обираються самостійно, підстави та цілі. Зокрема, дослідження характеристик та визначень даної форми захисту прав і інтересів, дало змогу сформулювати його правову сутність, яка визначає особливості господарських відносин міських рад. А саме, самозахист прав і інтересів міських рад в сфері господарських відносин є неюрисдикційною формою протидій, яка передбачає заходи, які обираються самостійно, і що мають юридичний або неюридичний характер, і яка виникає через їх порушення (або виникнення реальних загроз порушення), і може бути націлена на захист як власних прав і інтересів, так і прав і інтересів місцевих громад в сфері комунальної власності, регуляторній діяльності в сфері гос-

подарських відносин, на усунення або ліквідацію наслідків порушень, може бути представлений в рамках низки способів реалізації, які є такими, що не заперечені на рівні законодавства, моральних основ суспільного розвитку, сформульовані в межах порушених прав, інтересів, характеру порушень і їх правовим наслідком. Самозахист прав і інтересів розглядається також в якості правової можливості (вказано в роботі О.О. Панасюк [8, с. 760]). Можна припустити, що акцент на тому, що визначення досліджуваного феномену у якості можливості обмежує його правові ознаки. Визначення сутності поняття самозахисту прав і інтересів міських рад необхідне для розвитку теоретико-правових основ даного поняття.

Проведемо дослідження законодавчого регулювання такої форми захисту прав і законних інтересів міських рад як самозахист.

Правові засади застосування самозахисту як неюрисдикційної форми захисту прав та законних інтересів осіб передбачені нормами ЦК України (стаття 19). В даному випадку, до категорії осіб, які можуть використовувати самозахист прав і інтересів відносяться як фізичні, так і юридичні особи. Потрібно зазначити, що так як міські ради відносяться до категорії юридичних осіб (визначено в положеннях ч. 2 ст. 8 Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» щодо особливостей державної реєстрації органів місцевого самоврядування як юридичних осіб»), самозахист може бути застосований для даних структур.

Оцінка змісту положень цивільного законодавства щодо вказаної форми захисту прав і законних інтересів дає можливість визначити особливості її застосування до захисту прав і інтересів міських рад в Україні.

Сформулюємо законодавче регулювання підстав використання самозахисту прав і інтересів міських рад.

Варто зазначити, що підставами захисту прав і інтересів виступають протиправні посягання і порушення як стосовно власних прав, так і щодо прав інших осіб (п. 1 ст. 19 ЦК України). Стосовно міських рад можна виділити такі напрямки законодавчого регулювання підстав здійснення самозахисту прав і законних міських рад у господарських відносинах. А саме:

1. Порушення права комунальної власності міст (визначено на основі аналізу переліку збитків, які повинні підлягати до відшкодування особами, якими допущено господарські правопорушення (п. 1 ст. 225 ГК України), складу прав міських рад (п. 5 ст. 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»). Підставами даного права в рамках спеціального права, є:

- порушення умов договорів оренди об'єктів, які знаходяться у комунальній власності і неусу-

нення таких порушень (ст. 19 Закону України «Про оренду державного та комунального майна»);

- порушення умов договорів концесії (порушення п. 3 ст. 21 Закону України «Про концесію»;

- порушення умов продажу земельних ділянок з боку осіб, зацікавлених у даній процедурі (п. 5 ст. 128 ЗК України);

- порушення умов купівлі-продажу комунального майна, яке знаходиться в комунальній власності (порушення п. 3 ст. 26 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна»).

2. Порушення правил регуляторної діяльності в сфері господарських відносин:

- порушення з боку суб'єктів господарювання умов доступу до об'єктів, які знаходяться в комунальній власності (будівельні об'єкти, кабельні лінії електрозв'язку, будинкові розподільні мережі, енергетичні, транспортні об'єкти) (п. 57 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», п. 3 ст. 15 Закону України «Про доступ до об'єктів будівництва, транспорту, електроенергетики з метою розвитку електронних комунікаційних мереж»;

- порушення з боку суб'єктів господарювання умов нарахування, сплати місцевих податків і зборів, встановлених міськими радами (порушення п. 24 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», гл. 4 ПК України (щодо визначення, порядку сплати зобов'язань платників податків (стосовно яких нарахувано місцеві податки і збори)).

Потрібно виділити основи законодавчого регулювання способів самозахисту прав і інтересів міських рад.

В рамках ЦК України визначено, що способами самозахисту можуть виступати засоби протидії, не заборонені в рамках закону і, такі, що не будуть суперечити основам моральних засад суспільства (п. 1 ст. 19).

Виявлено, що основним засобом самозахисту, в рамках якого здійснене правове закріплення легітимізації міської ради стосовно повноважень, про управління господарським сектором є Положення про господарську компетенцію міської ради, яка передбачає перелік прав в сфері господарських відносин (п. 2 ч. 4 ст. 57 ГК України).

Аналіз норм галузевого законодавства, положень наукових досліджень (А.І. Денис [2], Н.М. Мельниченко [7], Ю. Труфанова [12]) дозволив виокремити вказані засоби, це зокрема:

- Договори оренди (умови і особливості укладання регулюються положеннями гл. 58 ЦК України, Закону України «Про оренду державного та комунального майна», Методикою оцінки майна (щодо об'єктів, визначених в п. 1 даної методики), Методикою оцінки об'єктів оренди

(стосовно об'єктів, встановлених п. 1 Загальних положень Методики), Методикою розрахунку орендної плати за державне майно щодо об'єктів, визначених п. 1 ст. 3 Закону України «Про оренду державного та комунального майна»);

- Договори купівлі-продажу майна (умови і особливості укладання регулюються розділом IV Законом України «Про приватизацію державного і комунального майна»);

- інші правові документи, які підтверджують порушення прав міської ради в господарській сфері (регулюється ч. 2 п. 2 ст. 19 ЦК України – встановлено, що вибір способів самозахисту здійснюється самостійно (на розсуд міських рад). До таких документів можуть бути віднесені: акти виконаних робіт, рахунки-фактури, накладні на виконані роботи, які підтверджують виконання певних робіт (послуг) щодо захисту прав і законних інтересів міських рад.

Варто зазначити, що визначені засоби протидії передбачають правові засади регулювання прав і інтересів міських рад за певними напрямками господарських відносин. Зокрема, в їх положеннях вказано умови таких відносин, повноваження, якими наділені сторони, в тому числі міські ради.

Необхідно зазначити, що характер способів самозахисту прав і інтересів міських рад в господарських відносинах може бути визначено на підставі положень п. 2 ст. 19 ЦК України. А саме, передбачено, що вказані способи самозахисту прав і законних інтересів міських рад слід визначити на підставі:

- відповідності змісту порушених прав. Встановлюється зміст порушених прав і законних інтересів міських рад (вид порушення в сфері господарських відносин; обсяг порушень прав і законних інтересів міських рад в сфері господарських відносин). Варто зазначити, що порушення прав в сфері управління та розпорядження майном комунальної власності міської ради можуть фіксувати самостійно, підтверджуючи їх відповідним актом оцінки майна (підстава: п. 4. ст. 3 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» (регулюється право на такі дії), також для даних цілей можуть бути залучені фахівці (п. 1 ст. 30 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»). Потрібно зазначити, що п. 2 ст. 7 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» регулюється перелік обов'язкових випадків щодо оцінки майна, зокрема, вказано на встановлення сум збитку, розмірів відшкодувань. Відповідно, відшкодування майнових прав міських рад у разі пошкодження або втрати майна повинно передбачати обов'язкову оцінку їх обсягів;

- відповідності наслідкам, спричинених вказаними порушеннями (визначається обсяг відповідних наслідків: втрачена вигода через несвоєчасну сплату за господарськими договорами; несплата зобов'язань за господарськими договорами; збитки через знищене або пошкоджене майно).

За результатами аналізу визначено, що вибір способів самозахисту прав і інтересів міських рад регулюється положеннями:

- п. 2 ст. 19 ЦК України (стосовно встановлення умов вибору способів даної процедури) та гл. 26 ГК України (відносно складу таких способів: штрафні і оперативно-господарські санкції);

- п. 1 ст. 1164 ЦК України (щодо визначення шкоди, витрат згідно із матеріалами актів, інших документів).

Так як господарські відносини міських рад із суб'єктами господарювання в контексті договірної взаємодії пов'язані із розпорядженням і управлінням комунальним майном, визначено, що основними видами самозахисту за даним напрямком є встановлення штрафних санкцій і оперативно-господарських санкцій. Відносно орієнтиру на самозахист прав міських рад у господарських відносинах із іншими особами (як фізичними, так і юридичними особами, в тому числі органами публічної влади) без застосування договірних відносин, самозахистом є вимога щодо сплати відшкодування за нанесену шкоду (підстава: п. 1 ст. 1164 ЦК України).

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Було представлено систематизацію джерел законодавства в сфері самозахисту прав і інтересів міських рад щодо господарських відносин в Україні. Сформульовано сутність та правові ознаки самозахисту як неюрисдикційної форми захисту прав і інтересів міських рад в господарській сфері. Визначено, що серед таких ознак можна виділити, зокрема: дії (заходи), які обираються міськими радами самостійно, підстави та цілі. В рамках положень наведеного дослідження вперше виокремлено джерела законодавчої бази регулювання самозахисту прав та законних інтересів міських рад у господарських відносинах в розрізі застосування: 1) загального законодавства (ст. 55 Конституції України, ст. 15, 19 ЦК України); 2) спеціального законодавства (ст. 20, 57, 179, 225, глава 26 ГК України); 3) спеціалізованого і галузевого законодавства (Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», Закон України «Про оренду державного та комунального майна», Закон України «Про концесію», ЗК України, Закон України «Про приватизацію державного і комунального майна», Закон України «Про доступ до об'єктів будівництва, транспорту, електроенергетики з метою розвитку електронних комунікаційних мереж», ПК України, інші правові документи).

До перспектив подальших досліджень в даній сфері можна віднести питання зарубіжного досліду законодавчого регулювання самозахисту прав і інтересів міських рад, інших категорій органів місцевого самоврядування.

Література

1. Башурин Н. Неюрисдикційні форми захисту науково-технічної інформації. Підприємництво, господарство і право : науково-практичний господарсько-правовий журнал. 2020. № 2. С. 5-11.
2. Денис А. І. Особливості правового регулювання оренди державного та комунального майна. Ефективність державного управління. 2014. Вип. 38. С. 368-373.
3. Діденко Л. В. Співвідношення судових та позасудових способів захисту цивільних прав. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2020. № 3. С. 44-49.
4. Лагутіна І. В. Форми захисту трудових прав працівників : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Одеса: Нац. ун.-т «Одеська юридична академія», 2007. 20 с.
5. Лихолат І. П. Юрисдикційні засоби врегулювання та вирішення правових спорів в Україні. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2018. Том 1. С. 15-20.
6. Маркова О. О. Захист суб'єктивних прав і законних інтересів при застосуванні форм договірних регулювань відносин. Форум права. 2013. № 3. С. 340-346.
7. Мельниченко Н. М. Поняття та загальна характеристика припинення цивільно-правових договорів. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. 2011. Т. 24 (63). С. 345-358.
8. Панасюк О. О. Поняття та класифікація форм захисту авторських прав. Форум права. 2013. № 1. С. 758-762.
9. Ромащенко І. О. Порядок та форми захисту суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів шляхом зміни та припинення правовідношення. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2017. Вип. 3. Т. 1. С. 110-115.
10. Сидоренко М. В. Виникнення права на захист цивільних прав, свобод та інтересів. Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / гол. ред. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич. Одеса: Національний університет "Одеська юридична академія" : Південноукраїнський центр гендерних проблем. 2012. Вип. 44. С. 328-336.
11. Сидорчук Ю. М. Форми реалізації права на захист в українському праві: проблемні питання. Науково-інформаційний вісник. Право. 2013. № 8. С. 81-85.
12. Труфанова Ю. Правове регулювання оренди державного та комунального майна в Україні. Актуальні проблеми правознавства. 2021. № 2(26). С. 156-161.
13. Шевчук Н. В. Самозахист як спосіб захисту прав інтелектуальної власності. Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). 2009. № 3-4. С. 179-181.

Анотація

Кириленко М. М. Самозахист як неюрисдикційна форма захисту прав і законних інтересів міських рад у господарських відносинах. – Стаття.

Метою дослідження є систематизація джерел законодавства в сфері самозахисту прав і інтересів міських рад щодо господарських відносин в Україні.

Узагальнення положень наукових підходів дозволило сформулювати сутність та правові ознаки самозахисту як неюрисдикційної форми захисту прав і інтересів міських рад в господарській сфері. Обґрунтовано, що серед таких ознак можна виділити, зокрема: дії (заходи), які обираються міськими радами самостійно, підстави та цілі. Визначено, що самозахист прав і інтересів міських рад в сфері господарських відносин є неюрисдикційною формою протидії, яка передбачає заходи, які обираються самостійно, і що мають юридичний або неюридичний характер, і яка виникає через їх порушення (або виникнення реальних загроз порушення), і може бути націлена на захист як власних прав і інтересів, так і прав і інтересів місцевих громад в сфері комунальної власності, регуляторній діяльності в сфері господарських відносин, на усунення або ліквідацію наслідків порушень, може бути представлений в рамках низки способів реалізації, які є такими, що не заперечені на рівні законодавства, моральних основ суспільного розвитку, сформульовані в межах порушених прав, інтересів, характеру порушень і їх правовим наслідком.

З'ясовано, що в рамках положень наведеного дослідження вперше виокремлено джерела законодавчої бази регулювання самозахисту прав та законних інтересів міських рад у господарських відносинах в розрізі застосування: 1) загального законодавства (ст. 55 Конституції України, ст. 15, 19 ЦК України); 2) спеціального законодавства (ст. 20, 57, 179, 225, глава 26 ГК України); 3) спеціалізованого і галузевого законодавства (Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», Закон України «Про оренду державного та комунального майна», Закон України «Про концесію», ЗК України, Закон України «Про приватизацію державного і комунального майна», Закон України «Про доступ до об'єктів будівництва, транспорту, електроенергетики з метою розвитку електронних комунікаційних мереж», ПК України, інші правові документи).

Ключові слова: самозахист прав та законних інтересів міських рад, міські ради, порушення права комунальної власності міст, порушення правил регуляторної діяльності в сфері господарських відносин, порушення.

Summary

Kyrylenko M. M. Self-defense as a non-jurisdictional form of protection of the rights and legitimate interests of city councils in economic relations. – Article.

The purpose of the study is to systematize the sources of legislation in the field of self-defense of the rights and interests of city councils regarding economic relations in Ukraine.

The generalization of the provisions of scientific approaches allowed to formulate the essence and legal features of self-defense as a non-jurisdictional form of protection of the rights and interests of city councils in the economic sphere. It is substantiated that among such features it is possible to allocate, in particular: actions (actions) which are chosen by city councils independently, the bases and the purposes.

It is determined that self-defense of the rights and interests of city councils in the field of economic relations is a non-jurisdictional form of counteraction, which provides for measures chosen independently and of a legal or non-legal nature, and arising from their violation be aimed at protecting both their own rights and interests, and the rights and interests of local communities in the field of communal property, regulatory activities in the

field of economic relations, to eliminate or eliminate the consequences of violations, can be presented in a number of ways of implementation, which are not disputed at the level of legislation, moral foundations of social development, formulated within the violated rights, interests, nature of violations and their legal consequences.

It was found that within the provisions of the study for the first time identified sources of legal framework for self-protection of rights and legitimate interests of city councils in economic relations in terms of application of: 1) general legislation (Article 55 of the Constitution of Ukraine, Articles 15, 19 CC); 2) special legislation (Articles 20, 57, 179, 225, Chapter 26 of the Civil Code

of Ukraine); 3) specialized and sectoral legislation (Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine", Law of Ukraine "On Lease of State and Municipal Property", Law of Ukraine "On Concession", Land Code of Ukraine, Law of Ukraine "On Privatization of State and Municipal Property", Law Ukraine "On access to construction, transport, electricity for the development of electronic communications networks", the PC of Ukraine, other legal documents).

Key words: self-defense of the rights and legitimate interests of city councils, city councils, violation of the right of communal property of cities, violation of the rules of regulatory activity in the field of economic relations, violation.

УДК 347.759

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).990](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).990)

С. М. Лепех

orcid.org/0000-0002-2111-1100*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та прав людини
Українського католицького університету*

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ ПРАВ СПОЖИВАЧА БАНКІВСЬКИХ ДЕПОЗИТНИХ ПОСЛУГ

Постановка проблеми. Ринок споживчих фінансових послуг в Україні до війни розвивався, впроваджувалися інноваційні технології, поглиблювались процеси цифровізації і вдосконалювались договірні конструкції в механізмі його функціонування із врахуванням того, що одним із найбільш значимих наслідків фінансової кризи стало вагоме зниження рівня довіри фізичних осіб як споживачів депозитних послуг до банків і це відповідно вплинуло на стан їхньої ліквідності, зменшило залучення грошових коштів в економіку країни і порушувало засади впорядкованості процесів обігу фінансових активів. Вагома частина судових спорів у сфері банківської діяльності стосувалися несвоєчасного повернення депозитів фізичним особам, правонаступництва у депозитних зобов'язаннях, дотримання форми договору банківського вкладу (депозиту), застосування відповідних форм цивільно-правової відповідальності банку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості договірного регулювання депозитних зобов'язань досліджувались такими вітчизняними науковцями як Безклубий І.А., Біда М.А., Паліюк В.П., Спіжов В.В., Тульчевська Н.В., Холод В.В. та ін., однак, проблемні питання порушення прав споживачів банківських депозитних послуг залишаються дискусійними і потребують подальших наукових досліджень.

Метою статті є аналіз особливостей правового регулювання зобов'язань з надання вкладних депозитних послуг в контексті правових наслідків порушення прав споживачів у цій сфері та обґрунтування доцільності відповідних законодавчих змін.

Виклад основного матеріалу. В Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року в межах фінансової інклюзії як одного зі стратегічних напрямів визначено такі цілі: 1. підвищення доступності та рівня користування фінансовими послугами; 2. посилення захисту прав споживачів фінансових послуг; 3. підвищення рівня фінансової грамотності населення. Одним із аспектів їх реалізації є забезпечення належного рівня функціонування споживчих депозитних зобов'язань. Однак, досягти цього без оптимального правового

підґрунтя складно. В процесі законодавчих змін правового регулювання відносин в сфері надання споживчих фінансових послуг заслуговують на увагу різні вагомні аспекти цього механізму, зокрема, і питання вдосконалення договірних конструкцій щодо залучення коштів та банківських металів як фінансових активів на засадах їх повернення. На сьогодні правом надавати такі споживчі фінансові послуги наділені банки за договорами банківського вкладу (депозиту) та кредитні спілки за договорами про залучення внеску (вкладу). Для вдосконалення механізму договірного регулювання залучення депозитів кредитними спілками в законопроекті «Про кредитні спілки» від 22.02.2021 року № 5125 пропонується статтю 1058 ЦК України доповнити новою частиною четвертою такого змісту: «4. Положення цього параграфу, крім частини третьої цієї статті, абзацу другого частини першої статті 1059, частини другої статті 1060, статей 1063-1065 цього Кодексу, застосовуються до відносин, що виникають під час здійснення кредитною спілкою діяльності щодо залучення коштів та банківських металів, що підлягають поверненню». Доцільним видається об'єднати засади правового регулювання залучення фінансових активів банками та кредитними спілками в межах єдиної конструкції депозитного договору із врахуванням особливостей її застосування залежно від специфіки суб'єктного складу відносин. В контексті фінансової інклюзії визначення спільних та відмінних законодавчих засад залучення фінансових активів банками та кредитними спілками сприятиме усвідомленому вибору споживачем надавача цієї фінансової послуги.

Стаття 58 Закону України від 07.12.2000 року № 2121-III «Про банки і банківську діяльність» містить норму про те, що банк відповідає за своїми зобов'язаннями всім своїм майном відповідно до законодавства. Глава 71 ЦК України не містить спеціальних норм про відповідальність банку за порушення своїх зобов'язань перед вкладником. Немає конкретизації підстав застосування та форм такої відповідальності серед законодавчих новел. Так, в пункті 12 частини 2 статті 9 Закону України від 14 грудня 2021 року № 1953-IX «Про фінансові послуги та фінансові компанії» (введення в дію з

01.01.2024 року) вказано, що договір про надання фінансових послуг, якщо інше не передбачено спеціальним законом, повинен містити відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання умов договору, однак, спеціальних приписів щодо відповідальності немає. На сьогодні в разі порушення банком своїх обов'язків за досліджуваним договором настає відповідальність за порушення грошового зобов'язання, передбачена статтею 625 ЦК України, відповідно до якої боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом. При цьому, три проценти річних стягуються у валюті основного зобов'язання, передбаченого договором. При цьому, у постанові Верховного Суду України від 30 квітня 2014 року у справі № 2218/8430/2012 висловлений правовий висновок, що до правовідносин банківського вкладу в банківському металі положення статті 625 ЦК України не застосовуються. Встановлений індекс інфляції за весь час прострочення враховується лише щодо повернення вкладів у національній валюті. Особливістю відповідальності за невиконання чи неналежне виконання грошових зобов'язань є те, що відсутність у боржника грошей і, як наслідок, неможливість виконання ним грошового зобов'язання, не звільняють боржника від відповідальності за прострочення грошового зобов'язання, оскільки гроші завжди є в обігу.

Щодо правової природи трьох процентів річних від простроченої суми, то в науковій літературі та судовій практиці їх розглядають як неустойку, збитки, плату за користування чужими грошовими коштами, особливий вид цивільно-правової відповідальності і це питання надалі залишається дискусійним [1, С. 116-120; 2; 3]. Ці проценти передбачені в законодавстві з метою компенсації майнових втрат, які кредитор поніс через несвоєчасне повернення боргу, адже був позбавлений можливості розмістити ці кошти надалі з метою отримання нового прибутку, а тому за правовою природою є збитками, для вкладника вони є упущеною вигодою. Щодо розміру таких процентів, то очевидно, що він уже не обумовлений жодними актуальними економічними чинниками. Одним із варіантів законодавчого вирішення цього питання могло би бути встановлення такого мінімального розміру на рівні облікової ставки НБУ.

У постановках від 11 травня 2016 року у справі № 6-37цс16, від 13 березня 2017 року у справі № 6-2128цс16, від 7 грудня 2016 року у справі № 6-362цс16, від 13 вересня 2017 року у справі № 6-1881цс16 Верховний Суд України дійшов висновку, що фізична особа як вкладник за договором

депозиту є споживачем фінансових послуг, а банк їх виконавцем та несе відповідальність за неналежне надання цих послуг, передбачену частиною 5 статті 10 Закону України від 12.05.1991 року № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів», а саме сплату пені у розмірі 3 % вартості послуги за кожний день прострочення. Суть депозитної послуги полягає в діях по залученню фінансових активів (грошових коштів, банківських металів) із зобов'язанням щодо наступного їх повернення. В той же час, суд нараховував таку пеню з розміру утримуваної банком суми. З цим погодилась і Велика Палата Верховного Суду (постанова від 20 березня 2019 року у справі № 761/26293/16-ц), при цьому за матеріалами даної справи після закінчення строку дії договору банківського вкладу (депозиту) кошти були перераховані на поточний рахунок клієнта, тобто застосовувались положення договору банківського рахунку, але надалі не видавались банком на вимогу клієнта (колишнього вкладника). І в цьому випадку суд теж дійшов висновку, що відмова банку виконати розпорядження клієнта з видачі належних йому за договором банківського рахунку сум свідчить про невиконання банком своїх зобов'язань та має наслідком настання відповідальності, передбаченої законом у вигляді сплати пені в розмірі 3 % від суми утримуваних банком коштів за кожен день з моменту звернення клієнта з вимогою про видачу коштів до дня фактичної видачі. Виникає питання: чи можна суму банківського вкладу та нараховані проценти як дохід вкладника вважати вартістю депозитної послуги, або суму коштів на поточному рахунку вартістю послуг по банківському обслуговуванню за договором банківського рахунку?

Згодом Верховний Суд частково змінив наведену позицію. В постанові Великої Палати Верховного Суду від 25.01.2022 року у справі № 761/16124/15-ц зазначається, що «в разі невиконання банком зобов'язань за договором банківського вкладу підлягає застосуванню частина п'ята статті 10 Закону про захист прав споживачів, проте дійсний зміст приписів цієї норми слід трактувати так, що пеня, яка має бути сплачена виконавцем, нараховується на суму, що складає грошовий вимір відплатності відповідного договору. У такому разі базою нарахування пені згідно з частиною п'ятою статті 10 Закону про захист прав споживачів слід вважати проценти на суму вкладу або дохід в іншій формі (статті 1058, 1061 ЦК України), що підлягає сплаті банком вкладникові за використання вкладу. Сума вкладу не може бути врахована в базі нарахування пені відповідно до приписів частини п'ятої статті 10 Закону про захист прав споживачів».

Однак, і за такого підходу питання залишається дискусійним. Видається, що вартість depo-

зитної послуги чітко не зафіксована, не відображена в договорі банківського вкладу. Фактично банк як фінансовий посередник бере плату з вкладника за депозитну послугу, але не узгоджує її розмір з клієнтом, з економічної точки зору вона становить різницю між тими доходами, які банк отримав, кредитуючи залучені кошти, і тими витратами, що сплатив вкладникові як проценти/дохід. Саме тому нарахування пені, передбаченої частиною 5 статті 10 Закону України «Про захист прав споживачів», від суми утримуваних банком коштів, а так само і від суми нарахованих процентів не можна вважати справедливим, зважаючи на економічну сутність депозитних зобов'язань. Щодо порушень прав споживачів в сфері фінансових послуг мають бути встановлені спеціальні законодавчі приписи, в тому числі і щодо стягнення неустойки.

В постанові від 01.09.2020 року в справі № 216/3521/16-ц Велика Палата Верховного Суду відступила від відповідного висновку про «застосування статей 4 та 22 Закону України «Про захист прав споживачів», викладеного у постанові Великої Палати Верховного Суду від 20 березня 2019 року у справі № 761/26293/16-ц в частині застосування норм права при вирішенні питання про відшкодування моральної шкоди за порушення договору банківського вкладу. Вирішуючи спір щодо відшкодування моральної шкоди за порушення споживчого договору, зокрема у справі про порушення банком зобов'язання з повернення вкладу, суди мають враховувати, що моральна шкода за порушення цивільно-правового договору як спосіб захисту суб'єктивного цивільного права може бути компенсована і в тому разі, якщо це прямо не передбачено законом або тим чи іншим договором, і підлягає стягненню на підставі статей 16 та 23 ЦК України і статей 4 та 22 Закону України «Про захист прав споживачів» навіть у тих випадках, коли умовами договору право на компенсацію моральної шкоди не передбачено». Такий підхід в судовій практиці є обґрунтованим і очікуваним.

Правові, фінансові та організаційні засади функціонування системи гарантування банківських вкладів фізичних осіб встановлені Законом України від 23.02.2012 року № 4452-VI «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». Установою, що виконує спеціальні функції у сфері гарантування вкладів та виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків є Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. У разі прийняття Національним банком України рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку у визначених законом випадках Фонд гарантує кожному вкладнику банку відшкодування коштів за вкладами, включаючи відсотки, на день початку процедури ліквідації банку,

але не більше суми граничного розміру відшкодування коштів за вкладами, встановленого на дату прийняття такого рішення, незалежно від кількості вкладів в одному банку. Відповідно до пункту 2 Прикінцевих та перехідних положень Закону України від 01.04.2022 року № 2180-IX, який набрав чинності з 13.04.2022 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення стабільності системи гарантування вкладів фізичних осіб» з дня набрання чинності цим Законом протягом дії воєнного стану в Україні та трьох місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану в Україні Фонд гарантування вкладів фізичних осіб відшкодовує кожному вкладнику банку кошти в повному розмірі вкладу, включаючи відсотки, нараховані станом на кінець дня, що передуює дню початку процедури виведення банку з ринку, крім визначених законом випадків. Це має стати одним із заходів щодо забезпечення стабільності функціонування банківської системи в Україні протягом дії воєнного стану.

Висновки. Підсумовуючи усе вищевикладене, можна зробити висновок щодо доцільності внесення концептуальних змін до законодавчого регулювання депозитних зобов'язань із врахуванням наукових напрацювань та судової практики, економічного підґрунтя цих відносин. В процесі рекодифікації цивільного законодавства України необхідно вирішити питання меж уніфікації правового регулювання залучення фінансових активів банками та кредитними спілками. Важливими питаннями в контексті внесення законодавчих змін щодо договірного регулювання відносин в сфері надання депозитних послуг є уточнення суб'єктного складу та деталізації правового статусу сторін та третіх осіб в таких договорах, вдосконалення порядку їх укладення, виконання та розірвання, виокремлення форм цивільно-правової відповідальності фінансової установи за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань щодо повернення депозитів. Доцільним є внесення до § 3 Глави 71 ЦК України норм, які б містили спеціальні приписи щодо правових наслідків порушення банками, а в подальшому, в разі уніфікації правового регулювання, і кредитними спілками зобов'язань щодо повернення залучених в якості вкладів коштів та банківських металів.

Література

1. Дзера І. О. Правова природа 3% річних за статтею 625 ЦК України. *НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАУКМА*. 2016. Том 181. Юридичні науки. С. 116-120.
2. Коструба А., Майданік Р. Практика ВС: упущена вигода чи борг за грошовим зобов'язанням. *Юридична газета*. 05.10.2021 року. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/praktika-vs-upushchena-vigoda-chi-borg-za-groshovim-zobov'yazanniam-.html>

3. Романюк Я. Правова природа процентів річних, передбачених частиною 2 статті 625 ЦК України. *Судебно-юридическая газета*. 07.04.2021 року. <https://sud.ua/ru/news/blog/198239-pravova-priroda-protstiv-richnikh-peredbachenikh-chastinoyu-drugoyu-statti-625-tsk-ukrayini>

Анотація

Лепех С. М. Правові наслідки порушення прав споживача банківських депозитних послуг. – Стаття.

У статті досліджуються цілі Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року в межах фінансової інклюзії як одного зі стратегічних напрямів, зокрема, посилення захисту прав споживачів фінансових послуг. Пропонується об'єднати засади правового регулювання залучення фінансових активів банками та кредитними спілками в межах єдиної конструкції депозитного договору із врахуванням особливостей її застосування залежно від специфіки суб'єктного складу відносин. Акцентується увага на відсутності спеціальних законодавчих приписів щодо підстав застосування та форм цивільно-правової відповідальності банку за порушення зобов'язань щодо повернення суми вкладу (депозиту). Також досліджуються проблеми застосування положень статті 625 ЦК України у випадку неналежного виконання чи невиконання банком обов'язку щодо повернення депозиту. Найбільш обґрунтованим видається підхід, згідно якого три проценти річних, передбачених цією законодавчою нормою, розглядають як компенсацію майнових втрат, які кредитор поніс через несвоєчасне повернення боргу, адже був позбавлений можливості розмістити ці кошти надалі з метою отримання нового прибутку, тобто йому компенсують упущену вигоду. В статті також досліджується питання грошового виміру відплатності договору банківського вкладу (депозиту) та обґрунтовується позиція, що нарахування пені, передбаченої частиною 5 статті 10 Закону України «Про захист прав споживачів», від суми утримуваних банком коштів не можна вважати справедливим, зважаючи на економічну сутність депозитних зобов'язань. Щодо порушень прав споживачів в сфері фінансових послуг мають бути встановлені спеціальні законодавчі приписи, в тому числі і щодо стягнення неустойки. Також сформульовано висновок щодо доцільності внесення концептуальних змін до законодавчого регулювання депозитних зобов'язань із врахуванням науко-

вих напрацювань, судової практики та економічного підґрунтя цих відносин.

Ключові слова: депозит, споживач, послуга, пеня, моральна шкода.

Summary

Lepek S. M. The legal consequences of violation of consumer rights of banking deposit services. – Article.

The article explores the goals of the Financial Sector of Ukraine Development Strategy until 2025 within the financial inclusion as one of the strategic areas, in particular, strengthening the protection of the rights of financial services consumers. The author suggested combining the principles of legal regulation of attracting financial assets by banks and credit associations within a single structure of the deposit contract with the peculiarities of its application that depend on the specificity of the subject composition of relations. Emphasis is placed on the absence of special legal provisions on the grounds for application and forms of civil liability of the bank for breach of obligations to return the amount of the deposit (deposit). Also, the author explores the problems of applying the provisions of Article 625 of the Civil Code of Ukraine in case of improper fulfilment or non-fulfilment by the bank of the obligation about the deposit returning. The most reasonable approach seems to be that three per cent of the annual fees provided in this legislation considered as compensation for property losses incurred by the creditor due to late repayment of the debt, as he deprived the opportunity to invest these funds to make new profits that is, he is compensated for the loss benefit. Also, the article explores the question of monetary measurement of repayment of the bank deposit contract and the substantiates that the accrual of penalty under Part 5 of Article 10 of "About The Consumer Protection" Law of the amount withheld by the bank wouldn't be considered fair given the economic essence of deposit liabilities. Regarding the violations of consumer rights in the financial service sphere, there must be special legal provisions, including the imposition of forfeits. The judicial practice about moral damages compensation for deposit service consumers was assessed positively. In addition, it concluded about the advisability of making conceptual changes to the legislative regulation of deposit obligations, considering scientific developments, case law and the economic basis of these relations.

Key words: deposit, consumer, service, penalty, moral damage.

УДК 342.951

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).991](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).991)**Н. Б. Москалюк***orcid.org/0000-0003-2972-3352**доктор юридичних наук, доцент,**в.о. завідувача кафедри безпеки та правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного університету***В. М. Слома***orcid.org/0000-0002-9582-1236**доктор юридичних наук, доцент,**професор кафедри цивільного права та процесу, заступник декана юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету*

РОЛЬ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК У МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Основною організаційною формою правничої освіти є створення та функціонування юридичних клінік. Становлення і розвиток правничої клінічної освіти за минулі роки пройшли декілька етапів: від певного не визнання її доцільності до майже всеохоплюючого запровадження практично у всіх юридичних закладах вищої освіти України.

Більшість юридичних клінік виконують дві функції: навчають студентів практичним знанням та навикам юриста і, водночас, надають безоплатну допомогу для соціально вразливих верств населення. Тому сьогодні важливим є здобуття відповідних навиків практичної діяльності, що дозволяли б студентам здійснювати аналіз законодавства і судової практики, визначати основу юридичної справи, формулювати правову позицію та володіти навиками представництва в судах, а також органах державної влади та місцевого самоврядування, що сприяло б захисту прав громадян, які потребують правової допомоги.

Окремі аспекти розвитку юридичних клінік та проблеми їх функціонування у своїх працях досліджували Ю.Д. Притика, М.Т. Лоджук, Ю.О. Фігель, І.І. Сенчак та інші. Однак роль юридичних клінік у механізмі захисту прав людини залишається не достатньо дослідженою.

Метою дослідження є аналіз ролі та завдань юридичних клінік, їх значення у сфері захисту прав людини, проблем надання правової допомоги представникам малозабезпечених верств населення.

Права людини, що гарантовані Конституцією та міжнародними договорами, повинні бути реалізовані та захищені. В Конституції України цілий розділ присвячено правам та свободам людини. А ст. 21 Конституції України проголошує, що усі люди є вільними та рівними у своїх правах та гідності.

Права людини є непорушними та невідчужуваними. Конституційні права та свободи гарантуються, вони не можуть бути скасовані. Ч.3 ст. 22 Основного Закону зазначає, що при при-

йнятті нових законів чи внесенні відповідних змін до чинних, не допускається звуження обсягу та змісту існуючих прав людини. Держава відповідає за свою діяльність перед людиною. Утвердження та забезпечення прав особи є першочерговим обов'язком держави. А ст. 55 Конституції України визначає право людини захищати власні права та свободи від порушень та протиправних посягань будь-якими засобами, що не заборонені законом.

Для забезпечення реалізації та захисту прав людини законодавством України передбачена можливість вчинення громадянами певних дій, створення відповідних державних органів, метою яких є сприяння громадянам у здійсненні та захисті їх прав. Можливість здійснення громадянами дій щодо захисту своїх прав і свобод та система органів, які захищають і забезпечують ці права, утворюють правовий механізм, заснований на захисті прав людини.

Конституція України дозволяє здійснення громадянами дій, що спрямовані на захист їх прав: «захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань; об'єднуватися в політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод; проводити збори, мітинги та демонстрації; направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення до органів державної влади; захищати в суді свої права і свободи; звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних установ або органів» [1]. Кожен має право захищати свої права від протиправних посягань будь-якими засобами не забороненими законом.

Сьогодні, в умовах правового реформування проблеми здійснення захисту прав людини залишаються не вирішеними, це, насамперед, обумовлено відсутністю системи безоплатної юридичної допомоги. Варто зазначити, що Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня

2011 року № 3460-VI [2] передбачив порядок надання безоплатних юридичних послуг, тому його прийняття було вагомим кроком щодо реалізації права особи на правову допомогу. Проте, постійне збільшення попиту саме на безоплатні юридичні послуги, обмежена кількість адвокатів та специфіка юридичної роботи унеможливають практичну реалізацію цього закону у повній мірі. Тому необхідним є також залучення альтернативних суб'єктів, з метою надання безоплатної юридичної допомоги, важливу роль серед яких відіграють юридичні клініки.

Вперше до ідеї впровадження правових клінік наблизились США. «Ще в 1776 році в США юристами ставали помічники адвокатів, що працювали за спеціальною системою навчання (Apprenticeships). Поступово почали з'являтися традиційні юридичні школи (університети, факультети). На початку XX ст. в США поруч із поняттям «юридична освіта» виникає термін «клінічна освіта». Основною метою її виникнення було внесення соціального аспекту у вивчення права. Дж. Франк та В. Роуві стали одними із перших американців, хто зосередив свою увагу на понятті клінічної освіти»[3].

Термін «юридична клініка» вперше був застосований у статті професора Г. Фроммгольда під назвою «Juristische Kliniken», що була надрукована в 1900 р. у «Німецькій юридичній газеті». Саме цей німецький вчений висловив пропозицію аналогічно клінікам, що створюються при медичних факультетах, повинні функціонувати клініки і при юридичних факультетах, в яких під керівництвом викладачів студенти вирішували «живі» справи.

«Якщо перенести на юриспруденцію практику поєднання навчання з наданням безпосередньої медичної допомоги хворому, писав професор Фроммгольд, то теоретик-правник матиме можливість безпосереднього спілкування з людиною, яка потребує юридичної допомоги; тобто, ще під час навчання студент мав би справу з безпосередньою «правничою патологією», а запровадження клінік сприяло б вирішенню проблеми надання правової допомоги на безоплатній основі малозабезпеченим верствам населення»[4, с.6-7.].

В Україні перші такі клініки почали працювати наприкінці 90-х років минулого століття при закладах вищої освіти міст Донецька і Києва. Необхідно зауважити, що створення і діяльність перших юридичних клінік в Україні почасти викликали певний скептицизм в студентському і викладацькому середовищах та далеко не завжди знаходили підтримку керівництва юридичних закладів вищої освіти. Прихильники традиційної академічної освіти довгий час чинили певний «опір» такому інноваційному методу практичної підготовки майбутніх правників, від-

даючи перевагу навчальним і виробничим практикам[5, с. 21-22].

Отож, більшість існуючих сьогодні юридичних клінік створювались, як правило, за виняткової ініціативи окремих викладачів і студентів та за кошти іноземних партнерів на базі неурядових правозахисних організацій. Переважною метою діяльності клінік була не стільки їх освітня спрямованість, скільки задоволення активно зростаючих потреб суспільства у сфері правничої допомоги та правового просвітництва.

У 1999 р. була створена юридична клініка як Експериментальна навчальна лабораторія факультету правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія». Ця клініка вперше в Україні була створена з самого початку як самостійний структурний підрозділ факультету зі своїм штатним розписом і бюджетним фінансовим забезпеченням навчально-педагогічного навантаження керівника, методиста і викладачів-тренерів. В такому статусі ця юридична/правнича клініка продовжує свою діяльність дотепер. Зокрема, «правова клініка надає безоплатну первинну правову допомогу з питань: захисту конституційних прав та свобод громадян і організацій; цивільного, сімейного, житлового, трудового права і соціального забезпечення; захисту прав молоді, неповнолітніх; правового регулювання підприємницької, інвестиційної діяльності тощо» [6].

На думку Бігун В.С.: «Юридична клініка виконує навчальну (поєднання теорії і практики, вироблення різноманітних навичок: професійного спілкування, консультування, написання документів тощо), соціальну (задоволення потреб соціуму в юридичній інформації та обслуговуванні, підвищення професійної відповідальності юриста в здійсненні соціальної справедливості), науково-дослідну (проведення досліджень), благодійницьку (надання безкоштовної правової допомоги) та інші функції»[7, с. 70].

Правова допомога є одним із основних засобів і необхідним елементом механізму захисту прав особи. Перед людиною, яка не має достатнього рівня правничих знань та навичок захисту своїх прав, постає багато труднощів у сфері правовідносин. Це породжує необхідність надання їй професійної допомоги правника. Відсутність реального права на отримання такої допомоги особами, які не мають можливості звернутись по неї через різні причини та обставини (відсутність коштів, немічність, малолітство тощо) розглядається як суттєва перешкода у доступі до правосуддя, реалізації принципу рівності сторін у судовому процесі, що передбачено конституційним принципом верховенства права[5, с. 7].

Становлення правової держави та громадянського суспільства в Україні є неможливим без участі в цих процесах правничої спільноти. Слу-

гуючи належним чином людині та суспільству, правник водночас заслуговує авторитет і довіру до правничої професії серед населення, зміцнює повагу громадян до права, закону та держави.

Сьогодні надання юридичних послуг на безоплатній основі є традицією майже у кожній правовій системі світу. Судова система, яка базується на принципі змагальності, передбачає можливість «з'ясування правди» лише шляхом рівного представлення позицій всіх сторін правового спору. Саме з цього випливає й професійний обов'язок надавати правничі послуги тим, хто їх потребує, оскільки позбавлення однієї зі сторін переваги отримати допомогу правника переважає шалки терезів та підриває засадничі підвалини справедливої судової системи.

Подібна практика у США була започаткована в кінці XIX ст., коли приватні правничі фірми у великих містах почали надавати безоплатну правничу допомогу особам з низькими доходами. Усвідомлюючи дефіцит в області безоплатної правничої допомоги, професійні організації адвокатів США почали підтримувати таку ідею, а в 1969 році практика «pro bono» правника (походить з лат. *Pro bono publico* – заради суспільного блага) вперше була згадана в Кодексі професійної відповідальності Американської асоціації адвокатів. Зокрема, відповідно до чинної редакції Модельних правил професійної поведінки цієї організації, практикуючим правникам рекомендується присвячувати 50 годин на рік для надання безоплатної правничої допомоги [5, с. 7].

Характер робіт, що підпадають під категорію «pro bono», може відрізнятися в залежності від місцевих правових традицій, контексту або соціального середовища, але взагалі така діяльність має відповідати таким характеристикам: робота добровільна, що не підлягає будь-якій компенсації; вона виконується тільки правником; здійснюється для суспільного блага; послуги, що є безоплатними для клієнта; проте, виконується відповідно до професійних стандартів, як й оплачувана юридична робота.

Серед критеріїв, відповідно до яких особі надається безоплатна юридична допомога, виділяють фінансовий критерій (відсутність коштів у особи) та правовий критерій (критерій «інтереси правосуддя»), що передбачає потенційну загрозу тривалого або довічного тюремного ув'язнення; правову або фактичну складність справи; нездатність особи з об'єктивних причин захищати свої права та інтереси самостійно.

Варто зазначити, прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу» створило нормативно-правову базу для реалізації права кожного на таку допомогу. Окрім всього іншого, прийняття цього закону дозволило Україні виконати зобов'язання за низкою міжнародних дого-

ворів, які містять положення щодо поліпшення надання правової допомоги людині і громадянину. У відповідності до положень вказаного закону: «безоплатна правова допомога – це така допомога, яка гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету, місцевих бюджетів та інших передбачених законом джерел фінансування» [2].

Варто зазначити, що станом на 2018 р., система надання безоплатної юридичної допомоги – це мережа, що «нараховує 551 точку доступу до правових послуг: 23 регіональних, 96 місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правничої допомоги та 432 бюро правничої допомоги у всіх регіонах України, а також – всеукраїнський Координаційний центр з надання правничої допомоги» [8].

Незважаючи на успіхи у створенні й розвитку державної системи безоплатної юридичної допомоги протягом останніх років, проблема надання якісних правничих послуг на безоплатній основі усім, хто їх потребує, залишається бути особливо актуальною для України, адже значна частина населення нашої держави перебуває в скрутному фінансовому стані, а державне фінансування суб'єктів надання безоплатної вторинної правничої допомоги не є стабільним та своєчасним [9].

При цьому, незважаючи на велику кількість фахівців з базовою чи повною вищою правничою освітою та зростаючою кількістю сертифікованих адвокатів та юрисконсультів, багато людей в Україні все ще мають обмежений доступ до правової допомоги через відсутність коштів на оплату відповідних послуг. До запровадження мережі установ з надання безоплатної первинної та вторинної правничої допомоги, юридичні клініки докладали значних зусиль для надання достатньо якісної та, водночас, безоплатної правової допомоги [10, с. 6].

Отже, питання забезпечення прав людини в Україні чітко регламентовано в законодавстві України, проте кожен громадянин повинен самостійно вирішувати яких законних способів їх захисту притримуватись. Важливе місце у механізмі захисту прав людини займають юридичні клініки, які надають правничу допомогу на безоплатній основі.

Сучасним клінікам зарубіжних країн досить часто притаманною є тенденція їх спеціалізації за категоріями справ з метою більш глибокого підходу до вивчення та розгляду кожної справи. Для прикладу, в США, правничі клініки поділяються на: ті, що здійснюють захист прав дітей, клініки по захисту прав у сфері кримінального процесу, клініки по захисту інвалідів та непрацездатних осіб, екологічні клініки тощо. Аналогічну класифікацію варто застосовувати і в Україні.

Слід також зазначити, що за відсутності достатнього державного фінансування системи

безоплатної юридичної допомоги, клініки, що функціонують при правничих ЗВО, мережа яких охоплює практично всі регіони України, залишаються однією з небагатьох реально діючих форм надання юридичної допомоги малозабезпеченим верствам населення, а тому продовжують відігравати важливу роль у механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні.

Література

1. Права людини та механізм їх захисту. URL: <https://consumerhm.gov.ua/1081-prava-lyudini-ta-mekhanizm-jikh-zakhistu>
2. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року. URL: № 3460-VI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>
3. Некоз А. В. Юридичні клініки в системі розвитку безоплатної правової допомоги та перспективи їх діяльності в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 6.2(3). С. 30-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_6.2%283%29_8
4. Лоджук М.Т. Юридичні клініки в Україні: освіта та правова допомога: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 328 с.
5. Правничі клінічна освіта в Україні: Навчальний посібн. / ред. В.М. Суценка. К.: Ваїте, 2020. 274 с.
6. Експериментальна навчальна лабораторія «Правничі клініки» при Києво-Могилянській академії. URL: <https://www.ukma.edu.ua/index.php/osvita/fakulteti/fpn/pravnicha-klinika>
7. Бігун В.С. Юридична професія та освіта. Досвід США у порівняльній перспективі. Київ: Юстініан, 2006. 272с.
8. Координаційний центр з надання правничої допомоги. Що таке безоплатна правничі допомога та як її отримати? (2018) URL: <https://legaid.gov.ua/ua/holovna/189-lypen-2018/2336-shcho-take-bezoplatna-pravova-dopomoha-ta-ia-ii-otrymaty>
9. Національна асоціація адвокатів України. Дефіцит фінансування у системі БПД стане предметом дослідження окремої робочої групи(2018).URL: <https://unba.org.ua/news/print/3303-deficit-finansuvannya-u-sistemi-bpd-stane-predmetom-doslidzhennya-okremo-robochoi-grupi.html>
10. Дубчак Л. С., Дубчак Н. С. Співпраця юридичних клінік і громадських організацій – потреба сьогодення. *Бюлетень Асоціації адвокатів України*. 2012. № 2 (3). С. 6.

Анотація

Москалюк Н. Б., Слома В. М. Роль юридичних клінік у механізмі захисту прав людини. – Стаття.

У статті розглянуто роль та основні завдання юридичних клінік, їх значення у сфері захисту прав людини; проблеми надання правової допомоги малозабезпеченим. Вказується, що для забезпечення реалізації та захисту прав людини законодавством України передбачена можливість здійснення громадянами певних дій, створення відповідних державних органів, спрямованих на сприяння громадянам у здійсненні та захисті їх прав. Постійне зростання попиту на безкоштовні юридичні послуги, обмеженість юристів та специфіка юридичної роботи унеможливають повну реалізацію Закону України «Про безоплатну правову допомогу» у повному обсязі. Тому для надання безоплатної правової допомоги також необхідно залучати

альтернативних суб'єктів, серед яких важливу роль відіграють юридичні клініки.

Сьогодні важливою є наявність такого закладу, як юридична клініка, яка також сприяє захисту прав людини, яка полягає в наданні безоплатної правової допомоги тим категоріям громадян, які не можуть звернутися за юридичними послугами на платній основі. Ще однією важливою метою діяльності юридичних клінік є підвищення якості практичної підготовки юристів. Адже сьогодні існує прірва між теорією та практикою, оскільки стажування студентів недостатньо для набуття належного обсягу професійних знань та навичок у правовій сфері.

У статті зазначається, що сучасні клініки зарубіжних країн мають тенденцію до спеціалізації за категоріями випадків, подібний досвід слід застосовувати в Україні.

За відсутності достатнього державного фінансування на безоплатну правову допомогу клініки, що діють за законодавством ЗВО, мережа яких охоплює майже всі регіони України, залишаються однією з небагатьох ефективних форм правової допомоги малозабезпеченим, а тому продовжують грати важливу роль у захисті прав та свобод людини і громадянина в Україні.

Ключові слова: захист прав і свобод людини, юридичні клініки, правова допомога, практична діяльність студентів юридичного факультету.

Summary

Moskalyuk N. B., Sloma V. M. The role of legal clinics in the mechanism of human rights protection. – Article.

The article examines the role and main tasks of legal clinics, their importance in the field of human rights protection; problems of providing legal assistance to the poor. It is indicated that in order to ensure the implementation and protection of human rights, the legislation of Ukraine provides for the possibility of citizens to take certain actions, create appropriate state bodies aimed at assisting citizens in exercising and protecting their rights. The constant increase in the demand for free legal services, the limited number of lawyers and the specifics of legal work make it impossible to fully implement the Law of Ukraine "On Free Legal Aid" in full. Therefore, it is also necessary to involve alternative entities in order to provide free legal aid, among which legal clinics play an important role.

Today, it is important to have such an institution as a legal clinic, which also promotes the protection of human rights, which is to provide free legal aid to those categories of citizens who can not apply for legal services on a paid basis. Another important goal of legal clinics is to improve the quality of practical training of lawyers. After all, today there is a gap between theory and practice, as students' internships are insufficient to acquire the appropriate amount of professional knowledge and skills in the legal field.

The article points out that modern clinics of foreign countries have a tendency to specialize in categories of cases, a similar experience should be applied in Ukraine.

In the absence of sufficient state funding for free legal aid, clinics operating under the law of the Free Economic Zone, whose network covers almost all regions of Ukraine, remain one of the few effective forms of legal aid to the poor and therefore continue to play an important role in protecting rights and freedoms of man and citizen in Ukraine.

Key words: protection of human rights and freedoms, legal clinics, legal aid, practical activities of law students.

УДК 347.9

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).992](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).992)**О. Г. Привиденцев***orcid.org/0000-0001-9212-9941**аспірант кафедри цивільного процесу**Національного університету «Одеська юридична академія»*

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. Нова фаза військових дій, яка розпочалася 24.02.2022 року в Україні, продовжила з новим масштабом збройну агресію Російської Федерації (далі – РФ) на теренах нашої незалежної та суверенної держави, та була визнана Верховною Радою України як геноцид Українського народу. Ці події вплинули, без винятку, на всі соціально-культурні, політико-економічні та правові реалії нашої держави. Зараз відбувається активний процес адаптації правової сфери до вимог воєнної реальності з метою максимально ефективного врегулювання суспільних відносин. Налагоджений процес здійснення правосуддя в Україні не може бути зупинений навіть за умови введення воєнного стану, адже деструктивні зміни та порушення прав та законних інтересів фізичних осіб, юридичних осіб та держави, які відбуваються при веденні бойових дій, потребують відповідної реакції з боку держави, порушені права повинні відновлюватись, зокрема і в рамках цивільного процесу. Процес здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану має характерні теоретико-правові та організаційно-процесуальні особливості, які потребують наукового дослідження.

Стан дослідження. В своїх працях багато українських та зарубіжних вчених-юристів приділяють увагу фундаментальним питанням цивільного судочинства. Цей великий пласт юриспруденції є предметом розгляду цілих правових шкіл. Особливості здійснення правосуддя в умовах воєнного стану загалом досліджувались тільки у вимірі історично-правової ретроспективи. Серед таких науковців можна виділити: О. Гетьманцев, В. Комаров, М. Кожевніков, Г. Ковальчук, Т. Кілічава, М. Курило, С. Кузніченко, І. Лесько, О. Нестерцова-Собакар, Б. Потильчак, Н. Саліщева, В. Сорокін. Однак, сучасний український досвід здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану поки що є неопрацьований в достатній мірі та не висвітлювався у працях науковців.

Постановка завдання. Метою написання статті є дослідження характерних особливостей здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. Завданнями статті визначено:

- дослідження характеру впливу воєнного стану на здійснення цивільного судочинства;

- проведення аналіз теоретико-правових та організаційно-процесуальних особливостей здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану;

- дослідження тенденції розвитку законодавства в правовому регулюванні здійснення судочинства в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. 24.02.2022 року Указом Президента України № 64/2022 був введений воєнний стан на території України через збройну агресію та вторгнення РФ. В умовах воєнного стану як особливого правового режиму можливе тимчасове (із зазначенням строку дії) обмеження прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Правосуддя – це основоположна категорія і кінцева мета у реалізації конституційного права кожної особи на судовий захист. В Конституції України закріплюється право на судовий захист (ст. 55), яке не може бути обмежене навіть в умовах воєнного стану (ст. 64) [1]. Правосуддя як виключна судова компетенція реалізується через спеціальну процесуальну форму при розгляді і вирішенні справи. Відповідно до завдання цивільного судочинства, яке визначено в ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України, можна констатувати, що здійснення правосуддя в рамках цивільного судочинства полягає у справедливому, неупередженому та своєчасний розгляді і вирішенні цивільних справ з метою ефективного захисту прав, свобод чи інтересів фізичних та юридичних осіб, а також держави [2].

Незважаючи на динамічні зміни у налагодженій системі функціонування держави, система судових органів повинна виконувати основну покладену на неї функцію – здійснення правосуддя. В ст. 12² та ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» закріплено положення щодо здійснення судочинства в період воєнного стану, а саме:

- суди діють виключно на підставі та в спосіб, які визначені законами України та Конституцією України;

- заборона обмежень повноваження судів, які визначені чинним законодавством України;

- повторно закріплене виключне повноваження судів на здійснення правосуддя;

- забороняється створювати надзвичайні та особливі суди;

- забороняється прискорення та скорочення будь-яких форм судочинства;

- передбачена в законний спосіб зміна територіальної підсудності справ у разі неможливості здійснення правосуддя, а також можливість зміни місцезнаходження судів [3].

Зміни до ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», які були внесені 03.03.2022 року визначили механізм зміни територіальної підсудності судових справ у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин (зокрема, воєнний стан та військові дії) [4]. Своїми розпорядженнями голова Верховного Суду вирішує питання про зміну територіальної підсудності, відповідну інформацію доводять до відома на офіційному сайті судового органу, а на Державну судову адміністрацію України (далі – ДСУ) покладено обов'язок складати та доводити до відома перелік судів, які тимчасово не працюють. З початком воєнного стану кількість звернень до судів в рамках всіх форм судочинства значно скоротилась, хоча приблизно через місяць від початку активних бойових дій статистика звернень має тенденцію до зростання. Як зазначає т.в.о. Голови ДСУ України О. Сальніков: «...судова система вистояла і закріпилася на рубежах, які забезпечили їй Збройні сили України, а громадяни отримали необхідний доступ до правосуддя» [5]. Зараз найпоширенішим вектором в цивільному судочинстві є справи, пов'язані із захистом права власності: речово-правові та зобов'язально-правові позови, а також позови про відшкодування завданої шкоди.

Цікавим аспектом є і той факт, що Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду дійшов позиції у своїй постанові від 14.04.2022 року у справі № 308/9708/19, що суд має право ігнорувати імунітет РФ в цивільних справах та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ. Законом України «Про міжнародне приватне право» встановлюється судовий імунітет щодо іноземної держави за відсутності згоди компетентних органів відповідної держави на залучення її до участі у справі в національному суді іншої держави [6], але з 24.02.2022 року були розірвані дипломатичні відносини між Україною та РФ, тому направлення листів і запитів до посольства РФ в Україні із цієї дати неможливе з огляду на припинення його роботи в Україні. Деякі акти відображають існування певних меж у міжнародному праві щодо надання відповідного судового імунітету в цивільному процесі та передбачають, що держава не має права посилатися на імунітет у справах, пов'язаних із завданням шкоди здоров'ю чи життю, якщо така шкода повністю або частково завдана на території держави суду та якщо особа, яка завдала шкоду, у цей час перебувала на

території держави суду, хоча вони і не ратифіковані Україною [7], [8].

У відповідь на вимоги часу прискорена адаптація системи правосуддя до сучасних воєнних умов життя створює додаткові особливості здійснення судочинства. У зв'язку з цим сформульовані наступні положення в роз'ясненнях Верховного Суду та підготовлених Радою суддів України рекомендаціях щодо роботи судів в умовах воєнного стану:

- за можливості відкладати або знімати справи з розгляду через неможливість прибуття учасниками справи на судові засідання у зв'язку із небезпекою для життя або аналогічної загрози для працівників суду;

- право учасників судового процесу подати заяву про відкладення розгляду справи у зв'язку з активними бойовими діями, а також право на розгляд справи у online-режимі (відеоконференції) на підставі відповідної заяви;

- пріоритетний розгляд невідкладних справ;

- необхідність брати на себе відповідальність у напрацюванні відповідної судової практики, виходячи із реалій воєнного часу;

- розгляд справ, які не є невідкладними, здійснюється лише за письмової згоди на це всіх учасників справи;

- керівництво судів обмежує особистий прийом громадян та допуск сторонніх осіб на судові засідання;

- для організації безпечних умов відвідувачів судів та учасників судових процесів обмежено доступ до деяких е-ресурсів, які дозволяють відстежувати стан розгляду справ;

- при визначенні графіку та умов роботи судів слід керуватися поточною обстановкою та оперативно реагувати на її зміну;

- запровадження воєнного стану є поважною причиною для поновлення процесуальних строків [9].

Напрацьований досвід під час пандемії Covid-19 тепер застосовується і еволюціонує під час воєнного стану, зокрема в аспекті поглиблення можливостей цифровізації під час доступу до правосуддя. Так, 11.03.2022 року в ДП «Центр судових сервісів» було запроваджено новий модуль відеоконференцзв'язку, який відповідає за значне спрощення процедури трансляції судових засідань в online-режимі. З 24.02.2022 року по 11.04.2022 року в такому форматі було проведено 9 300 судових засідань, а в «Електронному суді» за аналогічний період часу було зареєстровано 1 900 нових користувачів. З 08.04.2022 року почав працювати новий сервіс «Електронний кабінет», який надає можливість надсилати документи іншим учасникам перед відправкою до суду з отриманням підтвердження про доставлення.

13.03.2022 року Верховний Суд надав рекомендації працівникам судів на випадок захоплення населеного пункту чи суду або такої безпосередньої загрози. Серед таких рекомендацій за наявної можливості – вивезення судових справ та їх передача до суду, на який покладається відповідна територіальна підсудність, насамперед тих, що перебувають у провадженні, а за відсутності такої можливості – забезпечити зберігання справ у сейфах в приміщенні суду [10]. Адже у випадку втрати судових проваджень, процесуальним законодавством передбачено їх відновлення, але тільки справ, у яких вже ухвалено рішення або постановлено ухвалу про закриття провадження. Всі інші справи відновленню не підлягають, а позивач повинен подавати знову позовну заяву до відповідного суду з актуальною на теперішній момент підсудністю.

Чітко можна відстежити активізацію законотворчості в тенденції до адаптації судочинства під вимоги воєнного стану. З моменту введення воєнного стану було зареєстрована значна кількість законопроектів, які впливають певним чином на умови судочинства. Декілька законопроектів заслуговують на увагу, а саме №7315 та №7316 від 26.04.2022 року, які стосуються змін до процесуального законодавства України та Закону України «Про судоустрій та статус судів» на період дії воєнного або надзвичайного стану. Зокрема, пропонується запровадження можливості доручення повноважень секретаря судового засідання іншими працівниками апарату суду або виконувати свої професійні функції дистанційно, пропонується запровадити можливість додаткового сповіщення учасників судового процесу про розгляд справи будь-якими можливими відомими засобами комунікації (телефонограма, електронні та sms-повідомлення, мобільний додаток «Дія»), розширення сфери застосування письмового провадження при розгляді судових справ у судах всіх юрисдикцій на період дії воєнного чи надзвичайного стану, можливості проведення зборів суддів дистанційно у режимі відеоконференції, отримання через додаток «Дія» особою, що є стороною по справі у формі електронного документу судового рішення по справі та/або виконавчого документу та інше [11], [12].

Висновки. З 24.02.2022 року російські війська обстрілюють житлові райони міст та селищ по всій території України, що в свою чергу спричиняє масовані руйнування, загрозу життю та здоров'ю цивільного населення та порушує основоположні права та свободи людини.

Система судових органів виконує покладену на неї основну функцію – здійснення правосуддя, навіть в умовах воєнного стану, забезпечуючи право особи на судовий захист, яке гарантоване Конституцією України. Основні засади та аспекти

правового регулювання цивільного судочинства в умовах воєнного стану визначаються в Конституції України, Цивільному процесуальному кодексі України, Законі України «Про правовий режим воєнного стану» та Законі України «Про судоустрій та статус судів». Так, нормативно-правові засади судочинства залишаються непорушними юридичними конструкціями, навіть в умовах воєнного стану, і є чітко визначеними в законодавстві України.

У процесі реалізації судочинства суди стикаються із рядом питань організаційного та процесуального характеру, пов'язаних із динамічною картиною бойових дій на певних територіях і неможливістю в повній мірі виконувати свої професійні обов'язки. По мірі можливостей ці питання впорядковуються нормативними та організаційно-розпорядчими документами вищих та колегіальних судових органів, таких як Верховний Суд та Рада суддів України з метою якнайшвидшої адаптації судової системи до вимог часу. В умовах воєнного стану під час здійснення судочинства згідно роз'яснень Верховного Суду та рекомендацій Ради суддів України забезпечується пріоритет безпечної роботи суду та учасників судового процесу, право першочергового розгляду невідкладних справ, у яких обмежені строки розгляду, надання можливості проводити судові засідання у форматі відеоконференцій, а також зміна підсудності справ у разі загрози життю та здоров'ю працівників суду та учасників процесу, розширення інструментарію цифровізації та електронних систем, зокрема, ресурсів ДП «Центр судових сервісів».

У законодавчих ініціативах чітко відстежується тенденція до спрощення процедурних елементів в здійсненні судочинства у вигляді залучення нових цифрових ресурсів з метою розширення можливостей доступу до правосуддя в період воєнного стану та ефективного функціонування судової системи.

Констатуємо, що війна та активні бойові дії на території України не зупиняють процес цивільного судочинства та правосуддя загалом, хоча і накладають характерний відтиск на роботу судів.

Вбачається за доцільне продовжити вивчення сучасного досвіду роботи судів щодо здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану задля подальшої адаптації організаційно-правової регламентації діяльності судів у зазначених умовах.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 №1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. №40-42. Ст.492.

3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 №389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

4. Про судоустрій і статус судів: Закон України від 02.06.2016 №1402-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. №31. Ст.545

5. Інформація про діяльність судів в умовах воєнного стану станом на 28 березня 2022 року. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1265236/> (Дата звернення: 26.04.2022).

6. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005р. № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32, ст.422.

7. Європейська конвенція про імунітет держав від 16.05.1972. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_060#Text. (Дата звернення: 12.05.2022).

8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про юрисдикційні імунітети держав та їх власності від 02.12.2004 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e50#Text. (Дата звернення: 12.05.2022).

9. Рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. Рада суддів України. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu> (Дата звернення: 03.05.2022).

10. Розпорядження Голови Верховного Суду від 13.03.2022 № 6/0/9-22. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Recomendatsii.pdf (Дата звернення: 25.04.2022).

11. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус судів» щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану №7315 від 26.04.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39495> (Дата звернення: 04.05.2022).

12. Проект Закону про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану) № 7316 від 26.04.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39489> (Дата звернення: 04.05.2022).

Анотація

Привиденцев О. Г. Особливості здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану. – Стаття.

У статті досліджується питання щодо здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану в аспекті теоретико-правових та організаційно-процесуальних особливостей. Військові дії на території України спричинили значний вплив на всі виміри буття та функціонування людини та держави, зокрема і на сучасні правові реалії, що зумовлює прискорення процесу адаптації юридичної сфери до вимог воєнної реальності з метою максимально ефективного врегулювання суспільних відносин. У статті визначено характер впливу воєнного стану на здійснення судочинства при організації праці в судах та при здійсненні правосуддя. Проведено аналіз щодо теоретико-правових та організаційно-процесуальних особливостей здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану: констатовано непорушність основних засад здійснення правосуддя, недопустимість обмеження конституційного права людини на судовий захист та її доступ до правосуддя в умовах воєнного стану на основі проаналізованого законодавчого закріплення зазначених аспектів в національному законодавстві

України, досліджено організаційні зміни в роботі судів, які закріплені в рекомендаціях Верховного Суду та Ради суддів України, визначено пріоритетність в роботі судів в умовах воєнного стану. Проаналізовано правовий висновок, який міститься в постанові Касаційного цивільного суду в складі Верховного суду щодо позбавлення Російської Федерації судового імунітету у деяких категоріях цивільних справ. Проаналізовані деякі акти міжнародного права щодо меж, в яких може бути надано судовий імунітет іноземним державам в цивільному процесі. Досліджено розвиток законодавства щодо правового регулювання здійснення судочинства в умовах воєнного стану: тенденції законотворчих ініціатив в Україні прагнуть до спрощення процедури судочинства за допомогою максимально ефективного застосування досвіду, набутого під час пандемії Covid-19, яке полягає у широкому застосуванні інформаційних технологій та використання технологій дистанційної комунікації в режимі реального часу при розгляді справ в суді та для сприяння ефективній та безпечній організації праці суду.

Ключові слова: цивільне судочинство, воєнний стан, робота суду, судочинство, цивільний процес, судовий імунітет.

Summary

Pryvydentsev O. G. Features of civil court proceedings in martial law. – Article.

The article examines the issue of civil court proceedings in martial law in terms of theoretical and legal characteristics and organizational and procedural features. Military actions on the territory of Ukraine have had a significant impact on all dimensions of life and functioning of man and state, including modern legal realities, which accelerates the process of adapting the legal sphere to the requirements of military reality in order to most effectively regulate public relations. The article defines the nature of the influence of martial law on the administration of court proceedings in the organization of labor in the courts and in the administration of justice. An analysis of the theoretical and legal characteristics and organizational and procedural features of civil court proceedings in martial law: the inviolability of the basic principles of justice, the inadmissibility of restricting the constitutional human right to judicial protection and its access to justice in martial law on the basis of analyzed legislative consolidation of these aspects in the national legislation of Ukraine, the organizational changes in the work of courts, which are enshrined in the recommendations of the Supreme Court and the Council of Judges of Ukraine, the priority in the work of courts in martial law. The legal opinion contained in the decision of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court on the deprivation of the Russian Federation of judicial immunity in some categories of civil cases is analyzed. Some acts of international law on the limits within which judicial immunity can be granted to foreign states in civil procedure are analyzed. The development of legislation on legal regulation of court proceedings in martial law is studied: trends in legislative initiatives in Ukraine seek to simplify the procedure of court proceedings in martial law through the most effective use of experience gained during the Covid-19 pandemic, which is the widespread use of information technology and remote communication technologies in real time when considering cases in court and to promote efficient and safe organization of court work.

Key words: civil court proceedings, martial law, court work, court proceedings, civil procedure, judicial immunity.

УДК 347.965.9

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).993](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).993)

Д. С. Рябов

orcid.org/0000-0003-3864-4859*аспірант кафедри господарського та адміністративного права
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ АДВОКАТА ЯК ВНУТРІШНЬОГО СУБ'ЄКТА, ЯКИЙ ЗДІЙСНЮЄ ЮРИДИЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ

Постановка проблеми. Суб'єктивна сторона виконавців юридичного обслуговування суб'єктів господарювання, так само як і форми здійснення юридичного обслуговування поділяються на внутрішню та зовнішню. Юридичну службу та штатних юрисконсультів варто віднести до внутрішніх суб'єктів, а юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців, які здійснюють господарську діяльність у сфері права та адвокатські бюро, адвокатські об'єднання або адвокатів, що здійснюють свою діяльність індивідуально – до зовнішніх суб'єктів, що здійснюють юридичне обслуговування суб'єктів господарювання.

Однак можна сформулювати ще одну внутрішню форму юридичного обслуговування – наявність у штаті суб'єкта господарювання юрисконсульта, який водночас є адвокатом. Натомість, в Україні наявні певні проблеми правового характеру, пов'язані із обійманням посади штатного юрисконсульта особою, яка є адвокатом, оскільки із положень Закону України від 05.07.2012 року № 5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» слідує, що адвокатська діяльність вважається професійною та незалежною діяльністю. Також в Україні прослідковується проблематика сплати єдиного соціального внеску на обов'язкове державне соціальне страхування особою, яка здійснює юридичне обслуговування суб'єкта господарювання у формі трудових відносин, на посаді штатного юрисконсульта, та має свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю, про що свідчить численна судова практика Верховного Суду.

Більш того, із роз'яснень Ради адвокатів України вбачається, що той суб'єкт, який здійснює юридичне обслуговування суб'єкта господарювання у формі трудових відносин, на посаді штатного працівника юридичної служби суб'єкта господарювання та має право на здійснення адвокатської діяльності, користуючись при здійсненні юридичного обслуговування процесуальними обов'язками адвоката, наприклад при представництві інтересів суб'єкта господарювання в судах, повинен укласти із роботодавцем договір про надання правової допомоги, який укладається лише адвокатом із клієнтом, який надає правову допомогу як незалежна та професійна особа, або у

формі юридичної особи, яка створена відповідно до Закону України від 05.07.2012 року № 5076-VI «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Завдяки цьому потрібно встановити, чи може здійснюватися юридичне обслуговування суб'єкта господарювання юрисконсультom, який має свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю.

Мета статті. Встановити, чи може здійснюватися внутрішнє юридичне обслуговування суб'єктів господарювання юрисконсультom, який одночасно перебуває на посаді штатного юрисконсульта та має свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю.

Аналіз останніх публікацій. Встановленню кола суб'єктів, які можуть здійснювати юридичне обслуговування присвячені роботи таких вчених, як: Любімов І.М., Сидоров Я.О., Пашков В.М., Домбровський С.Ф., Янчук В.З., Волинець Т.В. та Долгорупов А.М.

Аналіз наукової розробки свідчить про те, що науковці здебільшого встановлювали суб'єктивну сторону виконавців юридичного обслуговування суб'єктів господарювання, внаслідок чого можна виділити

внутрішню та зовнішню форми здійснення юридичного обслуговування суб'єктів господарювання та досліджували правовий статус кожного виконавця юридичного обслуговування окремо.

Але, науковці не досліджували правовий статус адвоката, як внутрішнього суб'єкта, який здійснює юридичне обслуговування суб'єкта господарювання, оскільки у правовій доктрині представники інституту адвокатури розглядаються виключно як зовнішні суб'єкти, що здійснюють юридичне обслуговування суб'єкта господарювання у формі договірних правовідносин, проте як аналіз судової практики Верховного Суду свідчить про те, що наявність у штаті суб'єкта господарювання юрисконсульта, який має свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю є досить поширеною концепцією здійснення юридичного обслуговування суб'єктів господарювання.

Враховуючи, що питанню юридичного обслуговування суб'єктів господарювання присвячена невелика кількість наукових робіт, так як

юридичне обслуговування є більш практичним напрямком юридичної діяльності та ту обставину, що аналіз наукової розробки свідчить про те, що у правовій доктрині правовий статус адвоката, як внутрішнього суб'єкта, що здійснює юридичне обслуговування суб'єкта господарювання у формі трудових відносин на посаді штатного юрисконсульта не вивчався, дана тематика є актуальною, про що також свідчить судова практика Верховного Суду із спірних правовідносин, а наявна наукова розробка потребує подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Любімов І.М. вважає, що суб'єктами, які здійснюють юридичне обслуговування суб'єктів господарювання є: юридичні відділи чи департаменти, в залежності від внутрішньої організації суб'єктів господарювання та штатні юрисконсульты, представники інституту адвокатури, юридичні фірми та фізичні особи-підприємці, які надають комерційні послуги правового характеру, тощо. [1 с. 98]. Схожий суб'єктивний склад осіб, які можуть здійснювати юридичне обслуговування суб'єктів господарювання наведений Любімовим І.М. та Сидоровим Я.О. у навчальному посібнику «Проблеми господарського законодавства та його застосування» [2 с. 91].

Семчик В.І. досліджуючи основні організаційно-правові форми юридичного обслуговування кооперативів зазначає, що існують наступні форми здійснення юридичного обслуговування, які можна застосувати до суб'єктів господарювання, а саме: договірна форма юридичного обслуговування, суб'єктами якої виступають представники інституту адвокатури, юридичні фірми та консультації, разом із приватними підприємцями та штатна форма юридичного обслуговування, складовими якої є юрисконсульты та юридична служба [3 с. 244 – 245].

Янчук В.З. виокремлює наступні форми юридичного обслуговування сільськогосподарського підприємства, які можна застосувати до суб'єктів господарювання: договірні правовідносини із представниками інституту адвокатури, юридичними консультаціями, юридичними фірмами та фізичними особами, які не мають свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю; юридичні служби, які є самостійними структурними підрозділами, що можуть мати різну організаційно-правову форму (бюро, відділ, тощо), або штатні юрисконсульты [4 с. 631 – 633].

Домбровський С.Ф. виокремлює наступний суб'єктний склад осіб, які можуть здійснювати юридичне обслуговування суб'єкта господарювання – штатний юрисконсульт, юридичні фірми, адвокати, кооперативи та інші громадяни, які мають відповідні юридичні знання, досвід та кваліфікацію. [5 с. 80].

На думку Пашкова В.М., який розглядає юридичне обслуговування в контексті здійснення

правової роботи, суб'єктами юридичної роботи у сфері господарювання є юридична служба або юрисконсульт, що на думку автора є найбільш розповсюдженою формою правового забезпечення господарської діяльності. Також автор виокремлює договірне юридичне обслуговування, суб'єктами якого є: представники інституту адвокатури, фізична особа підприємець, яка має вищу юридичну освіту, юридичні фірми або консультації [6 с. 38-39].

Як зазначає Волинець Т.В., юридичне обслуговування суб'єктів господарювання реалізується у наступних формах: договірні правовідносини із фізичною особою-підприємцем або юридичною фірмою, основним видом зайнятості яких є надання юридичних послуг, або із адвокатом чи юридичною консультацією [7, с. 87].

Кахович О.О., виокремлює такі основні форми правового обслуговування суб'єктів господарювання: договір із юридичною консультацією, представниками адвокатури, відповідно форми здійснення адвокатської діяльності, юридичною особою чи фізичною особою підприємцем, які здійснюють юридичну практику [8 с. 16].

Із сказаного слідує, що юридичне обслуговування суб'єктів господарювання має наступний суб'єктний склад: юридична служба, або штатний юрисконсульт; юридичні особи, або фізичні особи-підприємці, які здійснюють господарську діяльність у сфері права; адвокатське бюро, адвокатське об'єднання, або адвокат, що здійснює адвокатську діяльність індивідуально.

Після визначення суб'єктивного складу осіб, які можуть здійснювати юридичне обслуговування суб'єктів господарювання вбачається, суб'єктивна сторона виконавців юридичного обслуговування суб'єктів господарювання, так само як і форми здійснення юридичного обслуговування поділяються на внутрішню та зовнішню.

Юридичну службу та штатних юрисконсультів варто віднести до внутрішніх суб'єктів, а юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців, які здійснюють господарську діяльність у сфері права та адвокатські бюро, адвокатські об'єднання або адвокатів, що здійснюють свою діяльність індивідуально – до зовнішніх суб'єктів, що здійснюють юридичне обслуговування суб'єктів господарювання.

Однак можна сформулювати ще одну внутрішню форму здійснення юридичного обслуговування суб'єктів господарювання – наявність у штаті суб'єкта господарювання юрисконсульта, який має свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю. Але, зважаючи на положення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «адвокатська діяльність – це незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів

правової допомоги клієнту». Проте, із аналізу законодавчих положень Податкового кодексу України вбачається, що адвокатська діяльність відноситься до незалежної професійної діяльності за умови, якщо особа не є найманим працівником, тому особа може одночасно перебувати у трудових відносинах та бути адвокатом.

Більш того, Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" щодо усунення дискримінації за колом платників», яким законодавець звільнив адвокатів від сплати за себе єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за місяці звітного періоду, за які його роботодавцем було сплачено страховий внесок, у розмірі не менше мінімального страхового внеску.

Вважаємо, що прийняття даного нормативно-правового акту позитивно вплине на роботу юрисконсультів, які водночас є найманими працівниками та адвокатами, оскільки останнім вже не потрібно витрачати власні сили на судові спори із податковими органами, що в свою чергу покращує якість юридичного обслуговування.

Можна припустити, що вказані зміни у законодавстві були обумовлені наявністю позитивної судової практики, такої як Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04 грудня 2019 року в зразковій адміністративній справі № 520/3939/19 щодо сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування фізичною особою – підприємцем у сфері права, що одночасно здійснює незалежну професійну діяльність, в якій Велика Палата Верховного суду дійшла правового висновку, що особа, яка вже перебуває на податковому обліку як самозайнята особа, яка здійснює підприємницьку діяльність у сфері права, не повинна повторно ставати на облік та подавати документи як особа, яка здійснює незалежну професійну діяльність [9].

Окремої уваги також заслуговує Постанова Верховного суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 27 травня 2020 року по адміністративній справі № 500/576/19, в якій Верховний суд дійшов висновку, що особа, яка провадить незалежну професійну діяльність, вважається самозайнятою лише за умови, що вона не є найманим працівником [10].

Крім того, у Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 27 листопада 2019 року по справі № 160/3114/19 та у Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 05 квітня 2020 року по справі № 824/509/19-а Верховний Суд досліджував проблематику питання щодо адміністрування єдиного внеску при одночасному перебуванні фізич-

ної особи в трудових відносинах та наявності у неї права на здійснення незалежної професійної діяльності, яку особа фактично не здійснює.

В даних справах Верховний Суд дійшов висновків, що особа, яка провадить незалежну професійну діяльність, зокрема адвокатську, вважається самозайнятою особою і зобов'язана сплачувати єдиний внесок лише за умови, що така особа не є найманим працівником. Верховний Суд також зауважив, що наявність в особи «свідчення про право на зайняття адвокатською діяльністю лише посвідчує його право як адвоката на здійснення незалежної професійної діяльності, однак не є доказом безпосереднього здійснення адвокатської діяльності та отримання від такої діяльності доходу» [11], [12].

Продовжуючи дослідження такої внутрішньої форми здійснення юридичного обслуговування, як наявність у штаті суб'єкта господарювання юрисконсульта, який є адвокатом, варто відмітити, що у наведеній вище Постанові Верховного Суду від 27 травня 2020 року по адміністративній справі № 500/576/19 Верховний суд зауважує, що «адвокат може здійснювати свою діяльність у таких організаційних формах: індивідуально, у складі адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання. Водночас, посада юриста на підприємстві (установі, організації), що не займається адвокатською діяльністю, в такому переліку відсутня, а тому адвокат, який працює за трудовим договором на подібній посаді, не зможе відобразити це місце роботи в Єдиному реєстрі адвокатів України і буде змушений обрати у ньому інформацію щодо своєї індивідуальної адвокатської діяльності, як єдиний із дозволених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» варіантів організаційних форм діяльності адвоката. Тобто адвокат, який працює за трудовим договором на такій посаді, одночасно перебуває у двох статусах: з одного боку – найманого працівника, який працює за трудовим договором, а з іншого – адвоката, який здійснює адвокатську діяльність індивідуально» [10].

Зважаючи на вищевикладену судову практику Верховного Суду в Україні прослідковується проблематика щодо одночасного перебування особи у статусі найманого працівника юридичної служби та адвоката, оскільки особа одночасно вважається найманим працівником та адвокатом, що здійснює адвокатську діяльність індивідуально.

Більш того, слід звернути увагу на Рішення Ради адвокатів України № 254 «Про затвердження роз'яснення щодо можливості представництва юридичної особи адвокатом, який працює в ній за трудовим договором» від 16 листопада 2017 року. В даному рішенні Рада адвокатів України роз'яснює, що адвокат має право поєднувати адвокатську діяльність із трудовими

відносинами. «Водночас, здійснення адвокатом адвокатської діяльності в межах виконання ним трудових обов'язків у державній установі чи іншому суб'єкті (окрім визначених законом форм здійснення адвокатської діяльності) суперечить чинному законодавству та принципам здійснення адвокатської діяльності і є недопустимим. Адвокат може представляти юридичну особу, з якою він перебуває у трудових відносинах, за умови укладення з такою юридичною особою договору про правову допомогу з дотриманням усіх вимог Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», в тому числі й щодо конфлікту інтересів. Укладення юридичною особою договору про правову допомогу зі своїм штатним працівником, який одночасно є адвокатом, не суперечить чинному законодавству України і є можливим виключно з дотриманням вимог Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність ...» [13].

Окрім цього, слід звернутись до Постанови Великої Палати Верховного Суду від 06 листопада 2019 року по справі № 817/66/16, в якій Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку, що укладення договору про надання правової допомоги є професійним обов'язком адвоката, який прямо передбаченим профільним законом, який регулює порядок здійснення адвокатської діяльності [14].

У зв'язку із цим, надання правової допомоги виключно на підставі довіреності від юридичної особи, без укладання договору про надання правової допомоги, не допускається, тому юрисконсульт, що одночасно є штатним працівником юридичної служби суб'єкта господарювання та має право на здійснення адвокатської діяльності, користуючись при здійсненні юридичного обслуговування процесуальними обов'язками адвоката, наприклад при представництві інтересів суб'єкта господарювання в судах, повинен укласти із роботодавцем договір про надання правової допомоги, у випадку представництва інтересів суб'єктів господарювання в судах.

Висновки.

За результатами проведеного дослідження можна сформулювати таку форму здійснення юридичного обслуговування суб'єктів господарювання, як наявність у штаті суб'єкта господарювання юрисконсульта, який має свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю. Вбачається, що хоча й у правовій доктрині науковці відносять представників інституту адвокатури до зовнішніх суб'єктів, які здійснюють юридичне обслуговування у формі договірних правовідносин, адвокат може бути внутрішнім суб'єктом, який здійснює юридичне обслуговування суб'єктів господарювання. Беручи до уваги досліджувану в цій роботі судову практику Верховного Суду пропонуємо розглядати таку концепцію

юридичного обслуговування суб'єктів господарювання, як наявність у штаті суб'єкта господарювання юрисконсульта, який має свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю, як одну із основних (класичних) концепцій здійснення юридичного обслуговування суб'єктів господарювання, так як у практичній юриспруденції така форма юридичного обслуговування є досить поширеною.

Враховуючи вищевикладене можна зробити висновок, що здійснення юридичного обслуговування суб'єкта господарювання юрисконсультом, який має свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю є цілком можливим, проте має певні проблеми правового характеру, а саме: невизначеність податкових органів щодо сплати адвокатом єдиного соціального внеску на обов'язкове державне соціальне страхування, одночасне перебування у статусі самозайнятої особи та найманого працівника, наявність обов'язку укласти із своїм роботодавцем договір про надання правової допомоги, тощо.

Для усунення даної проблематики, яка полягає у одночасному перебуванні виконавця юридичного обслуговування у статусі найманого працівника та самозайнятої особи пропонуємо звернутись до результатів іншої наукової роботи, на тему: «Щодо скасування адвокатської монополії, шляхом запровадження професійного інституту юрисконсультів», в якій запропоновано запозичити практичний досвід Республіки Польщі, який полягає у запровадженні професійного інституту юрисконсультів, що дозволить на законодавчому рівні здійснити розмежування професій адвоката і юрисконсульта, але із тим застереженням, що професійні юрисконсульти зможуть користуватись всіма своїми процесуальними правами, перебуваючи при цьому у трудових відносинах із суб'єктами господарювання, без додаткового визначення своїх повноважень, оскільки підставою надання професійним юрисконсультом правової допомоги суб'єкту господарювання буде наявність між сторонами трудових правовідносин [15].

Висвітлена проблематика у даній роботі є відкритою для наукових дискусій, що може стати предметом подальших наукових досліджень, пов'язаних із здійсненням юридичного обслуговування суб'єктів господарювання.

Література

1. Господарське право : практикум / за ред. А.Г. Бобкової. Харків : Право, 2018. 592 с.
2. Проблеми господарського законодавства та його застосування: навч. посіб. / за ред. А.Г. Бобкової, А.М. Захарченка. Донецьк : ДонНУ, 2014. 232 с.
3. Кооперативне право / за ред. В.І. Семчика. Київ : Ін Юре, 1998. 336 с.
4. Аграрне право України / за ред. В.З. Янчука. Київ. Юрінком Інтер, 1999. 720 с.

5. С.Ф. Домбровський, Л.С. Тараненко. Окремі питання забезпечення організації юридичного обслуговування аграрних підприємств. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. № 3. 2002. С. 79-83.

6. Бойчук Р.П., Задихайло Д.В., Пашков В.М. Організація правової роботи на підприємствах, установах, організаціях : навчальний посібник. Харків, 2010. 384 с.

7. Волинець Т.В. Основні завдання і напрями роботи юридичної служби в господарських організаціях. *Науковий вісник Львівської комерційної академії*. № 1. 2015. С. 80-89.

8. О.О. Кахович. Юридична служба в організаціях приватного та публічного права : конспект лекцій. Дніпро : ДДУВС, 2016. 68 с. URL : <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/20170203/12.1.pdf> (дата звернення : 25.04.2022).

9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04 грудня 2019 року по справі № 520/3939/19. *Опендатабот. Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://opendatabot.ua/court/864011834e9fb3b3a132adcf0df03e4538f544f6> (дата звернення: 25.04.2022).

10. Постанова Верховного суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 27 травня 2020 року по справі № 500/576/19. *Опендатабот. Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://opendatabot.ua/court/89488836-c7c4826a89ff09f8ac2feb41ac0356f5> (дата звернення: 25.04.2022).

11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 27 листопада 2019 року по справі № 160/3114/19. *Опендатабот. Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://opendatabot.ua/court/85964928-7912064a7acdeeee58f2b461b0c67791> (дата звернення: 25.04.2022).

12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 05 квітня 2020 року по справі № 824/509/19-а. *Опендатабот. Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://opendatabot.ua/court/88062063-74b7b1d4a0ad498ae8b173f6c064e2d4> (дата звернення: 25.04.2022).

13. Про затвердження роз'яснення щодо можливості представництва юридичної особи адвокатом, який працює в ній за трудовим договором : Рішення Ради адвокатів України від 16.10.2017 р. № 254 : веб-сайт. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2017-11-16-r-shennya-rau-254_5a449c10284ee.pdf (дата звернення: 25.04.2022).

14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06 листопада 2019 року по справі № 817/66/16. *Опендатабот. Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://opendatabot.ua/court/86002019-b1b288b15dc4ee8123229b123b58a00a> (дата звернення: 25.04.2022).

15. Dmytro Riabov. On revocation of the lawyer's monopoly through introducing the professional institution of legal advisers. *Reality of Politics*. № 3. 2021. С. 155 – 166.

Анотація

Рябов Д. С. Дослідження правового статусу адвоката як внутрішнього суб'єкта, який здійснює юридичне обслуговування суб'єкта господарювання. – Стаття.

У цій статті автор досліджує правовий статус особи, що здійснює юридичне обслуговування суб'єкта господарювання у формі трудових відносин на посаді штатного юрисконсульта та має свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю. При дослідженні правового статусу адвоката, як внутрішнього суб'єкта, що здійснює юридичне обслуговування суб'єкта господарювання автор виявив проблематику, що та особа, яка здійснює юридичне обслуговування суб'єкта господарювання у формі трудових відносин на посаді штатного юрисконсульта та має свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю одночасно є найманим працівником та вважається самозайнятою особою. Науковець констатує, що у правовій доктрині науковці розглядають адвоката виключно як зовнішнього суб'єкта, який здійснює юридичне обслуговування суб'єктів господарювання у формі договірних правовідносин. Однак, із аналізу судової практики Верховного Суду вбачається, що така внутрішня форма юридичного обслуговування суб'єктів господарювання, як наявність у штаті юрисконсульта, який є адвокатом, є доволі поширеною формою здійснення юридичного обслуговування підприємницької діяльності, тому дана форма юридичного обслуговування суб'єктів господарювання має місце бути та може вважатись однією із основних концепцій здійснення юридичного обслуговування суб'єктів господарювання. Автор вважає, що така форма юридичного обслуговування має перевагу перед класичною внутрішньою формою юридичного обслуговування суб'єктів господарювання, оскільки адвокат має більше коло процесуальних повноважень, які надають йому змогу у повній мірі реалізовувати всі основні напрями роботи із юридичного обслуговування, в тому числі безперешкодно здійснювати представництво інтересів суб'єкта господарювання в будь-якій судовій інстанції та у будь-якому із видів судочинства, без додаткового визначення своїх повноважень. За результатами проведеного дослідження автор дійшов висновку, що здійснення юридичного обслуговування суб'єкта господарювання юрисконсультом, який має свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю є цілком можливим, проте має наступні проблеми правового характеру: невизначеність податкових органів щодо сплати адвокатом єдиного соціального внеску на обов'язкове державне соціальне страхування та одночасне перебування у статусі самозайнятої особи та найманого працівника. Для усунення даної проблематики автор пропонує запозичити практичний досвід Республіки Польщі, який полягає у запровадженні професійного інституту юрисконсультів, що дозволить на законодавчому рівні здійснити розмежування професій адвоката і юрисконсульта. При цьому, автор робить застереження, що професійні юрисконсульти зможуть користуватись всіма своїми процесуальними правами, перебуваючи при цьому у трудових відно-

синах із суб'єктами господарювання, без додаткового визначення своїх повноважень.

Ключові слова: юридичне обслуговування, суб'єкт господарювання, адвокат, юрисконсульт, свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю, єдиний соціальний внесок на обов'язкове державне соціальне страхування.

Summary

Riabov D. S. Study of the legal status of a lawyer as an internal entity that provides legal services to a business entity. – Article.

In this article, the author examines the legal status of a person who provides legal services to a business entity in the form of employment as a full-time legal adviser and has a certificate of the right to practice law. In examining the legal status of a lawyer as an internal entity that provides legal services to a business entity, the author found that the person who provides legal services to a business entity in the form of employment as a full-time legal adviser and has a certificate of entitlement to Advocacy is both an employee and a self-employed person. The scholar states that in legal doctrine, scholars consider a lawyer exclusively as an external entity that provides legal services to businesses in the form of contractual relations. However, the analysis of the case law of the Supreme Court shows that such an internal form of legal services for businesses as the presence of a lawyer who is a lawyer is a fairly common form of legal services for businesses, so this form of legal services for businesses

is and can be considered one of the main concepts of legal services for businesses. The author believes that this form of legal services has an advantage over the classic internal form of legal services for businesses, as the lawyer has more procedural powers that allow him to fully implement all major areas of legal services, including unimpeded representation of the interests of the business entity in any court instance and in any of the types of legal proceedings, without further definition of its powers. According to the results of the study, the author concluded that the provision of legal services to a business consultant who has a certificate of the right to practice law is quite possible, but has the following legal problems: uncertainty of tax authorities to pay a single social contribution, language state social insurance and simultaneous employment as a self-employed person and an employee. To eliminate this problem, the author proposes to borrow the practical experience of the Republic of Poland, which is to introduce a professional institute of legal advisers, which will allow at the legislative level to distinguish between the professions of lawyer and legal adviser. At the same time, the author makes a reservation that professional legal advisers will be able to enjoy all their procedural rights, while being in employment relations with business entities, without further definition of their powers.

Key words: legal services, business entity, lawyer, legal adviser, certificate of the right to practice law, single social contribution to the obligatory state social insurance.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3 (477)

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).994](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).994)*Л. М. Князькова**orcid.org/0000-0001-6681-980X**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри загальноправових дисциплін**Донецького державного університету внутрішніх справ*

НАПРЯМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ВІЙСЬКОВОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми та її актуальність. Для сучасних демократичних, правових та соціальних держав, які визнають людину найвищою соціальною цінністю, надзвичайної актуальності набуває питання ефективної реалізації прав та свобод людини і громадянина. Внаслідок впливу глобалізаційних та євроінтеграційних процесів на найважливіші сфери життя українського суспільства, простежується певний позитивний розвиток системи захисту прав і свобод різних категорій населення. Однак, військова агресія Росії проти України зумовила гостру необхідність модернізації системи захисту прав та свобод такої категорії суб'єктів як внутрішньо переміщені особи. Майже 14 мільйонів осіб виїхали зі своїх домів, з них кількість внутрішньо переміщених осіб перевищила 8 мільйонів людей. Про це заявила помічниця Генерального секретаря ООН з гуманітарних питань Джойс Мсуя 12 травня 2022 року [1]. Місяць тому в опублікованому Міжнародною організацією з міграції звіті ця цифра складала 7,7 мільйонів [2]. Це значить, що тенденція до зростання кількості населення, яке вимушено покидає домівки, зберігається. Станом на лютий 2021 року в Україні було офіційно зареєстровано 1,4 млн внутрішньо переміщених осіб, які були змушені покинути свої домівки в Донецькій, Луганській областях та Автономній Республіці Крим [3], тобто кількість людей, які виїхали з місць постійного проживання збільшилась у десять разів. Тому, сьогодні питання забезпечення ефективної реалізації правового статусу зазначеної категорії осіб потребують фундаментального вивчення та дієвих кроків їх вирішення. В умовах демократичних трансформацій найбільш цінним є створення конкретного механізму, що забезпечив би комплексний підхід до вирішення нагальних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню тих чи інших аспектів соціального

захисту осіб, які постраждали внаслідок військової агресії, присвятили свої роботи такі науковці, як Ю. Артюх [4], І. Басова [5], А. Дяченко [6], К. Крахмальова [7] та ін. Так, зокрема, Ю. Артюх визначено поняття соціального забезпечення вимушених переселенців, охарактеризовано його ознаки та форми, проаналізовано позитивний зарубіжний досвід правового регулювання соціального забезпечення вимушених переселенців; І. Басовою – правовий статус внутрішньо переміщеної особи як суб'єкта права соціального забезпечення, а також розглянуто міжнародні стандарти соціального захисту внутрішньо переміщених осіб на предмет відповідності ним актів національного законодавства України у цій сфері; А.В. Дяченко розглянуто особливості формування механізмів інтеграції внутрішньо переміщених осіб; К. Крахмальовою – адміністративно-правовий механізм забезпечення прав тимчасово переміщених осіб.

Проте, зміни у законодавстві щодо соціального захисту внутрішньо переміщених осіб у зв'язку з агресією Росії проти України та введенням воєнного стану, потребують подальшого наукового дослідження.

Мета роботи полягає у теоретико-правовому обґрунтуванні механізму соціального захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, визначенні напрямів підвищення їх охорони і захисту, враховуючи міжнародні стандарти та діяльність неурядових правозахисних організацій.

Відповідно до поставленої мети пропонується вирішити такі завдання:

- проаналізувати міжнародні нормативні акти та зарубіжний досвід щодо соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок військової агресії;
- дослідити правове регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб та осіб, які змінили місце проживання у зв'язку з військовими діями, у тому числі у період воєнного стану в Україні;

- узагальнити практику застосування законодавства про соціальний захист України щодо вищезазначених категорій осіб з урахуванням воєнного стану;

- запропонувати внесення змін до законодавства та практики застосування законодавства щодо осіб, які постраждали внаслідок військової агресії Росії проти України.

Виклад основного матеріалу. На травень 2022 року в Україні зареєстровано близько 8 млн внутрішньо переміщених осіб [1], тобто Україна посідає перше місце щодо кількості внутрішньо переміщених осіб не тільки в Європі, але і у загальному списку країн із найбільшою кількістю переселенців (понад 6 млн. – Колумбія та Сирія; 4,4 млн. – Ірак) [5, 126]. Вимушена міграція входить в число важких життєвих ситуацій, які справедливо можна віднести до числа екстремальних, коли перед особистістю ставиться проблема розв’язання надскладних життєвих обставин, що ототожнюються з проблемами виживання. До міжнародних нормативних актів, які передбачають захист прав внутрішньо переміщених осіб можна віднести наступні нормативні акти: Загальна декларація прав людини [8]; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [9]; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [10]; Декларація про право на розвиток [11]; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [12]; Заклучний акт Наради з безпеки і співробітництва [13]; Конвенція про статус біженців [14] тощо.

Вказаними вище міжнародно-правовими актами охоплюється значне коло проблемних питань, зокрема у соціально-забезпечувальній сфері (відновлення/або отримання документів, працевлаштування, відновлення та отримання пенсійних виплат, грошових допомог, медичної допомоги, тимчасового житла). Вони є важливою допоміжною складовою національної політики у сфері захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні, оскільки дозволяють побудувати систему національного законодавства у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб відповідно до міжнародних стандартів. Разом з тим, основним міжнародно-правовим актом у сфері регулювання статусу внутрішньо переміщених осіб, є Керівні принципи з питань переміщення осіб усередині країни ООН, які мають рекомендаційний характер. Положення Керівних принципів є основою законодавства України в цій сфері [15].

До національних нормативно-правових актів, що забезпечують захист внутрішньо переміщених осіб в першу чергу відноситься Конституція України. Тобто гарантування прав внутрішньо переміщених осіб досягається через стабільність Основного закону, оскільки внесення змін до неї,

так і її заміна є досить тривалим і складним законодавчим процесом. Конституція України у II розділі має закріплює перелік прав та свобод людини і громадянина, у тому числі й внутрішньо переміщених осіб [16].

Слід зауважити на прямому взаємному зв’язку визначених у Конституції України нормативно-правових гарантій прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та реальних їх потребах, оскільки останні, залишаючи свої домівки, потрапляють у ризиковані обставини, за яких їх основоположні права і свободи можуть бути порушенні та потребують додаткового захисту.

До національного законодавства у цій сфері також відносяться: Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який деталізує механізм забезпечення додатковими правами осіб, що постраждали від переміщення та підтвердили свій статус [17], Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [18], Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» [19], Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [20], Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», який визначає правовий режим на тимчасово окупованій території України [21], Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб», який визначає додаткові соціальні виплати для осіб, які зазнали внутрішнього переміщення [22] тощо. Важливе значення для гарантування прав і свобод внутрішньо переміщених осіб мають й підзаконні нормативно-правові акти Президента України, Кабінету міністрів України та інших органів державної влади.

Тривалий час болючим питанням для громадян з числа внутрішньо переміщених осіб пенсіонерів була виплата пенсій за минулий час, не виплата пенсій спричиняла чисельні позови до суду. Саме тому Постановою Кабінету Міністрів України від 10.11.2021 р. №1165 затверджено Порядок виплати пенсій (щомісячного довічного грошового утримання), не виплачених за період до місяця відновлення їх виплати, внутрішньо переміщеним особам та особам, які відмовилися відповідно до пункту 1 частини першої статті 12 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи і зареєстрували місце проживання та постійно проживають на контрольованій Україною території.

Пенсійні виплати за минулий період, у тому числі нараховані на виконання рішень суду, що

набрали законної сили, проводяться отримувачам за окремою програмою, передбаченою в бюджеті Пенсійного фонду України на відповідну мету, за рахунок коштів державного бюджету України на відповідний рік. Подання окремої заяви вищевказаним Порядком не передбачається, виплати повинні проводитися щомісяця отримувачам, яких включено до переліку станом на 1 січня відповідного року. Прийняття Порядку виплати пенсій за минулий час свідчить про те, що держава проводить систематичні заходи щодо поновлення порушених військовою агресією прав осіб, які переїхали з окупованих територій та територій де проходять бойові дії.

У зв'язку з військовою агресією Росії проти України та введенням воєнного стану в Україні Указом Президента від 24 лютого 2022 року «Про введення воєнного стану в Україні» [23] соціальний захист внутрішньо переміщених осіб набуває важливого значення тому що кількість внутрішньо переміщених осіб значно збільшилась.

З метою упорядкування надання матеріальної допомоги прийнято Розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 №204-р «Про затвердження переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких надається допомога застрахованим особам в рамках Програми «єПідтримка» [24]. Крім того, Постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. №332 затверджено Порядок надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам, у тому числі на оплату житлово-комунальних послуг [25]. Зазначена допомога надається особам, які переселились з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим, а також території адміністративно-територіальної одиниці, де проводяться бойові дії та що визначена в переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких надається допомога застрахованим особам в рамках Програми «єПідтримка».

Дуже доречними є зміни, внесені Постановою Кабінету Міністрів від 13.03.2022 р. №269 «Про внесення змін до Порядку оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи» [26]. Згідно цієї Постанови за довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщена особа може звернутися не лише до органів соціального захисту населення, а й до уповноваженої особи територіальної громади, ЦНАПу чи подати заяву через Портал Дія. Це спрощує процедуру звернення за соціальною допомогою, а також скорочує строки для отримання такої допомоги. Допомога надається щомісячно з місяця звернення на період введення воєнного стану та одного місяця після його припинення чи скасування у розмірах: для осіб з інвалідністю та дітей 3000 гривень, для інших осіб – 2000 гривень. Причому, допомога

на проживання призначається автоматично без додаткового звернення внутрішньо переміщеним особам, які станом на 1 березня 2022 року отримували щомісячну адресну допомогу внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг. Слід відзначити, що з 01.05.2022 року допомога надається внутрішньо переміщеним особам, які перемістилися з тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, території територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), а також внутрішньо переміщеним особам, у яких житло зруйноване або непридатне для проживання внаслідок пошкодження і які подали заявку на відшкодування відповідних витрат, зокрема через Єдиний державний веб-портал електронних послуг. Перелік територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій, або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), затверджується Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. При чому, цей документ не є фіксованим і постійно актуалізується. Крім того, з запровадженням воєнного стану та з метою належного забезпечення соціального захисту і здійснення своєчасних виплат та доставок пенсій та всіх видів грошових допомог Кабінетом Міністрів України 26 лютого 2022 р. прийнято Постанову № 162 «Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану» [27]. Так, під час воєнного стану на випадок збоїв у роботі тої чи іншої банківської установи, а також для переміщених осіб, які отримують пенсію через поштового оператора та змінили місце проживання вироблені альтернативні способи отримання соціальних виплат та пенсій, а саме: у разі звернення одержувачів пенсій до органів Пенсійного фонду України особисто, за допомогою засобів телекомунікаційного зв'язку чи в особистому електронному кабінеті на веб-порталі електронних послуг Пенсійного фонду України, а також особистого звернення або за допомогою засобів телекомунікаційного зв'язку одержувачів грошових допомог до органів соціального захисту населення щодо тимчасової зміни їх фактичного місця проживання виплата пенсій, грошових допомог здійснюється за бажанням осіб АТ «Укрпошта» у виплатному об'єкті чи з доставкою додому за місцем їх перебування або шляхом переказу коштів одержувачам без відкриття рахунка в банку.

У структурі отримання різних видів допомоги внутрішньо переміщеними особами значна частка громадських організацій (благодійні організації, волонтерські групи, групи вимушених пересе-

ленців, церковні громади) складає майже 46 % [5, с.93]. Уряд України ухвалив рішення, яке забезпечує можливість поширити додаткові виплати від міжнародних організацій на мешканців територій, які окуповані, деокуповані або знаходяться в зоні активних бойових дій. Це рішення передбачає, що додаткові грошові виплати міжнародними організаціями можуть також надаватись особам, які не мають і не мали статусу ВПО, але проживають: у деокупованих населених пунктах, у населених пунктах, які знаходяться у зоні активних бойових дій або постійних обстрілів, у населених пунктах, які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні). Наприкінці травня з'явиться можливість подати заявку на отримання таких грошових виплат через інформаційну платформу «Допомога» [28].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, вважаємо, що формування одноманітної практики застосування окремих положень законодавства у сфері прав внутрішньо переміщених осіб на всій території України, забезпечення єдиного та справедливого підходу до соціального захисту внутрішньо переміщених осіб дозволять уникнути технічних помилок на рівні правозастосування та зменшать необхідність звернення до судового захисту порушених прав.

На нашу думку, подальшої розробки потребують питання правового регулювання порядку визначення шкоди та збитків, завданих громадянам України внаслідок збройної агресії Російської Федерації.

Література

1. Майже 14 мільйонів людей були змушені залишити свої домівки через війну, ООН. URL: https://lb.ua/society/2022/05/12/516601_mayzhe_14 mln_ukrainsiv_buli_zmusheni.html (дата звернення 23.05.2022).
2. Новини Полтавщини. URL: <https://np.pl.ua/2022/05/kilkist-vymushenykh-pereselentsiv-v-ukraini-perevyshchyla-8-mln-liudey-zvidky-y-kudy-ikhaly-naybilshe/> (дата звернення 23.05.2022).
3. Звіт про виконання регіональних інтеграційних програм для внутрішньо переміщених осіб. URL: https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/05_2021_nrc_idp_integration_policies_ukr.pdf (дата звернення: 24.05.2022).
4. Артюх Ю.І. Правове регулювання соціального забезпечення вимушених переселенців: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.
5. Басова І.С. Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2019. 20 с.
6. Дяченко А.В. Механізми інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні: дис. ... канд. публ. упр. та адм. Київ, 2020. 252 с.
7. Крахмальова К.О. Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 210 с.
8. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 25.05.2022).
9. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 25.05.2022).
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 25.05.2022).
11. Декларація про право на розвиток від 4 грудня 1986 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_301#Text (дата звернення: 25.05.2022).
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 04.07.1950 р., ратифікована Законом від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 25.05.2022).
13. Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 01 серпня 1975 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text (дата звернення: 25.05.2022).
14. Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (дата звернення: 25.05.2022).
15. Руководящие принципы ЭКОСОС по вопросу о перемещении лиц внутри страны от 22 июля 1998 г. № E/CN.4/1998/53/Add.2. URL: <http://www.refworld.org.ru/docid/50b345932.html> (дата звернення 25.05.2022).
16. Конституція України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
17. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №1. Ст.1.
18. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11 грудня 2003 р. №1382-IV (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 15. Ст.232.
19. Про житловий фонд соціального забезпечення : Закон України від 12 січня 2006 р. № 3334-IV (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 19-20. Ст.159.
20. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20 листопада 2012 р. № 5492-VI (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 51. Ст.716.
21. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII (зі змінами і доповн.). *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. Ст.892.
22. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 05 березня 2015 р. № 245-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 21. Ст.140.
23. Проведення воєнного стану в Україні» Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 25.05.2022).
24. Про затвердження переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких надається допомога застрахованим особам в рамках Програми «єПідтримка»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 06 березня 2022 р. №204-р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/204-2022-%D1%80#Text> (дата звернення 25.05.2022).

25. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. №332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 25.05.2022).

26. Про внесення змін до Порядку оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи: Постанова Кабінету Міністрів від 13 березня 2022 р. №269. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-20> Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану 22-%D0%BF#Text (дата звернення 26.05.2022).

27. Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 лютого 2022 р. № 162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.05.2022).

28. Уряд розширив перелік осіб, які можуть отримувати грошову допомогу від міжнародних організацій. URL: <https://www.kadrovik01.com.ua/news/7848uryadrozshirivperelkosbyakzmojutotrimuvatigroshovudopomoguvdmjnarodnihorganzatsy> (дата звернення 26.05.2022).

Анотація

Князькова Л. М. Напрями соціального захисту населення у зв'язку з військовою агресією Росії проти України. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню проблем соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України. Проведено науковий аналіз міжнародного та національного законодавства щодо соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. Розглянуто особливості соціального захисту цієї категорії у період воєнного стану. У статті висвітлено особливості соціального забезпечення осіб, які тимчасово змінили місце проживання у зв'язку з бойовими діями. Охарактеризовано особливості правового регулювання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб та розроблені теоретичні та практичні пропозиції та рекомендації. На основі аналізу потреб внутрішньо переміщених осіб авторкою встановлено чинники, які не задовольняють їх інтереси. Це, зокрема, відсутність постійного житла (що змушує багатьох внутрішньо переміщених осіб повертатися на попереднє місце проживання, навіть якщо їх будинків там не залишилося); працевлаштування як способу забезпечення засобів до існування; матеріальне забезпечення (навіть ті, хто працює, не можуть забезпечити всі потреби сім'ї – орендна плата, одяг, харчування, освіта, здоров'я, розвиток дітей тощо). Акцентовано увагу на тому, що під час воєнного стану на випадок збоїв у роботі тої чи іншої банківської установи, а також для переміщених осіб, які отримують пенсію через поштового оператора та змінили місце проживання вироблені альтернативні способи отримання соціальних виплат та пенсій. У разі звернення одержувачів пенсій до органів Пенсійного фонду України особисто, за допомогою засобів телекомунікаційного зв'язку чи в особистому електронному кабінеті на веб-порталі електронних послуг Пенсійного фонду України одержувачів грошових допомог до органів соціального захисту населення щодо тимчасової зміни їх фактичного місця проживання виплата пенсій, грошових допомог здійснюється

за бажанням осіб АТ “Укрпошта”. Авторкою запропоновано запровадити заходи та механізм реалізації щодо компенсації втраченого житла та інших матеріальних цінностей. Визначається, що Перелік територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій, або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), затверджується Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Причому, цей документ не є фіксованим і постійно актуалізується. Авторка підкреслює, що пенсійні виплати за минулий період, у тому числі нараховані на виконання рішень суду, що набрали законної сили, проводяться отримувачам за окремою програмою, передбаченою в бюджеті Пенсійного фонду України на відповідну мету. Визначено необхідність формування одноманітної практики застосування окремих положень законодавства у сфері прав внутрішньо переміщених осіб по всій території України. Наголошено, що забезпечення єдиного та справедливого підходу до соціального захисту внутрішньо переміщених осіб дозволить уникнути технічних помилок на рівні правозастосування та зменшить необхідність звернення до судового захисту порушених прав.

Ключові слова: воєнний стан, окупована територія, соціальний захист.

Summary

Knyazkova L. M. Directions on social protection of internally displaced persons due to Russian military aggression against Ukraine. – Article.

The article is devoted to the study of the problems of social protection of persons affected by the military aggression of the Russian Federation against Ukraine. A scientific analysis of international and national legislation on social protection of internally displaced persons has been conducted. Peculiarities of social protection of this category during martial law are considered. The article highlights the features of social security for people who have temporarily changed their place of residence due to hostilities. The peculiarities of legal regulation of social protection of internally displaced persons are characterized and theoretical and practical proposals and recommendations are developed. Based on the analysis of the needs of internally displaced persons, the author identified the factors that do not meet their interests. This includes, in particular, the lack of permanent housing (forcing many internally displaced persons to return to their previous places of residence, even if their homes are not left there); employment as a way to provide livelihood; material support (even those who work cannot provide for all the needs of the family – rent, clothing, food, education, healthcare, children's development, etc.). The emphasis is placed on the fact that during martial law in case of failure of any banking institution, as well as for displaced persons who receive a pension through a postal operator and change their place of residence, the alternative ways of receiving social benefits and pensions are developed. In case of addressing of recipients of pension to the authorities of Pension Fund of Ukraine in person, by means of telecommunication or in the personal electronic office on the web portal of electronic services of the Pension Fund of Ukraine to social protection bodies for temporary change of their actual place of residence, some cash benefits are provided upon request of JSC "Ukrposhta". The author proposes to introduce measures and implementation mechanism to compensate for lost housing and other tangible assets. It is determined that the List of territorial communities located in the area of

military (combat) operations, or which are under temporary occupation, encirclement (blockade), is approved by the Ministry of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine. Moreover, this document is not fixed and is constantly updated. The author emphasizes that payments of pension for the past period, including those accrued for the execution of court decisions that have entered into force, are made to recipients under a separate program provided in the budget of the Pension Fund of Ukraine for this purpose. The necessity of formation of

uniform practice of application of separate provisions of the legislation in the field of the rights of internally displaced persons on all territory of Ukraine is defined. It was emphasized that ensuring a unified and fair approach to the social protection of internally displaced persons will avoid technical errors at the level of law enforcement and reduce the need to seek judicial protection of violated rights.

Key words: martial law, occupied territory, social protection.

УДК 349.2

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).995](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).995)**О. С. Ковальов***orcid.org/0000-0003-0029-5526**аспірант кафедри трудового права**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ДО ПИТАННЯ ТРУДОВОЇ МОБІЛЬНОСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Останніми роками в Україні відбуваються істотні зміни, які впливають на трудову діяльність людини та її соціально-економічне становище. В цих умовах особливого значення набула проблема трудової мобільності працівників, яка виступає необхідним атрибутом ринкових відносин, як процес, що тісно пов'язаний зі свободою вибору місць трудової діяльності (множинність пропозицій робочих місць, конкуренція працедавців за одержання якісної робочої сили), під час якого відтворюється трудовий потенціал, формуються умови для вільного розвитку особи. Трудова мобільність показує, з одного боку, чутливість реакції індивіда як носія робочої сили, на розвиток суспільної праці, динаміку виробництва, впровадження досягнень науки і техніки, на валові інвестиції, а з іншого – на розміщення факторів виробництва, зміни в соціально-економічному становищі індивіда, на мотиваційні механізми поведінки людини на ринку праці.

Нині зростання інтересу до феномену трудової мобільності обумовлюється особливостями соціально-економічного розвитку України. Мінливі умови ринкових відносин, глобальні процеси інтеграції, більш широка інтелектуалізація праці, інформатизація суспільства вимагають від фахівців, зокрема від інтелектуально-трудового потенціалу країни, не тільки відповідного обсягу фундаментальних знань, професійної компетентності, а й високого інтелектуального зростання, певних особистісних якостей, нового типу розумової діяльності, що характеризується мобільністю мислення.

Мета статті проаналізувати сучасний стан трудової мобільності інтелектуального потенціалу України, визначити найбільш вагомні чинники, що сприяють та перешкоджають населенню України застосовувати професійні знання та навички для розвитку економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання мобільності звертається чимало вчених (О. Білик, М. Горда, Г. Зелінська, Н. Дячок, Н. Коваліско, І. Колесник, Д. Красівський та ін.), асоціюючи його з ідеями євроінтеграції, гуманізації освітнього процесу. Інтенсифікація досліджень означеної проблеми пояснюється реальним зростанням процесів мобільності та посиленням

їхньої значущості у контексті розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Рух України у напрямі євроінтеграції та включення у світову економіку ставлять перед вітчизняною наукою і практикою принципово нові завдання, серед яких вагоме місце належить підвищенню конкурентоспроможності персоналу. Значимість цієї проблеми надзвичайно посилюється в умовах входження України у міжнародний конкурентний простір, прискорення глобалізаційних процесів. Конкурентні позиції підприємств усе більше визначає персонал, орієнтований на здобуття конкурентних переваг в освіті, результатах праці, здатний до інтелектуально-професійного розвитку, розробки і впровадження інновацій на рівні світових стандартів, створення конкурентоспроможної продукції.

Проте розв'язання цієї проблеми гальмується неадаптованістю персоналу та керівників вітчизняних підприємств до умов конкурентного середовища, застарілими підходами до кадрової роботи, виробничого менеджменту, оцінки та стимулювання персоналу, невідпрацьованістю методичного інструментарію щодо оцінювання конкурентоспроможності та її регулювання у сфері праці. Характер і особливості протікання багатьох процесів на ринку праці обумовлені рівнем мобільності працівників. Як зазначає Н. Дячок, необхідність у мобільності фахівців зумовлена передусім: прискоренням темпів розвитку суспільства; необхідністю у швидкій адаптації фахівців до сучасних умов; формуванням єдиної світової інформаційної системи з використанням новітніх інформаційних технологій; виникненням проблем, які можуть бути вирішені лише зусиллями міжнародного співтовариства; динамічним розвитком економіки, зростанням конкуренції, скороченням некваліфікованої чи малокваліфікованої праці; створенням міжнародними організаціями освітніх міжнародних актів, які стають провідними орієнтирами для європейської освіти [1, с. 19].

У наукових джерелах виокремлюють різні види мобільності. Так, О. Білик виокремлює наступні види мобільності, а саме: освітню (спроможність до засвоєння нових, відновлення і вдосконалення наявних знань); інформаційну (здатність усвідомлено простежувати інформаційні

потоки); інтелектуальну (спроможність аналізувати, оцінювати та продуктивно використовувати зростаючі потоки інформації, застосовувати свої знання та досвід для розв'язання виробничих і соціальних завдань, продукувати нові ідеї); професійну (здатність до опанування нових професій та засвоєння специфіки діяльності у межах виробництва); кваліфікаційну (спроможність до якісного професійного удосконалення); комунікативну (здатність налагоджувати контакт з різними людьми у різноманітних життєвих ситуаціях); адаптаційну (спроможність до швидкого й органічного прийняття нових умов життєдіяльності); пристосовницьку (спроможність плідно працювати та жити в умовах, що не сприймаються самою людиною як цілком комфортні); ситуаційну (здатність адекватно, об'єктивно реагувати на зміни оточуючого середовища, швидко приймати рішення); соціальну (здатність до прийняття іншого соціального статусу: сімейного стану, ролі в колективі чи суспільстві та ін.); територіальну (географічну) (спроможність до зміни умов звичного оточення, пов'язаного з переїздом в іншу місцевість); трудову (спроможність змінювати одне робоче місце на інше). Загалом вчена розглядає мобільність у контексті теорії людського капіталу як актив людського капіталу на особистісному рівні, що характеризується здатністю індивіда швидко адаптуватися до нових умов життєдіяльності, бажанням і спроможністю до якісного вдосконалення та цілеспрямованої зміни свого соціального статусу, професійної належності, сфери зайнятості, виду трудової діяльності, робочого місця, території проживання. При цьому вона підкреслює, що важливою є не лише здатність працівників швидко адаптуватися до зростання складності нової техніки і технологій, а й здатність максимально ефективно застосовувати свої знання, оскільки знання стають капіталом лише тоді, коли їх доцільно використовують у трудовій діяльності. Саме вміння застосовувати наявні знання, здібності і досвід для збільшення своїх доходів, як вважає науковець, перетворює людські знання в капітал, визначає ефективність реалізації індивідуального людського потенціалу і впливає на збільшення доходів працівника, що є однією з обов'язкових умов ефективного функціонування економіки [2, с. 43, 44].

У своєму дослідженні ми розглянемо трудову мобільність та її вплив на інтелектуально-трудо-вий потенціал України. У наукових джерелах її розглядають як здатність працівників пристосовуватися до мінливих умов виробництва, до зміни трудових функцій, місць прикладання праці, готовність до підвищення кваліфікації, освоєння нових професій, а також сукупність реальних процесів переміщення трудових ресурсів в економічному і географічному просторі [3]. Тобто, трудова

мобільність дозволяє працівникові розкривати власний адаптаційний потенціал, переміщуватися в географічному просторі, знаходити нові вакансії робочих місць і не боятися рухатися вперед, до нових звершень. Вона є основою трудової міграції і невід'ємним атрибутом ринкових відносин як процес, що тісно пов'язаний зі свободою вибору місць і видів трудової діяльності, під час якого формуються умови для вільного розвитку людини і реалізації її людського потенціалу а також зміни робочого місця, що супроводжується географічним переміщенням працівника. Найважливішими напрямками трудової мобільності є: міжпрофесійна у рамках регіону; міжрегіональна у рамках країни; міждержавна у вигляді зовнішньої трудової міграції [4, с. 33].

Сьогодні інтелектуальна особистість визначає конкурентоспроможність економічних систем, є основою багатства націй та ключовим ресурсом їхнього розвитку. Нині інтелект перетворився на чинник, який визначає темпи розвитку країн у довгостроковій перспективі. Від здатності країни не лише ефективно використовувати власний інтелектуальний ресурс, а й залучати його з інших держав, залежить, чи опиниться вона серед лідерів світової економіки, чи посяде місце на периферії. Саме тому, більшість розвинутих країн світу у своїй міграційній політиці орієнтуються на створення умов для залучення додаткового інтелектуального капіталу.

Нині інтелектуальна міграція притаманна майже всім країнам, і особливо тим, в яких попит на фахівців з вищою освітою значно менший ніж їх пропозиція. Ринок праці не в змозі забезпечити висококваліфікованих фахівців робочими місцями, оскільки розвиток економіки країни не забезпечує відповідного працевлаштування фахівців з вищою освітою. У такому випадку країни стають так званими інтелектуальними донорами, оскільки значна частина їх високоосвічених громадян мігрує, як правило, до економічно розвинених країн. Зокрема, Україна посідає одне з провідних місць у рейтингу країн-донорів з постачання інтелектуальних, висококваліфікованих трудових ресурсів та некваліфікованих трудових мігрантів. Основною причиною інтелектуальної міграції в Україні є наявна глибока криза вітчизняної науки, яка пов'язана: зі скороченням внутрішніх витрат на дослідження і розробки; недостатнім матеріально-технічним забезпеченням дослідницького процесу; низькою матеріальною і моральною оцінкою праці учених; низьким рівнем науково-інформаційного забезпечення теоретичних досліджень і розробок; відсутністю сучасного наукового устаткування, незахищеністю прав власності на продукт інтелектуальної праці тощо. Інтелектуальні трудові ресурси виїжджають за межі національних кордонів не лише в пошуках

вищої матеріальної винагороди за свою працю, а також у пошуках краще оснащених лабораторій, комфортніших побутових умовах, більших прав та політичних свобод, через більші можливості у творчості та саморозвитку.

Як зазначає І. Колесник, віддаючи належне доволі вагомому науково-технічному кадровому потенціалу України, внаслідок цілої низки політичних, економічних, соціальних проблем вона постійно втрачає свою наукову еліту. Відсутність збалансованості між системою підготовки кадрів та формуванням кадрової політики щодо фахівців вищої кваліфікації спричиняє значний розрив між підготовкою наукових кадрів та їх залученням до роботи у науковій та науково-технічній сферах. «Відплив умів» («braindrain») як виїзд безпосередньо наукових співробітників зачепив Україну напряду. Попри, на перший погляд, зростаючу чисельність докторів та кандидатів наук, частка тих, хто залучений до наукової та науково-технічної діяльності, неухильно скорочується. На думку науковця, гальмування негативних тенденцій потребує, перш за все, функціонування ефективної державної політики у сфері науки й освіти, наявності компетентного та висококваліфікованого трудового потенціалу, розвитку інновацій у соціально-економічній сфері [5, с. 89].

Сьогодні в Україні необхідно створювати умови й середовище для застосовування людьми своїх знань, умінь і талантів, тим самим зменшуючи масштаби інтелектуальної міграції. Як зазначають М. Горда й Г. Зелінська, для зменшення масштабів інтелектуальної міграції держава має спрямувати свою політику на розвиток та ефективно використання інтелектуального потенціалу шляхом: активного залучення талановитої молоді до наукової діяльності; забезпечення фінансування наукової сфери на достатньому рівні; забезпечення гідної заробітної плати у науковій сфері; подолання корупції на всіх рівнях, а, насамперед, в освіті; забезпечення оновлення матеріально-технічної бази науково-дослідної сфери; визначення пріоритетних для держави наукових напрямів, за якими має здійснюватися підготовка наукових кадрів; створення сприятливих умов праці, з оснащеними необхідними технічними засобами лабораторіями, що сприятиме реалізації творчого та інтелектуального потенціалу; підвищення рівня соціальної захищеності працівників наукової сфери; стимулювання вітчизняного бізнесу до ефективного використання наукових розробок українських вчених; забезпечення більш тісної співпраці вищих навчальних закладів з науково-дослідними інститутами; використання грантової системи; здійснення системи заходів щодо тих вчених і спеціалістів, які здобули міжнародне визнання (створення для них нових лабораторій, інститутів тощо); підвищення ефективності науки

й освіти в цілому: зосередити зусилля і кошти на виконанні окремих досліджень, що можуть дати кінцевий результат у вигляді сучасних технологій, конкурентоспроможних товарів; скоротити кількість вищих навчальних закладів, які не мають достатньої наукової бази і викладацьких кадрів; створення за прикладом Польщі, Угорщини та інших країн, де аналогічно спостерігається різке зростання наукової еміграції, системи грантів «Для тих, хто повертається» [6, с. 610-611].

У свою чергу Д. Красівський у своєму дослідженні виокремлює наступні інструменти державної політики у сфері протидії інтелектуальної міграції в Україні. Так, першим інструментом, спрямованим на подолання негативних наслідків інтелектуальної міграції, має стати національний моніторинг вітчизняного ринку підготовки висококваліфікованих і наукових кадрів, обов'язкове врахування їх кількісного та якісного складу, визначення й узагальнення суміжних професій. Це дасть змогу органам державної влади визначити кількість задіяних висококваліфікованих і наукових кадрів у національній економіці, створити основу для наступних державних замовлень фахівців у необхідних сферах без загрози перенасичення ринку робочою силою. Другим інструментом є впровадження системи спостереження за світовими тенденціями на ринках праці. Так, з урахуванням сучасних тенденцій провідних держав світу, пов'язаних з інноваційними інструментами виробництва, та потреб країн, що розвиваються, необхідно виробити на рівні держави ефективні інструменти попередження причин виникнення та стримання процесів інтелектуальної міграції. Третій інструмент для державної політики із запобігання та подолання наслідків інтелектуальної міграції має стати чітке, збалансоване, упорядковане стратегічне планування попиту на майбутні професії. Знання та орієнтація у змінах тенденцій, трендів, запитів на професії може стати стратегічним інструментом для вирішення численних проблем не тільки в контексті інтелектуальної міграції, а й для санації національної економіки в цілому. Прогнозування майбутнього попиту на професії дасть можливість для маневрування державній соціальній політиці в реалізації своїх завдань, дозволить запобігти системним кризам на ринку праці шляхом перерозподілу державних замовлень і на висококваліфіковані й наукові кадри, і на інших фахівців. Четвертий інструмент передбачає обов'язкове приведення вітчизняних ЗВО у відповідність із сучасними стандартами щодо підготовки фахівців у розвинених країнах. Ігнорування або декларативність може призвести до нівелювання попередніх кроків. Доцільно розвивати та підтримувати тільки ті ЗВО, якість продукту яких підтверджена визнанням їх дипломів у розвинутих країнах, і навпаки, зменшити дер-

жавні ліцензійні обсяги ЗВО, науковий продукт яких не котирується серед європейських партнерів та які не посідають чільні місця у світових навчально-наукових рейтингах. Це дасть змогу підвищити рівень підготовки висококваліфікованих і наукових кадрів та відсіяти неконкурентоспроможні ЗВО, які здійснюють підготовку спеціалістів виключно для отримання комерційного прибутку [7, с. 101-102].

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, підтримуючи наукові погляди зазначених науковців, зазначимо, що Україні вкрай необхідно зберегти свій людський, науково-освітній потенціал. Зупинити відтік працездатного економічно активного населення можна, лише забезпечивши створення умов для ефективного його використання. Такими умовами є високопродуктивні робочі місця, на яких випускають конкурентоздатну продукцію, що користується попитом на внутрішньому і світовому ринках, відновлення довіри до влади, ефективне використання людського потенціалу, забезпечення високих стандартів життя. Оскільки, тенденції інтелектуальної міграції стануть стратегічною загрозою для національної безпеки України; стане неможливим подальший інноваційний розвиток, наявності якого вимагають сучасні світові ринки, що призведе до стагнації економіки, поглиблення кризових явищ у соціально-економічній сфері українського суспільства. Сьогодні новій економіці потрібен новий ринок праці, більш гнучкий, одним з індикаторів якого є трудова мобільність, яка відображає адаптацію ринку праці до структурних і кон'юнктурних змін, яка повинна відбуватися в межах країни, щоб не втрачати інтелектуально-трудова потенціал країни.

Література

1. Дячок Н. В. Формування професійної мобільності майбутніх вчителів іноземних мов в освітньому середовищі університету : дис. ... канд. педагог. наук (доктора філософії) : спец. 13.00.04 / Київський університет імені Бориса Грінченка., Київ, 2019. 268 с.
2. Білик О. М. Основні напрями збереження і розвитку національного людського капіталу за рахунок активізації трудової мобільності. *Україна: аспекти праці*. 2009. № 1. С. 43–46.
3. Менеджмент персонал : навч. посібник / В. М. Данюк, В. М. Петюх, С. О. Цимбалюк та ін. ; за ред. В. М. Данюка, В. М. Петюха. Київ : КНЕУ, 2004. 398 с.
4. Смалійчук Г. В. Зовнішня трудова міграція населення України та її вплив на трансформацію ринку праці : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07. / ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Київ, 2018. 305 с.
5. Колесник І. А. Трансформація форм інтелектуальної міграції в умовах глобалізації ринку праці. *Трудова міграція в епоху глобалізації: виклики для України* : тези допов. кругл. столу (м. Київ, 12 груд. 2018 р.) / за заг. ред. А. В. Черасова. Київ : ПІК ДСЗУ, 2019. С. 87–90.

6. Горда М. В., Зелінська Г. О. Інтелектуальна міграція: проблеми та шляхи їх вирішення в Україні. *Молодий вчений*. 2017. №3(43). С. 607–612.

7. Красівський Д. О. Інструменти державної політики у сфері протидії інтелектуальної міграції в Україні. *Трудова міграція в епоху глобалізації: виклики для України* : тези допов. кругл. столу (м. Київ, 12 груд. 2018 р.) / за заг. ред. А. В. Черасова. Київ : ПІК ДСЗУ, 2019. С. 100–102.

Анотація

Ковальов О. С. До питання трудової мобільності інтелектуального потенціалу України. – Стаття.

У статті проаналізовано трудову мобільність інтелектуального потенціалу України, визначено найбільш вагомі чинники, що сприяють та перешкоджають населенню України застосовувати професійні знання та навички для розвитку економіки країни. Зазначено, що трудова мобільність є основою трудової міграції і невід'ємним атрибутом ринкових відносин як процес, що тісно пов'язаний зі свободою вибору місць і видів трудової діяльності. Нині інтелектуальна міграція притаманна майже всім країнам, і особливо тим, в яких попит на фахівців з вищою освітою значно менший ніж їх пропозиція. Ринок праці не в змозі забезпечити висококваліфікованих фахівців робочими місцями, оскільки розвиток економіки країни не забезпечує відповідного працевлаштування фахівців з вищою освітою. У такому випадку країни стають так званими інтелектуальними донорами, так як значна частина їх високоосвічених громадян мігрує до економічно розвинених країн. Так, Україна посідає одне з провідних місць у рейтингу країн-донорів з постачання інтелектуальних, висококваліфікованих трудових ресурсів. Основною причиною інтелектуальної міграції в Україні є наявна глибока криза вітчизняної науки, яка пов'язана: зі скороченням внутрішніх витрат на дослідження і розробки; недостатнім матеріально-технічним забезпеченням дослідницького процесу; низькою матеріальною і моральною оцінкою праці учених; низьким рівнем науково-інформаційного забезпечення теоретичних досліджень і розробок; відсутністю сучасного наукового устаткування, тощо. Зазначено, що Україні вкрай необхідно зберегти свій людський, науково-освітній потенціал, зупинити відтік працездатного економічно активного населення, що стає можливим завдяки створення умов для ефективного його використання. Такими умовами є високопродуктивні робочі місця, на яких випускають конкурентоздатну продукцію, що користується попитом на внутрішньому і світовому ринках, відновлення довіри до влади, ефективне використання людського потенціалу, забезпечення високих стандартів життя. Оскільки, тенденції інтелектуальної міграції стануть стратегічною загрозою для національної безпеки України.

Ключові слова: трудова мобільність, держава, інтелектуальна міграція, людський потенціал, наука.

Summary

Kovalev O. S. On the issue of labor mobility of Ukraine's intellectual potential. – Article.

The article analyzes the labor mobility of the intellectual potential of Ukraine, identifies the most important factors that contribute to and prevent the population of Ukraine to apply professional knowledge and skills for the development of the country's economy. It is noted that labor mobility is the basis of labor migration and

an integral attribute of market relations as a process that is closely linked to the freedom to choose places and types of work. Today, intellectual migration is common to almost all countries, especially those where the demand for higher education professionals is much lower than their supply. The labor market is unable to provide highly qualified professionals with jobs, as the development of the country's economy does not provide adequate employment for professionals with higher education. In this case, countries become so-called intellectual donors, as a significant part of their highly educated citizens migrate to economically developed countries. Thus, Ukraine occupies one of the leading positions in the ranking of donor countries for the supply of intelligent, highly skilled labor. The main reason for intellectual migration in Ukraine is the deep crisis of domestic science, which is associated with: reduction of domestic expenditures on research and development;

insufficient material and technical support of the research process; low material and moral evaluation of the work of scientists; low level of scientific and information support of theoretical research and development; lack of modern scientific equipment, etc. It is noted that Ukraine desperately needs to preserve its human, scientific and educational potential, stop the outflow of able-bodied economically active population, which is made possible by creating conditions for its effective use. Such conditions are highly productive jobs, which produce competitive products that are in demand in domestic and global markets, restoring confidence in government, efficient use of human resources, ensuring high living standards. Because, the tendencies of intellectual migration will become a strategic threat to the national security of Ukraine.

Key words: labor mobility, state, intellectual migration, human potential, science.

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК 349.41

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).996](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).996)**М. В. Шульга**orcid.org/0000-0001-6449-284X

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
завідувач кафедри земельного та аграрного права,
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

І. В. Ігнатенкоorcid.org/0000-0003-0398-989X

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Д. В. Федчишинorcid.org/0000-0002-1565-8150

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник науково-дослідної частини
Запорізького національного університету

ЗАКОНОДАВЧІ НОВЕЛИ ЩОДО ВИРІШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ

У процесі реалізації передбачених Земельним кодексом України способів захисту прав і законних інтересів землевласників і землекористувачів самостійне місце займає вирішення земельних спорів. Правові приписи, присвячені вирішенню таких спорів, складають окремий самостійний правовий інститут, який традиційно виокремлюється у межах вітчизняного земельного права.

Вирішення земельних спорів відбувається в межах відносин, які врегульовані нормами земельного, цивільного, цивільно-процесуального, господарсько-процесуального та адміністративно-процесуального права. Основу цього особливого виду правовідносин складають певні розбіжності суб'єктів, які проявляються у процесі виникнення, реалізації, зміни чи припинення земельних прав, їх охорони або захисту у зв'язку з порушенням, оспоруванням чи невизнанням цих прав та законних інтересів власників земельних ділянок, землекористувачів, в тому числі орендарів, та інших суб'єктів земельних правовідносин.

Сучасний етап вітчизняної реформи привніс чимало новел у правову регламентацію земельних відносин. Одним із самостійних блоків правового регулювання, який зазнав змін, є вирішення земельних спорів.

Відомо, що захист земельних прав суб'єктів здійснюється зазвичай у формі вирішення земельних спорів, яке займає домінуюче місце у системі гарантій цих прав. За влучним висловлюванням

В. І. Андрейцева, інститут вирішення земельних спорів – це «гарантія гарантій» [1, с. 27].

Питання правової регламентації вирішення земельних спорів були предметом спеціального дослідження як на доктринальному рівні [2], [3] так і на рівні статей у періодичних виданнях [4], [5], [6]. Вони висвітлювались у виступах на конференціях та круглих столах [7], підручниках по земельному праву [8], [9], [10], [11], коментарях до Земельного кодексу України [12], [13] та ін. Проте законодавчі новели щодо вирішення земельних спорів поки що не висвітлені, що вказує на своєчасність запропонованого дослідження.

Мета статті полягає у аналізі нових приписів законодавства України щодо правового регулювання вирішення земельних спорів і внесення пропозицій з його вдосконалення.

Конституцією України (ст. 124) встановлено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається.

Проте, згідно з вітчизняним чинним земельним законодавством (ч. 1 ст. 158 Земельного кодексу України), земельні спори вирішуються не лише судами, а і органами місцевого самоврядування. Вирішення земельних спорів ст. 12 Земельного кодексу України відносить до повноважень місцевих рад. Отже, з одного боку, законодавець в Основному законі України наголошує, що вирішення

будь-яких спорів (в тому числі й земельних) відноситься виключно до компетенції судів, тобто ніхто інший не може вирішувати, наприклад, земельні спори, а з іншого – саме земельні спори можуть вирішуватися органами місцевого самоврядування. На перший погляд, положення Земельного кодексу протирічать Основному Закону і у зв'язку з цим є неконституційними. Натомість, як слушно підкреслюється в земельно-правовій літературі, суперечність у даному випадку відсутня. Автори науково-практичного коментаря Земельного кодексу України наголошують, що слід відмежовувати поняття «вирішення спору» та «здійснення правосуддя». Вони обґрунтовано вважають, що ці поняття співвідносяться між собою як ціле і частина. Відмежувальна ознака правосуддя полягає в тому, що при його здійсненні вирішення спору характеризується остаточністю і неможливістю оскарження прийнятого рішення до іншої системи органів [13, с. 413].

В основу розмежування судової юрисдикції покладені наступні критерії: а) суб'єктний склад правовідносин; б) предмет спору; в) характер спірних правовідносин в їхній сукупності; г) безпосередня вказівка в законі на вид судочинства, в якому розглядається визначена категорія справ.

Розмежування компетенції судів із розгляду земельних спорів здійснювалося законодавцем з урахуванням їхнього предмета, суб'єктного складу учасників спору та змісту правовідносин, щодо яких виник спір.

За загальним правилом, у порядку цивільного судочинства суди вирішують справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, у яких хоча б одна із сторін є фізичною особою (ч. 1 ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України). В той же час господарським судам підвідомчі справи у спорах, що виникають із земельних відносин, учасниками яких виступають суб'єкти господарської діяльності, за винятком тих, що віднесено до компетенції адміністративних судів (п. 6 ч. 1 ст. 12 Господарського процесуального кодексу України). Таким чином, до компетенції адміністративних судів належить вирішення спорів щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень під час реалізації ними управлінських функцій у сфері земельних правовідносин;

До компетенції господарських судів відносяться земельні спори про захист порушених або оскаржуваних прав і охоронюваних законом інтересів у зв'язку зі здійсненням господарської діяльності, сторонами в яких є, насамперед, юридичні особи та фізичні особи – підприємці; до компетенції загальних судів – інші справи.

Системний аналіз сучасної судової практики свідчить, що питання, яке стосується можливості застосування приписів цивільного, господар-

ського та адміністративного законодавства до регулювання земельних, залишається актуальним. Це питання вже протягом десятиріч не знаходить однозначного вирішення.

Останнім часом правові приписи глави 25 «Вирішення земельних спорів», яка включає чотири статті (ст. ст. 158 – 161 ЗК України), зазнали суттєвих змін. Законодавчі зміни, внесені до Земельного кодексу України Законом України від 28 квітня 2021 року № 1423-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин», мають бути імплементовані у практику регулювання земельних відносин.

Отже узагальнимо законодавчі новації, які стосуються вирішення земельних спорів, від правильного застосування яких уповноваженими органами залежатиме якість та стан земельного правопорядку в державі.

Передовсім зазначимо, що новації торкнулися кола органів, які вирішують земельні спори. Сьогодні воно обмежене лише судами та органами місцевого самоврядування. Раніше чинна редакція ч. 1 ст. 158 Земельного кодексу України у складі органів, що вирішують земельні спори, називала окрім судів та органів місцевого самоврядування ще і центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин.

Із аналізу змісту ч. 3 ст. 158 Земельного кодексу України випливає, що закон розширює перелік спорів, які вирішують органи місцевого самоврядування. Якщо попередня редакція даної норми відносила до компетенції органів місцевого самоврядування вирішення земельних спорів у межах населених пунктів щодо меж земельних ділянок, що перебувають у власності та користуванні громадян, додержання громадянами правил добросусідства, а також спорів щодо розмежування меж районів у містах, то чинна редакція передбачає вирішення органами місцевого самоврядування земельних спорів у межах території територіальних громад (тобто і поза межами населених пунктів) щодо меж земельних ділянок, які перебувають у власності й користуванні громадян.

Зазначимо, що за радянських часів в УРСР земельні спори згідно із законодавством, яке діяло в той період, вирішувалися у переважній більшості органами загальної компетенції, які здійснювали управління державним земельним фондом, а саме: Радою Міністрів УРСР та виконкомами місцевих рад (ст. 157 ЗК УРСР (1970 р.)).

Земельний кодекс УРСР від 18 грудня 1990 р. встановив, що земельні спори вирішуються місцевими радами, судом, державним арбітражем та третейським судом. Земельний кодекс України в редакції від 13 березня 1992 р. залишив систему

органів, які мали вирішувати земельні спори, без змін. Чинний Земельний кодекс України в редакції від 28.04.2021 р. передбачає, що земельні спори вирішуються судами, органами місцевого самоврядування.

Взагалі ж слід відмітити, що загальна тенденція зміни порядку вирішення земельних спорів у процесі реформи земельного законодавства 90-х років у пострадянських республіках полягає в переході від адміністративного до судового порядку їх вирішення.

Згідно з чинним ЗК України в редакції від 28.04.2021 р. кількість органів, які вирішують земельні спори, зменшена. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, вилучений із системи органів уповноважених вирішувати земельні спори. Тепер земельні спори, які раніше мав вирішувати цей орган, щодо меж земельних ділянок за межами населених пунктів, розташування обмежень у використанні земель та земельних сервітутів віднесені до компетенції органів місцевого самоврядування (ч. 3 ст. 158 ЗК).

Залишається відкритим питання щодо вирішення земельних спорів, які стосуються меж територій об'єднаних територіальних громад. Очевидно, що їх мають вирішувати місцеві ради вищого рівня (наприклад, обласні) або суди. Так, у провадженні Господарського суду Одеської області перебуває справа №916/3920/21 за позовом Сергіївської селищної ради Білгород-Дністровського району Одеської області до Шабівської сільської ради Білгород-Дністровського району Одеської області про зміну меж смт. Сергіївка та с. Попаздра за рахунок земель Будацької коси.

Натомість слід звернути увагу, що Закон України «Про землеустрій» доповнено ст. 46¹, яка вступила в силу 27 листопада 2021 р. Вона дозволяє формувати документацію із землеустрою щодо встановлення меж територій територіальних громад. Із змісту названої статті випливає, що вона має на меті: з'ясування дійсної межі території територіальної громади; вирішення спору між декількома органами місцевого самоврядування щодо меж територій; внесення відомостей про межі територій територіальних громад до Державного земельного кадастру та ін. Приписами цієї норми не допускається: встановлення межі територіальної громади, що змінюватиме межі адміністративно-територіальних одиниць; розташування сформованої земельної ділянки в межах декількох територіальних громад (крім земель лісогосподарського призначення, водного фонду, природно-заповідного фонду, земельних ділянок під лінійними об'єктами транспортної, енергетичної інфраструктури та ін.).

Для встановлення таких меж відповідна рада має прийняти рішення щодо розробки документа-

ції із землеустрою. Відомості про встановлені межі вносяться до Державного земельного кадастру і видається безоплатно витяг відповідній раді.

У разі встановлення меж території об'єднаної територіальної громади проєкт землеустрою має визначати зовнішні межі об'єднаної територіальної громади та межі територій усіх територіальних громад, що увійшли до її складу.

Взагалі ж звернемо увагу на те, що реформування системи місцевого самоврядування, створення та функціонування об'єднаних територіальних громад спрямовано саме на упорядкування повноважень їх органів управління у сфері земельних відносин, у тому числі і щодо вирішення земельних спорів.

Як відомо, чинне законодавство наділило певними земельними повноваженнями як саму об'єднану територіальну громаду, так і її виконавчий комітет. Водночас у структурі об'єднаних територіальних громад функціонує ще одна посадова особа – старости населених пунктів. Видається доцільним при наділенні старост земельними повноваженнями закріпити право цих посадовців розглядати межові земельні спори між громадянами та юридичними особами.

Окрема новела чинного законодавства, яке регулює вирішення земельних спорів, стосується обмежень у використанні земель. Це окрема категорія земельних спорів, які мають вирішувати органи місцевого самоврядування.

Перелік обмежень у використанні земель, що можуть встановлюватися, наприклад, комплексним планом просторового розвитку території територіальної громади, генеральним планом населеного пункту, детальним планом території, суттєво розширений Класифікацією, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 2 червня 2021 року № 654, яка набула чинності 24 липня 2021 р. Названий документ має забезпечити реалізацію положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель».

Класифікація обмежень у використанні земель включає дві групи обмежень: 1) щодо території в червоних, зелених, блакитних і жовтих лініях та території в лініях регулювання забудови; 2) обмеження, що можуть встановлюватися містобудівною документацією відповідно до нормативних розмірів, визначених законами, підзаконними актами, державними будівельними нормами та санітарними правилами щодо: охоронної території навколо (уздовж) об'єкта транспорту; охоронної території навколо (уздовж) об'єкта зв'язку; санітарно-захисної зони навколо об'єкта, водоохоронної зони, пляжної зони та ін.

Згідно наведеними вище нормативно-правовими актами територіальні громади отримали правові підстави для розроблення нових комп-

лексних планів просторового розвитку території територіальних громад. При цьому слід мати на увазі, що затвердження відповідним органом місцевого самоврядування нового комплексного плану просторового розвитку території громади, генерального плану населеного пункту та детального плану території раніше затверджена містобудівна та землепорядна документація і встановлені ними обмеження у використанні земель зберігають чинність.

Зазначимо, що в умовах проведення земельного реформування питома вага межових спорів суттєво зросла. Відомо, що одне із основних завдань земельної реформи в Україні, започаткованої в перші роки незалежності, полягало в перерозподілі земель та передачі їх у приватну власність громадян та юридичних осіб. Організаційно-правовий механізм реалізації цього завдання був безпосередньо пов'язаний з проведенням приватизації земель. Сутність приватизаційних заходів полягала в забезпеченні переходу певної частини державного земельного фонду, який використовувався громадянами та юридичними особами для задоволення як власних потреб, так і здійснення підприємницької діяльності, у приватну власність цих осіб.

Приватизація земель як форма трансформації державної власності на землю у приватну характеризувалася своїми особливостями залежно від різних обставин і факторів. Так, наприклад, Декретом Кабінету Міністрів України від 26 грудня 1992 р. «Про приватизацію земельних ділянок» була передбачена передача усіх земельних ділянок, які раніше надані громадянам України та використовувалися ними на постійній основі, у їх приватну власність. При цьому така приватизація громадянами відповідних земельних ділянок мала відбуватись досить швидко, протягом 1993 року. Проте наявні на той час землепорядні організації не вміли виконати значний обсяг землепорядних робіт, пов'язаних з уточненням місця розташування земельних ділянок, що приватизувалися громадянами, та їх межами. Отже штучно була створена ситуація, коли приватизація громадянами земельних ділянок для ведення особистого підсобного господарства, будівництва і обслуговування жилого будинку і господарських будівель та споруд (присадибна ділянка), садівництва, дачного і гаражного будівництва фактично здійснювалась без проведення зазначених землепорядних робіт. Значний обсяг відповідних землепорядних робіт, необхідних для проведення приватизації земельних ділянок та значна кількість таких ділянок, що раніше були надані громадянам протягом тривалого періоду, унеможлилював успішне вирішення завдання, поставленого Декретом.

Урядовий Декрет, спрямований на «турбо приватизацію», фактично штовхав на спрощення

процедури самої приватизації. Швидкість приватизації земельних ділянок зазвичай забезпечувалась зниженням вимог до якості і точності землепорядних робіт. Водночас відомо, що в процесі приватизації земельної ділянки в кожному конкретному випадку обов'язковим є проведення уточнення місця розташування та перевірка ліній проходження меж конкретної земельної ділянки.

Недоліки якості землепорядних робіт спостерігались і в процесі паювання земель сільськогосподарського призначення та виділення громадянам земельних часток (паїв) в натурі (на місцевості). Як відомо, місце розташування та межі таких ділянок мали бути чітко визначеними. Проте відсутність належного контролю з боку уповноважених органів за якістю виконуваних землепорядними організаціями землепорядних робіт, іноді дозволяла цим організаціям у пошуку додаткового заробітку виконувати ці роботи без виходу на місцевість.

Також мали місце випадки, коли формування земельних ділянок під час масової кампанії щодо паювання сільськогосподарських угідь та виділення земельних часток (паїв) в натурі (на місцевості) здійснювалось на основі застарілої документації (картографічних і геодезичних карт).

Отже загальновизнаним є положення про те, що одна із важливих причин виникнення межових спорів – швидка приватизація земель, яка зумовила:

- 1) передачу громадянам земельних ділянок державної власності у приватну без уточнення їх місця розташування та перевірки ліній проходження меж цих ділянок, тобто без проведення зазначених землепорядних робіт;

- 2) низьку якість виконання землепорядних робіт під час масової кампанії щодо паювання земель сільськогосподарського призначення та виділення громадянам України земельних часток (паїв) в натурі (на місцевості);

- 3) оформлення нових земельних ділянок без виходу на місцевість та на основі застарілої картографічної і геодезичної документації (обстежень, карт та ін.);

- 4) відсутність належного контролю спеціально уповноважених органів за якісним виконанням землепорядних робіт, пов'язаних з уточненням місця розташування та меж земельних ділянок;

- 5) відсутність прив'язки поворотних точок меж земельної ділянки, яка формується, до пунктів національної геодезичної мережі.

Сучасна практика свідчить, що як результат швидкої приватизації земельних ділянок мають місце непоодинокі випадки, коли приватизовані громадянами України земельні ділянки накладаються одна на одну, «заходять» на дороги і т. п. Громадяни вимушені звертатись до уповноважених органів з метою захисту своїх порушених

прав у процесі вирішення конкретних межових спорів.

В сучасних умовах суттєво зросла питома вага межових спорів. У їх складі самотійне місце займають спори, зумовлені накладанням меж земельних ділянок.

Певна частина таких спорів так чи інакше пов'язана з помилками у відомостях Державного земельного кадастру. 27 жовтня 2021 року набула чинності постанов Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 р. № 1098, якою внесено зміни та встановлено, що у процесі проведення інвентаризації земель мають виявлятися і виправлятися помилки у відомостях Державного земельного кадастру, тобто мета інвентаризації земель суттєво розширена. Якщо під час інвентаризації будуть виявлені помилки, допущені у відомостях Державного земельного кадастру, щодо меж земельних ділянок та/або інших відомостей про земельні ділянки, то у разі виправлення їх на кадастрових планах відповідних ділянок зазначаються виправлені відомості про них. Йдеться, зокрема про існуючі межі земельних ділянок, існуючі координати поворотних точок меж земельної ділянки та пропозиції щодо виправлення меж земельних ділянок, проєктні координати поворотних точок меж земельної ділянки.

Кадастрові плани земельних ділянок, помилки у відомостях Державного земельного кадастру щодо яких виправляються, попередньо погоджуються з власниками чи користувачами таких земельних ділянок до внесення змін до відомостей до Державного земельного кадастру.

Взаємний перетин земельних ділянок, тобто їх накладення можливий передовсім за їх фактичним розташуванням на місцевості. Це має місце у випадку, коли суміжний землевласник здійснює забудову сусідньої земельної ділянки або встановлює паркан. Не виключається перетин суміжних земельних ділянок і за координатами меж таких ділянок. Названі координати відображені як у документації із землеустрою, так і в відомостях Державного земельного кадастру. Ситуація може бути ускладнена, коли виявляється наявними обидва види взаємного перетину земельних ділянок.

Наявний перетин земельних ділянок може бути усунутий за волевиявленням усіх власників суміжних ділянок з урахуванням положень ст. 79¹ ЗК України. Частиною 12 даної статті встановлено, що межі суміжних земельних ділянок приватної власності можуть бути змінені їх власниками без формування нових земельних ділянок за технічною документацією із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості). Це означає, що власники всіх земельних ділянок, щодо яких існує взаємний перетин, спільно можуть звернутись до землевпорядної організації та на договірній основі

замовити виконання робіт із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж в натурі (на місцевості) всіх земельних ділянок.

Під час виконання робіт із землеустрою визначаються координати поворотних точок меж земельних ділянок за їх фактичним розташуванням. Проведення топографо-геодезичних робіт дає підстави виконавцю робіт із землеустрою розробляти технічну документацію із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості). В технічній документації відображаються відомості про координати поворотних точок меж земельних ділянок, інформація про конфігурацію, відстань між поворотними точками, площу кожної земельної ділянки за фактичним користуванням.

Саме розроблена технічна документація із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) виступатиме необхідною підставою для внесення змін до відомостей про земельні ділянки до Державного земельного кадастру і таким чином дозволить усунути наявний перетин земельних ділянок.

Отже вирішення «мирним» шляхом проблеми, пов'язаної із взаємним перетином (накладанням) земельних ділянок, можливе лише за умови спільних дій всіх власників земельних ділянок, щодо яких існує перетин. Вони всі мають погодитись на укладання договору на виконання робіт із землеустрою, провести оплату цих робіт, а також погодитись на зменшення площі земельної ділянки (за потреби) і внесення змін до Державного земельного кадастру щодо своїх земельних ділянок.

Проте в більшості випадків власник невірно відображеної в Державному земельному кадастрі земельної ділянки, як правило, заперечує проти виправлення помилки або власники суміжних земельних ділянок, дізнавшись про накладання, відмовляються замовляти виконання робіт із землеустрою. У цих випадках мирно врегулювати такий спір фактично неможливо. Отже, як наслідок, звернення до суду залишається єдиним способом відновити порушене право власності на землю.

Особа, земельні права якої порушені, має обрати належний спосіб захисту при вирішенні спору щодо взаємного перетину земельних ділянок. Обрання такого способу здійснюється в залежності від фактичних обставин. В юридичній літературі наголошується, що залежно від ситуації, належними способами захисту порушеного права можуть виступати позовні вимоги до суду: а) визнати незаконним та скасувати рішення органу місцевого самоврядування або місцевої державної адміністрації, яким передано спірну земельну ділянку у приватну власність; б) визнати недійсним державний акт на право власності на земельну ділянку. Окрім того додаткові способи

захисту можуть стосуватися: 1) скасування державної реєстрації спірної земельної ділянки та припинення речових прав на неї (у випадку, якщо такі права зареєстровані); зобов'язання суміжного носія земельних прав знести будівлі, споруди, розташовані на чужій земельній ділянці або зобов'язання перемістити паркан на певну відстань [14].

Натомість Т. О. Третяк вважає, що вирішення спору про накладання земельної ділянки шляхом визнання недійсним рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про передачу земельної ділянки у власність та його скасування, є неприйнятним. На його думку, накладання меж зумовлено тим, що мали місце помилки при встановленні меж у проєктах землеустрою щодо відведення обох земельних ділянок, межі яких перетинаються. У зв'язку з цим покладання негативних наслідків неправильного визначення координат обох земельних ділянок на власника однієї земельної ділянки було б несправедливим [15].

У зв'язку з цим логічним видається висновок, що неправильні визначення координат земельної ділянки допускається з вини працівників землепорядної організації, які на договірних засадах розробили проєкт землеустрою щодо відведення земельної ділянки. Отже при укладанні договору було б доречним включати до його змісту положення, яке стосується наслідків допущених у проєкті помилок при встановленні меж земельної ділянки. Йдеться, зокрема, про розробку необхідної технічної документації із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) за рахунок винних осіб, а не за рахунок добросовісного власника земельної ділянки.

Література

1. Андрейцев В. І. Механізм гарантування права власності на землю. *Столиця*. 2003. № 26. С. 25-31.
2. Лейба Л. В. Земельні спори та порядок їх вирішення: моногр. Х.: Право, 2007. 160 с.
3. Федчишин Д. В. Реалізація та захист земельних прав в Україні: проблеми теорії та практики: моногр. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 418 с.
4. Балюк Г. І. Деякі проблеми вирішення судами земельних спорів. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2008. № 6 (80). С. 68-81.
5. Каракаш І. І. Правове регулювання розгляду та вирішення земельних спорів як гарантія захисту прав на землю. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 132-138.
6. Fedchyshyn D., Ignatenko I., Bondar O. Protecting the rights of foreigners to investment-attractive land plots in Ukraine. *Juridical Tribune*. 2019. Volum 9. № 2. P. 317-329.
7. Піддубний О. Ю. Щодо підвідомчості земельних спорів у світлі законопроектних новел. *П'яте зібрання фахівців споріднених кафедр з проблем аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права та альтернативної енергетики: всеукр. наук. конф.*

(10-13 червня 2021 р.) / відп. ред. Т.Є. Харитонova, Х.А. Григор'єва. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2021. С. 334-337.

8. Земельне право України: підруч. / за ред. В. В. Носіка. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський ун-т». 2008. С. 289-294.

9. Земельне право: підруч. / за ред. М. В. Шульги. Х.: Право. 2014. С. 248-258.

10. Земельне право України: підруч. / за ред. А. М. Мірошніченко. 3-тє видання, допов. і перероб. К.: Алерта, 2013. С. 285-292.

11. Земельні спори: правові засади вирішення: навч. посіб. / за ред. М. В. Шульги. Х.: «Федоко». 2014. 214 с.

12. Науково-практичний коментар до Земельного кодексу України / за ред. М. В. Кравчука. К.: Істина. 2007. С. 448-464.

13. Науково-практичний коментар до Земельного кодексу України / за ред. А. М. Мірошніченко, Р. І. Марусенко. 5-тє видання, змінене і допов. К.: Алерта. 2013. С. 412-416.

14. Ганенко Р. Особливості вирішення спорів щодо взаємного перетину (накладання) земельних ділянок. *Землепорядний вісник*. 2021. № 11. С. 31-33.

15. Третяк Т. О. Проблеми захисту права власності на земельну ділянку у випадку накладання меж земельних ділянок. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 1. С. 257-262.

Анотація

Шульга М. В., Ігнатенко І. В., Федчишин Д. В. Законодавчі новели щодо вирішення земельних спорів. – Стаття.

Останнім часом правові приписи глави 25 «Вирішення земельних спорів», зазнали суттєвих змін. Законодавчі зміни, внесені до Земельного кодексу України Законом України від 28 квітня 2021 року № 1423-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин», мають бути імplementовані у практику регулювання земельних відносин.

Отже у статті узагальнено законодавчі новації, які стосуються вирішення земельних спорів, від правильного застосування яких уповноваженими органами залежатиме якість та стан земельного правопорядку в державі. Передовсім розглянуті новації, які торкнулися кола органів, які вирішують земельні спори, а також новела чинного законодавства, яке регулює вирішення земельних спорів, стосується обмежень у використанні земель. Звернуто увагу на питання щодо вирішення земельних спорів, які стосуються меж територій об'єднаних територіальних громад. Як відомо, чинне законодавство наділило певними земельними повноваженнями як саму об'єднану територіальну громаду, так і її виконавчий комітет. Водночас у структурі об'єднаних територіальних громад функціонує ще одна посадова особа – старости населених пунктів. Видається доцільним при наділенні старост земельними повноваженнями закріпити право цих посадовців розглядати межові земельні спори між громадянами та юридичними особами.

Проаналізовано спори, зумовлені накладанням меж земельних ділянок. Певна частина таких спорів так чи інакше пов'язана з помилками у відомостях Державного земельного кадастру. У зв'язку з цим зроблено висновок, що неправильні визначення координат земельної ділянки допускається з вини праців-

ників землевпорядної організації, які на договірних засадах розробили проєкт землеустрою щодо відведення земельної ділянки. Отже при укладанні договору було б доречним включати до його змісту положення, яке стосується наслідків допущених у проєкті помилок при встановленні меж земельної ділянки. Йдеться, зокрема, про розробку необхідної технічної документації із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) за рахунок винних осіб, а не за рахунок добросовісного власника земельної ділянки.

Ключові слова: земельні спори, межі земельних ділянок, землеустрій, об'єднані територіальні громади, використання земель, місцеве самоврядування, приватизація.

Summary

Shulga M. V., Ignatenko I. V., Fedchyshyn D. V. Legislative novels on resolution of land disputes. – Article.

Recently, the legal requirements of Chapter 25 of the Land Code of Ukraine "Resolution of Land Disputes" have undergone significant changes. Legislative changes introduced by the Law of Ukraine of April 28, 2021 № 1423-IX "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Improving the Management and Deregulation System in the Sphere of Land Relations" should be implemented in the practice of land relations regulation.

Thus, the article summarizes the legislative innovations related to the resolution of land disputes, the proper application of which by the authorized bodies will depend on the quality and state of land law and order in the

state. First of all, the innovations that affected the range of bodies that resolve land disputes, as well as the novelty of current legislation governing the resolution of land disputes, concerning restrictions on land use. Attention is paid to the issue of resolving land disputes concerning the boundaries of the territories of the united territorial communities. As it is known, the current legislation has given certain land powers to both the united territorial community and its executive committee. At the same time, there is another official in the structure of the united territorial communities – the elders of the settlements. It seems expedient to enshrine the right of these officials to consider border land disputes between citizens and legal entities when endowing elders with land powers.

Disputes caused by the imposition of land boundaries are analyzed. Some of these disputes are somehow related to errors in the State Land Cadastre. In this regard, it was concluded that incorrect determination of the coordinates of the land plot is allowed due to the fault of the employees of the land management organization, who on a contractual basis developed a land management project for the allocation of land. Therefore, when concluding a contract, it would be appropriate to include in its content a provision concerning the consequences of errors in the draft in establishing the boundaries of the land. It is, in particular, the development of the necessary technical documentation on land management to establish (restore) the boundaries of the land in kind (on the ground) at the expense of the perpetrators, and not at the expense of a bona fide owner of the land.

Key words: land disputes, land boundaries, land management, united territorial communities, land use, local self-government, privatization.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.7

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).997](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).997)*О. Л. Литвин**orcid.org/0000-0003-0361-7316**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах воєнного стану постає питання надання медичної допомоги для громадян, які сьогодні, як ніколи, потребують уваги з боку медичного персоналу. Ситуація є складною для всіх категорій громадян. А нова реальність викликає необхідність знаходити нові підходи до надання медичної допомоги пацієнтам по всій країні. Особливу складність маємо у тих регіонах України, де відбуваються бойові дії, де пошкоджені або взагалі зруйновані лікувальні заклади, де не вистачає медичного персоналу, немає належних умов та необхідного обладнання, лікувальних засобів для надання медичної допомоги як військовослужбовцям, так і цивільному населенню.

За офіційними даними Міністерства охорони здоров'я України, з 24 лютого 2022 року на території України пошкоджено понад 600 медичних закладів, з них більше 100 – зруйновано повністю. Майже 400 аптечних закладів не працюють внаслідок руйнації. Задля їхнього відновлення потрібні мільярди гривень, багато часу та спеціалісти. Міністерство планує найближчим часом займатися відновленням відповідних закладів охорони здоров'я, зважаючи на потреби регіонів та населення, – зазначив міністр охорони здоров'я Ляшко під час інформаційного телемарафону [1].

Відповідно до Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни цивільні лікарні, організовані для надання допомоги пораненим, хворим, інвалідам та породіллям, за жодних обставин не можуть бути об'єктом нападу, натомість вони завжди користуються повагою сторін конфлікту й перебуватимуть під їхнім захистом [2, ст. 18]. Особи, які займаються регулярно й виключно обслуговуванням та адмініструванням цивільних лікарень, у тому числі персонал, призначений для пошуку, підбирання, транспортування та лікування поранених і хворих цивільних осіб, інвалідів та породілей, користуються повагою та перебувають під захистом [3, ст. 20]. Але на жаль, по факту ми бачимо недотримання

цих норм під час воєнних дій та масове знищення медичної інфраструктури в багатьох регіонах країни. Також серед медиків велика кількість постраждалих осіб, які наразі не мають змоги працювати та надавати медичну допомогу населенню, що, в свою чергу, створює дефіцит лікарів та допоміжного медичного персоналу.

Інша проблема у наданні медичної допомоги полягає у тому, що на даний момент кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні перевищує 8 мільйонів людей (дані дослідження Міжнародної організації з міграції). Ця цифра постійно збільшується, що свідчить про вимушеність громадян України покидати свої міста, селища, залишати своє житло. Серед них: особи похилого віку (які, як правило, мають вікові захворювання та проблеми зі станом здоров'я); особи з інвалідністю (які потребують постійного контролю з боку медичних працівників та особливих умов перебування); вагітні жінки (які повинні знаходитись на медичному обліку та систематично проходити обстеження у лікарів певної спеціалізації задля нормального перебігання вагітності); діти (які часто хворіють на сезонні захворювання, потребують належних умов життя, потребують планових щеплень за віком для нормального самопочуття, нормального стану здоров'я та виключення інфекційних хвороб: вітряної віспи, правця, прокази, корі, вірусного гепатиту та інше); особи, які страждають на хронічні захворювання (спадкові, вроджені, набуті). Всі ці внутрішньо переміщені особи можуть потребувати постійної медичної допомоги, але внаслідок воєнних дій вимушені бути далеко від сімейних лікарів, лікарів-спеціалістів, педіатрів, що суттєво погіршує стан хворих людей та майже унеможливує своєчасну медичну допомогу у разі нагальної потреби.

Серед уразливих верств населення в умовах воєнного стану можна виокремити людей з рідкісними хворобами, які потребують постійного прийому лікарських препаратів. Але ж на сьо-

годнішній день є гостра нестача медикаментів у фармацевтичних мережах через порушений логістичний ланцюг. Перед державою постали такі проблеми: забезпечити медикаментами аптеки для споживачів та забезпечити лікарськими препаратами заклади охорони здоров'я зі стаціонарним перебуванням пацієнтів. Перебування окремих регіонів України у зоні бойових дій ускладнює процес постачання медикаментів та значно зменшує функціонування закладів охорони здоров'я у цих регіонах. Також додатковий попит на медикаменти через панічні настрої серед населення призвів до дефіциту багатьох лікарських препаратів, які за реальної потреби були б значно необхідніше, ніж просто «на майбутнє». З перших тижнів воєнного стану виникла гостра потреба у лікарських препаратах «L-Тироксин» та «Еутирокс», які є гормонами щитовидної залози та застосовують протягом усього життя як замісну терапію при гіпотиреозі, після хірургічних втручань, а також для попередження рецидивів після видалення еутиреоїдного зуба. Також для підтримання нормального стану осіб, які страждають від хвороби, яка досі залишається однією з найбільш актуальних медико-соціальних проблем суспільства – цукрового діабету, є постійна необхідність у застосуванні інсуліну (гормону пептидної природи для зниження концентрації глюкози в крові). Він є життєво необхідним для хворих пацієнтів, які є залежними від прийому цього препарату. Покращити поставку даних препаратів вдалося завдяки волонтерській діяльності та міжнародній допомозі.

Враховуючи складність ситуації в країні, а також збільшення кількості пацієнтів у закладах охорони здоров'я, постає питання медичного сортування постраждалих при масовому надходженні до лікарень. З метою правильного розподілення сил медичного персоналу та своєчасності надання медичної допомоги Наказом Міністерства охорони здоров'я від 24.02.2022 р. № 374 було затверджено Стандарт екстреної медичної допомоги «Медичне сортування при масовому надходженні постраждалих на ранньому госпітальному етапі» [4]. Згідно з даним Стандартом медичне сортування постраждалих надає змогу швидко та якісно здійснити початкову оцінку стану постраждалих, що госпіталізуються або самостійно звертаються у відділення екстреної (невідкладної) медичної допомоги, максимально коректно розподілити їх за спорідненими клініко-нозологічними групами та визначити подальший маршрут постраждалого у заклад охорони здоров'я [5, С.5]. Разом з тим, у Стандарті чітко вказано, що варто розрізняти масовий випадок при надзвичайній ситуації та численний випадок. У першому випадку мова йде про наявність великої кількості постраждалих, при якому неможливим є повноцінне надання

необхідної медичної допомоги кожному постраждалому, враховуючи сили та засоби лікувального закладу. А численний випадок, у свою чергу, визначається як така кількість постраждалих, коли виникає можливість одночасно надати відповідну медичну допомогу, враховуючи сили та засоби лікувального закладу. Також варто відмітити, що при медичному сортуванні постраждалих проводиться попереднє обстеження щодо виявлення травм або невідкладних станів у постраждалого та прогнозу по збереженню життя. Один стан дуже швидко може змінювати інший, тому пропонується безперервно оцінювати ситуацію на всіх етапах надання медичної допомоги задля швидкої реакції та своєчасності медичного реагування.

Алгоритм медичного сортування надає змогу покращити якість надання медичної допомоги у ситуаціях масового надходження постраждалих до закладів охорони здоров'я та при відповідному дефіциті сил медичного персоналу та засобів. Відповідно до Стандарту, постраждалі розподіляються на окремі групи (категорії) сортування у відділенні екстреної (невідкладної) медичної допомоги: 1) постраждалі, які мають сумнівний прогноз щодо успішності лікування, з огляду на важкість/характер травми/невідкладного стану та за умови дефіциту сил та засобів для надання медичної допомоги в повному обсязі; 2) постраждалі, що знаходяться в критичному стані та потребують негайного виконання заходів/маніпуляцій, що рятують життя; 3) постраждалі, надання допомоги яким може бути відкладено на декілька годин без загрози для життя; 4) постраждалі, стан яких стабільний, надання допомоги може бути відкладено на тривалий час без загрози для життя [6, С.7,8].

Згідно з розподілом на відповідні категорії передбачено, що пріоритет у наданні екстреної (невідкладної) допомоги віддано категорії 2 (передбачено зупинку зовнішньої масивної кровотечі, відновлення та забезпечення прохідності верхніх дихальних шляхів, забезпечення функції кровообігу). Після цього медична допомога надається постраждалим категорії 3. Наступними допомозі підлягають постраждалі категорії 1, а категорії 4 медична допомога надається в останню чергу.

На період воєнного стану, з метою збільшення одночасного надання медичної допомоги населенню, яке постраждало внаслідок воєнних дій в Україні, дозволено залучати до роботи іноземних медиків. За даними Міністерства охорони здоров'я в Україні на теперішній час працюють 230 іноземних медичних працівників, ще понад 2 тисячі іноземних фахівців подали заявки на приїзд до України з метою допомоги українським медичним працівникам рятувати пацієнтів (здебільшого,

це представники Литви, Ізраїлю та Німеччини). Також Міністерство охорони здоров'я України (далі, МОЗ України) дозволило залучати до роботи лікарів-інтернів, молодших спеціалістів з медичною освітою і лікарів-спеціалістів без вимог щодо атестації на присвоєння чи підтвердження кваліфікаційної категорії та здобувачів медичних закладів вищої освіти.

Наказом МОЗ України від 26 лютого 2022 року передбачено, що керівники закладів охорони здоров'я у період дії воєнного стану мають допускати у добровільній формі до надання своєчасної, безперервної допомоги постраждалим медичних працівників-іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в країні на законних підставах, за умови наявності у них підтверджувальних документів про відповідну освіту та професійну кваліфікацію. Цим документом також визначено: 1) забезпечення належних умов для ефективної організації залучення лікарів та інших медичних працівників до надання допомоги постраждалим, які надходять до закладів охорони здоров'я; 2) надання інформації про залучення до роботи з постраждалими лікарів-іноземців та осіб без громадянства до МОЗ України; 3) забезпечення надання медичної допомоги із застосуванням телемедицини із залученням іноземних медичних працівників, що відповідають вимогам до професійної освіти та кваліфікації тієї країни, в якій працює відповідний медичний працівник, з дотриманням вимог законодавства про захист персональних даних [7].

Відповідно до Наказу МОЗ України від 27.02.2022 року на період запровадження воєнного стану в Україні, з метою покриття медичними послугами осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій в Україні, до надання медичної допомоги та виконання інших заходів, які є необхідними для її надання, залучаються лікарі-інтерни, молодші спеціалісти з медичною освітою, а також лікарі-спеціалісти без вимог щодо атестації на присвоєння чи підтвердження кваліфікаційної категорії [8]. Дані медичні працівники залучаються за потреби у відповідних адміністративно-територіальних одиницях у зв'язку з воєнними діями в Україні, яку формують структурні підрозділи з питань охорони здоров'я обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. МОЗ України рекомендує у першу чергу залучати до роботи лікарів-інтернів, які проходять практичну підготовку в інтернатурі на момент залучення.

Першочерговою медичною допомогою повинні бути серцево-легенева реанімація, зупинка кровотечі, допомога при інсульті, переохолодженні, опіках, удавленні, втраті свідомості та важкі поранення.

Варто зауважити, що у зоні бойових дій медична допомога може надаватися пораненим

у військово-польових умовах в так званих «червоній», «жовтій» та «зеленій» зонах. «Червона» зона передбачає надання медичної допомоги безпосередньо на територіях, де проходять обстріли та унеможливує переміщення постраждалого у медичні заклади. Для «жовтої» – характерна зона тактичного укриття, де й надається невідкладна медична допомога. А в «зеленій» зоні розташовані мобільні польові шпиталі (як військові, так і цивільні) та спеціалізовані клініки, де вже є необхідні лікувальні засоби, препарати та медичне обладнання. Тож підкреслимо, що під час надання медичної допомоги цивільному населенню та військовослужбовцям в умовах воєнного стану застосовується тактична медицина. Вона передбачає, що кожен борець сучасної армії має володіти прийомами надання медичної допомоги в бойових умовах (це певні базові навички для надання невідкладної само- та взаємодопомоги усіма штатними та підручними засобами).

Отже, можемо зробити висновки, що будь-які теоретичні знання необхідно закріплювати практичними навичками у наданні медичної допомоги, особливо це стосується невідкладної медичної допомоги в умовах воєнного стану. Для цього необхідно максимально залучати спеціалістів та фахівців у сфері медичної діяльності, щоб спільними зусиллями медичний персонал, представники державної влади, міжнародна гуманітарна підтримка та волонтерські організації мали змогу врятувати у цей складний час якомога більше людей від поранень, захворювань та негативних наслідків хронічних хвороб. Тільки спільними зусиллями можливо здобути позитивний результат для якісної та своєчасної медичної допомоги як цивільному, так і військовому населенню.

Література

1. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України. URL: <https://moz.gov.ua> (дата звернення 19.05.2022).
2. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева. 12 серпня 1949 року. Поточна редакція від 08.02.2006. № 3413-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 19.05.2022). Ст. 18.
3. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева. 12 серпня 1949 року. Поточна редакція від 08.02.2006. № 3413-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 19.05.2022). Ст. 20.
4. Про затвердження Стандарту екстреної медичної допомоги «Медичне сортування при масовому надходженні постраждалих на ранньому госпітальному етапі». Наказ МОЗ України від 24.02.2022 р. № 368. URL: <https://moz.gov.ua> (дата звернення 19.05.2022).
5. Стандарт екстреної медичної допомоги «Медичне сортування при масовому надходженні постраждалих на ранньому госпітальному етапі», затверджений Наказом МОЗ України від 24.02.2022 р. № 368. URL: <https://moz.gov.ua> (дата звернення 19.05.2022). С. 5.
6. Стандарт екстреної медичної допомоги «Медичне сортування при масовому надходженні постраждалих на ранньому госпітальному етапі», затверджений

Наказом МОЗ України від 24.02.2022 р. № 368. URL: <https://moz.gov.ua> (дата звернення 19.05.2022). С. 7-8.

7. Про залучення медичних працівників-іноземців до надання допомоги постраждалим в умовах воєнного стану. Наказ МОЗ України від 26.02.2022 р. № 383. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua) (дата звернення 19.05.2022).

8. Про залучення лікарів-інтернів та деяких інших осіб до виконання заходів, пов'язаних із наданням медичної допомоги особам, які постраждали під час надзвичайної ситуації, яка виникла в період воєнного стану в Україні. Наказ МОЗ України від 27.02.2022 р. № 385. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua) (дата звернення 19.05.2022).

Анотація

Литвин О. П. Особливості надання медичної допомоги в умовах воєнного стану. – Стаття.

У статті розглядаються проблеми надання медичної допомоги і умов воєнного стану. У роботі проаналізовано медичне сортування як основний чинник при наданні екстреної медичної допомоги та розглянуто категорії пацієнтів, які потребують невідкладної допомоги.

Стаття присвячена дослідженню проблем, що виникають під час надання медичної допомоги населенню у зоні бойових дій, а також ускладненням допомоги внутрішньо переміщеним особам, пацієнтам за кордоном, громадянам з хронічними захворюваннями та фізичними обмеженнями.

Особливу увагу приділено аналізу національного законодавства України у сфері медичної діяльності в умовах воєнного стану.

Проблема надання медичної допомоги полягає ще й у тому, що українське населення (діти, жінки, особи похилого віку) перебуває у важкому емоційному та психологічному стані, що потребує посилення психологічної допомоги населенню. Такої допомоги особливо потребують: особи, які є внутрішньо переміщеними; особи, які перебувають у місцях проведення активних бойових дій; українські біженці. У вирішенні цієї проблеми надзвичайну допомогу надають волонтерські організації як в межах України, так і поза межами країни. Також велику підтримку надають медичні фахівці з інших країн (але складність цієї допомоги полягає у тому, що не всі українські громадяни володіють іноземними мовами, а іноземні спеціалісти здебільшого не розуміють української). А як відомо, користь від допомоги є тоді, коли є прямий взаємозв'язок між лікарем та пацієнтом. Більшість цивільного населення відчувають себе розгубленими, враженими, з ознаками тривоги або апатії, що поступово приводить до погіршення стану здоров'я та обов'язкового втручання медиків задля поліпшення

стану людей, щоб унеможливити прояви посттравматичних стресових розладів.

На підставі розглянутої проблеми зроблено висновки щодо стану законодавчих норм у сфері охорони здоров'я та надано рекомендації відносно вдосконалення медичних правовідносин між суб'єктами.

Ключові слова: надання медичної допомоги, медичне сортування, пацієнти, екстрена (невідкладна) медична допомога, воєнний стан, червона зона, жовта зона, зелена зона.

Summary

Lytvyn O. P. Features of medical care in conditions of martial law. – Article.

The article deals with the problems of providing medical care and martial law. The paper analyzes medical sorting as the main factor in the provision of emergency medical care and considers the categories of patients in need of emergency care.

The article is devoted to the study of problems arising during the provision of medical care to the population in the combat zone, as well as the complication of assistance to internally displaced persons, patients abroad, citizens with chronic diseases and physical disabilities.

Particular attention is paid to the analysis of the national legislation of Ukraine in the field of medical activity under martial law.

The problem of providing medical care is also that the Ukrainian population (children, women, the elderly) is in a serious emotional and psychological state that requires increased psychological assistance to the population. Such assistance is especially needed: persons who are internally displaced; persons who are in places of active hostilities; Ukrainian refugees. In solving this problem, emergency assistance is provided by volunteer organizations both within Ukraine and outside the country. Also, medical specialists from other countries provide a lot of support (but the difficulty of this assistance lies in the fact that not all Ukrainian citizens speak foreign languages, and foreign specialists mostly do not understand Ukrainian). And as you know, the benefits of help are when there is a direct relationship between the doctor and the patient. Most civilians feel confused, affected, with signs of anxiety or apathy, which gradually leads to poor health and mandatory intervention of doctors to improve the condition of people in order to prevent manifestations of post-traumatic stress disorders.

On the basis of the problem under consideration, conclusions were made on the state of legislative norms in the field of healthcare and recommendations were made on improving medical legal relations between the subjects.

Key words: medical assistance, patients, emergency medical care, martial law, care under fire, tactical field care, tactical evacuation care.

УДК 342.951:351.746.1(477)
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).998](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).998)

В. І. Палько
orcid.org/0000-0003-0478-8993
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Національного університету «Одеська морська академія»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИДВОРЕННЯ У СИСТЕМІ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ

Постановка проблеми та її актуальність. Застосування до іноземців та осіб без громадянства адміністративної відповідальності свідчить про особливості їх правового статусу як у матеріально-правовому аспекті, так і у процесуальному, що потребує глибокого наукового дослідження даної проблеми з огляду на масовість перебування мігрантів на території України та застосування до них заходів адміністративного примусу.

Важливість матеріально-правового та процесуального регулювання застосування заходів адміністративного примусу до іноземних громадян та особам без громадянства обумовлена тим, що прогалини у законодавчій регламентації породжують численні практичні проблеми, які пов'язані з виконання постанови адміністративного суду про примусове видворення за межі території України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів примусового повернення, примусового видворення, затримання незаконних мігрантів, адміністративного примусу присвячені праці таких вчених, як: М.М. Аракелян, О.М. Бандурка, І. В. Гулова, Н.П. Демчик, Є.Г. Зубова, Р.А. Калюжний, С.В. Ківалов, В.К. Колпаков, А.Т.Комзюк, О.Г.Кушніренко, В.В.Половніков, Т.М.Слінько, М.М.Тищенко та ін.

Метою статті є з'ясування особливостей правового регулювання примусового видворення, механізму захисту прав і свобод іноземців та осіб без громадянства при провадженні у справах про видворення та його місце в системі заходів адміністративно-правового примусу.

Виклад основного матеріалу. Примусове видворення іноземців та осіб без громадянства є одним із заходів адміністративного примусу. Місце адміністративного видворення у системі заходів адміністративного примусу визначає правову основу його застосування. Можливість застосування цього заходу примусу передбачена чинним законодавством України, насамперед, Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», Кодексом адміністративного судочинства України, Кодексом України про адміністративні правопорушення та іншими нормативно – правовими актами.

При цьому необхідно розрізняти матеріальні та процесуальні аспекти нормативно-правового регулювання примусового видворення. Матеріальні питання регулювання адміністративного примусу включають нормативно-правову регламентацію:

а) його сутності, юридичної характеристики даного заходу, правил, що визначають каральний зміст примусового видворення;

б) суб'єктів, на яких поширюється видворення, а також винятки із загального правила щодо цих суб'єктів;

в) правил призначення примусового видворення, у тому числі необхідності врахування різних обставин, які можуть перешкодити застосуванню цього заходу. Наприклад, статтею 31 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (далі – Закон №3773-VI) передбачена заборона щодо примусового повернення чи примусового видворення або видачі чи передачі іноземця та особи без громадянства;

г) несприятливих наслідків застосування примусового видворення, що фактично розширюють каральні властивості даного покарання.

Як матеріальне, так і процесуальне регулювання різних аспектів примусового видворення, впливає з положень ст. 26 Конституції України у якій визначено, що іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України[1]. Саме ці несприятливі наслідки, що пов'язані з примусовим видворенням, мають місце як у законодавстві, що визначає їх правовий статус, так і в адміністративно-деліктному законодавстві.

Адміністративно-правовий статус іноземців та осіб без громадянства передбачає можливість застосування до них у встановлених законом ситуаціях заходів адміністративного примусу так само, як і щодо громадян України. Але особливість адміністративної правосуб'єктності іноземців та осіб без громадянства полягає у можливості застосування до них специфічних адміністратив-

но-примусових заходів, що обумовлюють неможливість подальшого їх перебування на території України, а також інших заходів, які не застосовуються до громадян України.

Притягнення іноземців та осіб без громадянства до адміністративної відповідальності свідчить про особливості їх правового статусу як у матеріально-правовому аспекті, так і у процесуальному, що потребує глибокого наукового дослідження даної проблеми з огляду на масовість перебування мігрантів на території України та, відповідно, застосування до них заходів адміністративного примусу.

Згідно зі статистичними даними Державної міграційної служби України спостерігається щорічний приріст кількості порушень міграційного законодавства. Так, за 2021 рік відповідно до ч.1 ст.203 КУпАП до адміністративної відповідальності притягнуто 17123 іноземців та осіб без громадянства, що на 60,6 % більше ніж у 2020 р.(10,664 осіб)[4].

Щодо даних суб'єктів є значні статистичні показники порушення справ про адміністративні правопорушення та притягнення до адміністративної відповідальності. Це пов'язано з тим, що іноземці та особи без громадянства вчиняють як загальнопоширені адміністративні правопорушення, та й специфічні, які посягають на встановлений порядок перебування на території України.

Значна частина зазначених осіб піддавалася заходам адміністративного примусу, що пов'язано з неможливістю подальшого перебування на території України. Так за 2021 р. щодо 7675 незаконних мігрантів територіальними органами Державної міграційної служби України прийнято рішення про примусове повернення(в 2020 р.-3954), примусово видворено 324 осіб (в 2020 р.-208 осіб).

Незважаючи на конкретні дії законодавця, які покликані оптимізувати нормативно-правове регулювання в даній сфері, в тому числі встановлення в якості самостійного заходу забезпечення провадження у справах про примусове видворення, а саме, поміщення в пункт тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, як і раніше в правозастосовній практиці виникають питання, що пов'язані з реалізацією відповідних норм.

Цим і зумовлюється необхідність подальшого вдосконалення законодавства щодо примусового видворення, затримання та утримання у пункті тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають на території України.

При цьому законодавцю необхідно звернути увагу не стільки на матеріально-правові норми, як на процесуальні. Якщо відсутній належним чином опрацьований механізм реалізації матеріальних норм щодо примусового видворення, то це

суттєво ускладнює і навіть приводить до неможливості їхнього застосування.

З іншого боку, належне процесуальне регулювання заходів адміністративного примусу, що застосовуються до іноземців та осіб без громадянства, покликане встановити такий порядок дій уповноважених органів публічної влади та їх посадових осіб, яким не порушувалися б права, свободи та законні інтереси зазначених суб'єктів у рамках процедури реалізації цих примусових заходів. Проте поточний стан законодавчого регулювання у сфері примусового видворення цього порядку дій належним чином не забезпечує.

Примусове видворення є одноразовий акт, який пов'язаний із забезпеченням фактичного виконання постанови суду, на підставі якого посадові особи Державної міграційної служби України, охорони державного кордону здійснюють супровід іноземця та особи без громадянства територією України до пункту пропуску (пункту контролю) через державний кордон України, через який заплановано виїзд.

Застосування до цих осіб примусового видворення, створюють для них певні додаткові несприятливі наслідки, що фактично розширюють каральні властивості даного покарання. Так абзацом третім частини першої статті 30 Закону №3773-VI іноземцям та особам без громадянства, зазначеним у цій статті, забороняється подальший в'їзд в Україну строком на п'ять років. Строк заборони щодо подальшого в'їзду в Україну обчислюється з дня винесення такого рішення та додається до строку заборони в'їзду в Україну, який особа мала до цього[3].

Проблемним питанням у науці адміністративного права залишається питання про те, до якої групи заходів адміністративного примусу слід відносити адміністративне видворення, – до заходів попередження, до заходів припинення або до заходів адміністративного стягнення.

У зв'язку з тим, що заходи адміністративного видворення – це широко розгалужений комплекс заходів адміністративного примусу, що використовується у сфері забезпечення правопорядку, вони потребують певної класифікації залежно від підстав і цілей їх застосування та закріплення в чинному законодавстві України. Системне уявлення про заходи адміністративного видворення допоможе глибше зрозуміти їхню правоохоронну сутність, правильно застосовувати закон до конкретних ситуацій, пов'язаних із примусовим видворенням іноземців та осіб без громадянства і захистити їх права.

Заходи адміністративного попередження – це примусові заходи, застосування яких спрямоване на попередження можливих правопорушень і шкідливих наслідків для держави, суспільства та окремих громадян. Під заходами адміністратив-

ного припинення слід розуміти заходи, що спрямовані на припинення вже розпочатого правопорушення та недопущення його можливих наслідків. Адміністративні стягнення – це заходи адміністративної відповідальності, які застосовуються до осіб, які вчинили адміністративний проступок.

Як бачимо основним критерієм класифікації заходів адміністративного примусу є цілі застосування цих заходів. На нашу думку, це має важливе і принципове значення для подальшого розгляду суті та змісту примусового видворення іноземців і осіб без громадянства. Але спочатку проаналізуємо існуючі в юридичній літературі думки вчених із цього питання.

В юридичній енциклопедії зазначається: “Видворення іноземців та осіб без громадянства – попереджувальний адміністративно-примусовий захід, спрямований на припинення протиправних дій або запобігання таким з боку іноземців та осіб без громадянства на території України” [5, с. 378].

Окремі автори, наприклад, О.Г. Кушніренко і Т.М. Слінько вважають, що “видворення за межі України – це захід адміністративного стягнення, що застосовується по відношенню до іноземця чи особи без громадянства і який полягає в їх виселенні за межі державного кордону нашої держави” [6, с. 147].

Так А.Т. Комзюк вважає, що адміністративне видворення – це “захід адміністративного припинення” [7, с. 228].

О.М. Бандурка та М.М. Тищенко підкреслюють, що “в певних випадках адміністративне видворення іноземців та осіб без громадянства слід розглядати як захід попередження чи захід припинення” [8, с. 130 – 142].

На наш погляд, адміністративне видворення, виходячи з аналізу не тільки норм національного законодавства, а враховуючи і положення міжнародних норм, інколи застосовується з метою попередження можливих правопорушень та негативних наслідків для забезпечення національної безпеки держави, суспільства та окремих громадян. В даному випадку можна говорити про адміністративне видворення іноземців і осіб без громадянства як про захід адміністративного попередження.

Іноді примусове видворення іноземців та осіб без громадянства застосовується з метою припинення протиправної поведінки. В цьому випадку слід говорити про адміністративне видворення як про захід адміністративного припинення.

У тих же випадках, коли основна мета застосування видворення іноземців і осіб без громадянства полягає у вихованні і покаранні особи, то необхідно вести мову про заходи адміністративного стягнення.

Тобто залежно від підстав і цілей застосування адміністративного видворення іноземців і осіб без

громадянства, його можна віднести і до заходів попередження, і до заходів припинення, і до адміністративних стягнень.

Таке різноцільове призначення адміністративного видворення є специфічним, але не виключним. Те ж саме стосується такого заходу адміністративного примусу, як адміністративне затримання, яке може згідно з положеннями ст. 260 Кодексу України про адміністративні правопорушення [2] застосовуватися з метою встановлення особи (захід адміністративного попередження) та з метою припинення правопорушення (захід адміністративного припинення).

Важливим сьогодні є визнання адміністративного видворення самостійним видом адміністративних стягнень.

У ст. 23 КУпАП зазначається, що адміністративне стягнення є мірою відповідальності, яке застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративні правопорушення, у дусі дотримання законів, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами. Але у ст. 24 КУпАП, де дається перелік адміністративних стягнень, законодавець видворення іноземців та осіб без громадянства не включає до списку адміністративних стягнень, а визначає можливість застосування ще й такого виду як адміністративний примус.

Висновки. На підставі викладеного можна зробити певні висновки про те, що, незважаючи на низку важливих змін та доповнень, внесених до законодавства, рівень проблем, пов'язаних з розглядом справ про адміністративні правопорушення, які тягнуть примусове видворення, його організацією, змістом видворення, утриманням в пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, як показує практика, не зменшується.

З цього випливає, що проблема примусового видворення потребує в Україні ретельного комплексного наукового дослідження, а її вирішення має теоретичне та практичне значення.

З метою визначення правової природи адміністративного видворення, доцільно у частині першій ст. 24 КУпАП вказати такий вид адміністративного стягнення, як адміністративне видворення, а частину 3 цієї статті виключити.

У ст. 25 і ст. 203 КУпАП необхідно вказати, що адміністративне видворення може бути застосоване як основне, так і додаткове адміністративне стягнення.

Література

1. Конституція України / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07 грудня 1984 року № 80732-Х. Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст.1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> (дата звернення: 24.05.2022).

3. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 вересня 2011 року № 3773-VI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text> (дата звернення: 24.05.2022).

4. Державна міграційна служба України. URL: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani.html>. (дата звернення: 23.05.2022).

5. Юридична енциклопедія. У 6 т. / Редкол: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1999. – Т. 2 (Д-Й). – 744 с.

6. Кушніренко О.Г., Слінько Т.М. Права і свободи людини та громадянина: Навч. посіб. – Харків: Факт, 2001. – 440 с.

7. Комзюк А.Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації. Монографія. – Харків: Нац. ун-т внут. справ, 2002. – 366 с.

8. Бандурка О. М. Тищенко М. М. Адміністративний процес: Підручник для вищих навч. закл. – К.: Літера ЛТД, 2002. – 286 с.

Анотація

Палько В. І. Актуальні проблеми видворення у системі заходів адміністративного примусу. – Стаття.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб з'ясувати особливості правового регулювання примусового видворення та механізму захисту прав і свобод іноземців та осіб без громадянства при провадженні у справах про видворення. Розкрито правову природу видворення іноземців та осіб без громадянства та його місце в системі заходів адміністративно-правового примусу.

Акцентовано увагу на те, що притягнення іноземців та осіб без громадянства до адміністративної відповідальності свідчить про особливості їх правового статусу як у матеріально-правовому аспекті, так і у процесуальному, що потребує глибокого наукового дослідження даної проблеми з огляду на масовість перебування зовнішніх мігрантів на території України та, відповідно, застосування до них заходів адміністративного примусу.

У зв'язку з тим, що заходи адміністративного видворення – це широко розгалужений комплекс заходів адміністративного примусу, що використовується у сфері забезпечення правопорядку, вони потребують певної класифікації залежно від підстав і цілей їх застосування та закріплення в чинному законодавстві України. Системне уявлення про заходи адміністративного видворення допоможе глибше зрозуміти їхню правоохоронну сутність, правильно застосовувати нормативно-правові акти до конкретних ситуацій, пов'язаних із видворенням іноземців та осіб без громадянства, і захистити їх права.

Обґрунтовано, що адміністративне видворення є одним із заходів адміністративного примусу. Як уже відмічалось, видворення може бути реалізоване в добровільному і примусовому порядку. Тому виникає певна тавтологія, коли ми говоримо про видворення як захід адміністративного примусу, що може бути реалізований у примусовому порядку.

Звернута увага на те, що у науці адміністративного права залишається актуальним питання про те, до якої групи заходів адміністративного примусу слід відно-

сити адміністративне видворення, – до заходів попередження, до заходів припинення або до заходів адміністративного стягнення. У зв'язку з цим проаналізовано існуючу спеціальну літературу з цього питання, нормативний матеріал національного законодавства та норми міжнародного права.

У статті вказано, що термін «примусове видворення» означає систему адміністративно-правових заходів, спрямованих на примушування іноземців, які незаконно перебувають в Україні, покинути територію України всупереч їх волі і бажанню.

Подано конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, яке регулює підстави та порядок адміністративного видворення іноземців та осіб без громадянства за межі України.

Ключові слова: іноземці, особи без громадянства, заходи адміністративно-правового примусу, адміністративне видворення, примусове видворення, вислання, депортація.

Summary

Palko V. I. Current problems of expulsion in the system of measures of administrative coercion. – Article.

The purpose of the article is to clarify the legal regulation of forced expulsion of foreigners and the peculiarities of the mechanism for protecting the rights and freedoms of foreigners and stateless persons in expulsion proceedings. The article reveals the legal nature of the expulsion of foreigners and stateless persons and its place in the system of measures of administrative and legal coercion.

Emphasis is placed on the fact that bringing foreigners and stateless persons to administrative responsibility indicates the peculiarities of their legal status both in substantive and procedural terms, which requires in-depth scientific study of this problem given the large presence of external migrants in Ukraine and, accordingly, the application of measures of administrative coercion.

Therefore, measures of administrative expulsion are a wide range of measures of administrative coercion used in the field of law enforcement, they need a certain classification depending on the grounds and objectives of their application and enshrined in current legislation of Ukraine. A systematic understanding of the measures of administrative expulsion helps to better understand the nature of law enforcement, to correctly apply regulations to situations related to the expulsion of foreigners and stateless persons, and to protect their rights.

It has been proved that administrative expulsion is one of the measures of administrative coercion. As already noted, expulsion can be carried out voluntarily and compulsorily. Therefore, there is a certain inconsistency of expulsion as an administrative coercion, which is implemented under duress.

In the science of administrative law remains relevant the question of the relationship of measures of administrative coercion should include administrative expulsion – to preventive measures, or to measures of termination, or to measures of administrative penalty. In this regard, the existing special literature on this issue, normative material of national legislation and norms of international law are analyzed.

The article examines the term "forced expulsion" as a system of administrative and legal measures aimed at forcing foreigners who are illegally staying in Ukraine to leave the territory of Ukraine against their will and desire.

Specific proposals have been submitted to improve the legislation of Ukraine, which regulates

the grounds and procedure for administrative expulsion of foreigners and stateless persons outside Ukraine.

Key words: foreigners, apartheid, measures of administrative and legal coercion, administrative deportation, forced deportation, deportation.

УДК 351.746.1+342.951(474.5)
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).999](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).999)

І. Є. Підберезних
orcid.org/0000-0001-9906-4327
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії
Чорноморського національного університету імені Петра Могили,
здобувач
Науково-дослідного інституту публічного права

СЕКТОР БЕЗПЕКИ ЛИТВИ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Постановка проблеми. Міжнародна система стає все більш непередбачуваною у зв'язку з глобальними та регіональними процесами, що намітилися останніми роками. У міру посилення протистояння авторитарних та демократичних держав авторитарні держави, зокрема Російська Федерація та Китайська Народна Республіка, ставлять перед західними демократіями, їхніми партнерами та євроатлантичною спільнотою загальом нові виклики. Стратегія національної безпеки Литовської Республіки проголошує, що необхідно адаптуватися до змін у світі та регіоні, щоб мати можливість діяти в менш передбачуваному середовищі, більш ефективно співпрацювати з союзниками та партнерами, а також підвищувати стійкість держави та суспільства до загроз, що виникають [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні автори, такі як Б. Праневічене та А. Василяускене представляють інституційний розвиток системи захисту національної безпеки Литовської Республіки та характеризують переважаючі концепції національної безпеки, описують поняття національної безпеки, встановлені у правовому регулюванні Литви. Автори дійшли висновку, що перший погляд на безпеку полягає в тому, що традиційна безпекова політика заснована на ідеї підпорядкування інтересів всіх членів суспільства або окремих осіб інтересам держави. З іншого боку, теорію безпеки людини можна визначити, як пріоритет безпеки особистості, що віддає, і в ній стверджується, що безпека людини досягається лише при задоволенні основних матеріальних потреб та значній участі в житті суспільства і збереженні людської гідності. Крім того, розкривається існуюча в Литовській Республіці концепція національної безпеки, описуються основні загрози національній безпеці Литви з поділом їх на військову, політичну та соціально-економічну сфери, а також вказуються заходи, що вживаються для боротьби з ними [2].

Варто відзначити В. Урбеліса, який вивчав процеси демократизації та інтеграції в країнах Балтії, у т.ч. згадуючи й досвід Литви [3]. Він відзначив, що позитивна зміна була очевидною

у встановленні громадського контролю над оборонною політикою в країнах Балтії. Згадки про приклади незаконних дій у військовому секторі, які могли б загрожувати інтересам суспільства або держави, зникли у зв'язку із запровадженням жорсткого контролю над системою національної оборони, здійснюваною державною владою. Хоча в майбутньому ще можуть мати місце окремі інциденти, але цілком імовірно, що вони будуть поодинокі та з ними можна буде справитися з урахуванням конкретної ситуації. У подальшому спільному дослідженні з Т. Урбонасом, В. Урбеліс аналізував розвиток демократичного контролю над збройними силами [4]. Автори дійшли висновку, що попри попередні проблеми, був досягнутий значний прогрес у розвитку громадського і демократичного контролю над збройними силами в Литві після здобуття нею незалежності [5, с. 52-53].

Ніведіта Дас Кунду доводить, що прагнення країн Балтії до безпеки стало серйозною проблемою після здобуття ними незалежності у 1991 році. З того часу ці держави намагаються встановити зв'язки з Європою та сприймають Росію як серйозну загрозу. Їхнє членство в НАТО ґрунтується на їхніх поглядах на безпеку. Країни Балтії намагаються оновити свої збройні сили, вирішити свої територіальні та етнічні суперечки, щоб відповідати критеріям членства в НАТО. Щодо відносин з РФ, то тут є проблеми з низки питань, та вони намагаються їх вирішити, оскільки нормальні дружні відносини між ними будуть вигідні обом сторонам [6].

П. Керуліс та Р. Казлаускайте розглядають національну безпеку в Литві як процес народного виховання та розвитку, в ході якого декларуються та відстоюються національні інтереси держави, просувається її культурна, соціальна та економічна самобутність [7].

У дослідженні Т. Ермалавічюса, Т. Лоуренс та А.-Л. Мерілінд розглядається оборонна співпраця між балтійськими державами та аналізується, чому Естонія, Латвія та Литва, природні партнери зі співпраці, щосили намагалися разом працювати над тристоронніми оборонними про-

ектами в останні два десятиліття. Науковці порівнюють характеристики трьох держав з різними критеріями, висунутими дослідницькою спільнотою для пояснення успіху проєктів оборонного співробітництва, та розглядають, покращилися або ослабли перспективи оборонної співпраці країн Балтії [8].

Як підкреслює С. Унгуріте-Рагаускене, політика національної безпеки Литви формується у двох напрямках: з урахуванням національних інтересів, внутрішніх загроз та участі у міжнародних організаціях, які є важливими на рівні міжнародної безпеки. Членство в НАТО та ЄС є необхідною умовою реалізації прагнень Литви у сфері національної безпеки [9].

Інформаційна безпека як невід'ємна частина національної безпеки прямо згадується В. Денисенко. Дослідник доводить, що інформаційна війна має кілька специфічних аспектів. По-перше, війна не офіційно заявлена, її найважче ідентифікувати – агресор може заперечувати причетність до дій інформаційної війни; він намагатиметься приховати їх чи уявити як інше явище (наприклад, уявлення альтернативного погляду події). Також держава може бути залучена до інформаційної війни незалежно від позиції. Простіше кажучи – якщо країна не виконує будь-якої дії, яку можна віднести до сфери інформаційного протиборства, у тому числі оборонних заходів – це не означає, що це не є предметом інформаційної війни. Іншими словами, це означає, що практично неможливо залишатися нейтральним у ситуації інформаційної війни. Агресивні дії однієї країни в інформаційному просторі проти іншої держави автоматично залучають останніх до інформаційного протиборства. Це саме те, що трапилося з Литвою, яка, всупереч своїй волі, стала суб'єктом інформаційної війни [10, с. 235-248].

Гражина Мініотайте підкреслює в своєму дослідженні, що такі поняття як держава, нація, безпека, Європа (Захід) все ще міцно перебувають у рамках дискурсу суверенітету. Це підтверджується аналізом Стратегії національної безпеки Литви. Відносини між країнами Балтії, Литвою та Польщею, а також проблеми, пов'язані з інтеграцією із Заходом (Європою), свідчать про те, що домінують принципи суверенітетного дискурсу [11].

Огляд наукової літератури дозволив встановити, що національна безпека Литви – це бачення країни з погляду її ідентичності, менталітету та унікальності на міжнародній арені. На основі цього бачення сформульовані загрози та виклики національної безпеки.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення та узагальнення особливостей адміністративно-правового регулювання сектора безпеки Литовської Республіки, національної норматив-

но-правової бази, що регулює правовідносини у сфері безпеки країни.

Виклад основного матеріалу. Прибалтійські держави, як інші посткомуністичні держави, здійснюючи перехідний період, намагалися одночасно створювати нові держави та нації, нові політичні інститути, засновані на верховенстві закону, закладати основу для ефективної, продуктивної ринкової економіки. У цьому перехідному процесі велику роль відіграє питання формування та переформулювання проблем безпеки (тобто їх побудови та реконструкції) [12].

Основи національної безпеки Литви, прийняті Сеймом у грудні 1996 р., були підготовлені робочою групою, створеною наприкінці 1994 р., яка складалася з представників усіх партій, представлених у Сеймі, тому підсумковий документ висловлював загальне ставлення політичної еліти Литви до питання національної безпеки. За роки між першим проєктом концепції та прийняттям документа Сеймом зовнішня політика та політика безпеки Литви набули чітко прозахідної спрямованості. Членство в НАТО та ЄС стало розглядатися як засіб забезпечення національної безпеки [1]. Основи національної безпеки Литви визначають як основні цілі політики національної безпеки розвивати та зміцнювати демократію, забезпечувати безпечне існування нації та держави, стримувати будь-якого потенційного агресора та захищати суверенітет, територіальну цілісність та конституційний устрій держави [13]. Референтними об'єктами національної безпеки є: права громадянина, основні свободи та особиста безпека, загальнолюдські та національні цінності, умови вільного розвитку, державна незалежність, конституційний устрій, недоторканність території держави, природна та культурна спадщина.

17 січня 2017 р. парламент Литовської Республіки ухвалив Стратегію національної безпеки, яка розкриває життєво важливі інтереси національної безпеки, основні фактори ризику, небезпеки та загрози для цих інтересів, встановлює пріоритети, довгострокові й середньострокові завдання розвитку системи національної безпеки і зовнішньої, оборонної та внутрішньої політики [14]. Стратегія заснована на Конституції Литовської Республіки, Законі Литовської Республіки «Про основи національної безпеки», договорах НАТО та ЄС, а також на стратегічних цілях та оперативних орієнтирах, викладених у документах про стратегію безпеки та оборони НАТО та ЄС. Литовська Республіка дотримується загальнови-знаних норм, принципів та зобов'язань міжнародного права, закріплених у документах Організації Об'єднаних Націй, Організації з безпеки та співробітництва в Європі та Ради Європи. Стратегія національної безпеки встановлює довгострокові пріоритети, цілі політики національної безпеки

та передбачає, що національна безпека є частиною неподільної політики безпеки НАТО та Європейського Союзу. Пріоритети та цілі національної безпеки згруповані навколо трьох складових: державна оборона, стійкість держави та суспільства, система міжнародної безпеки, що відповідає інтересам Литовської Республіки. Національну безпеку Литовської Республіки забезпечують її громадяни, їх спільноти та організації, Президент Литовської Республіки, Сейм Литовської Республіки, Уряд Литовської Республіки, Збройні Сили, поліція, розвідувальні установи, а також всі інші установи під час виконання ними своїх обов'язків та функцій у сфері національної безпеки [1].

У Литві дуже важливою є роль громадян у забезпеченні національної безпеки. В енциклопедичному військовому словнику вказується, що метою національної безпекової політики виступає не лише держава, а й громадяни, які прагнуть розвитку та зміцнення демократії, забезпечення безпеки нації та держави [15]. Національна безпека визначається як підтримання умов сприятливих для реалізації інтересів громадянина, нації та держави, які мають бути досягнуті, зводячи до мінімуму дестабілізацію, що створюється загрозами та небезпеками [16].

Конституція Литовської Республіки, прийнята 25 жовтня 1992 року, є основним законом держави, включно із безпековою сферою. Відповідно до статті 135, Республіка Литва під час здійснення своєї зовнішньої політики керується загальновищезначаними принципами та нормами міжнародного права, прагнучи забезпечити безпеку та незалежність країни [17]. На основі цінностей, закріплених у Конституції Литовської Республіки, Стратегія національної безпеки визначає суттєві інтереси національної безпеки, ключові фактори ризику, небезпеки та загрози цим інтересам, встановлює пріоритети розвитку національної системи безпеки, зовнішньої, оборонної та внутрішньої політики, а також довгострокові завдання щодо забезпечення стану національної безпеки. Литовська Республіка розуміє свою національну безпеку як розвиток та зміцнення державності та демократії спільними зусиллями Литовської держави та її громадян, забезпечення безпечного існування нації, внутрішньої і зовнішньої безпеки держави, стримування будь-якого потенційного агресора, захист незалежності Литовської Республіки, цілісності її території та конституційного устрою. Політика національної безпеки Литовської Республіки є відкритою, прозорою та неконфронтаційною, підтримує та захищає проголошені цінності та національні інтереси країни. Литовська Республіка не вважає жодну державу своїм ворогом і сприяє міжнародному миру та всеосяжній безпеці на основі заохочення свободи та демократії, захи-

сту прав і свобод людини, примату міжнародного права та багатостороннього співробітництва [1].

Закон «Про основи національної безпеки» Литовської Республіки передбачає, що система національної безпеки Литви складається з основних положень, принципів та методів, затверджених для цієї мети державою та її громадянами [13].

Іншим важливим документом у цій сфері є Закон «Про державне управління» Литовської Республіки. Закон визначає класифікацію адміністративних актів на індивідуальні адміністративно-правові акти (у більшості випадків це акт разового застосування права, адресовані конкретній особі або певній групі осіб) та індивідуальні адміністративно-правові акти (у більшості випадків це акт разового застосування права). У Литві немає юридичного поняття адміністративного договору. Усі контракти, незалежно від цього, які установа є їх стороною, розглядаються як цивільно-правові договори (наприклад, державні закупівлі). Адміністративні акти також поділяють на адміністративні акти, які приймаються центральними органами державного управління та адміністративні акти, що приймаються територіальними органами державного управління [18, Article 2 (7); 13, Article 2 (8)]. Відмінність між цими актами має юрисдикційне значення. Відповідно до статті 19(1) Закону «Про адміністративне провадження» індивідуальні адміністративні акти, що приймаються центральними органами державної адміністрації, зазвичай переглядаються Вільнюським окружним адміністративним судом, а адміністративно-нормативні акти, прийняті тим самим центральним суб'єктом державного управління перебувають у віданні Вищого адміністративного суду Литви [19, Article 20 (1) (3)]. Об'єкти, що мають значення для забезпечення національної безпеки держави (підприємства, об'єкти, майно та галузі економіки), а також майно та територія, що знаходяться в межах охоронних зон підприємств, об'єктів та майна, що мають значення для забезпечення національної безпеки, захищаються від усіх факторів ризику, які можуть створити загрозу інтересам національної безпеки, та усувають причини і умови виникнення таких факторів [20, Article 1]. Відповідні правові документи роблять наголос на державній безпеці.

Зовнішніми загрозами безпеці Литви вважаються напруженість між Литвою та Російською Федерацією; наростання напруженості між Литвою та СНД через спроби останніх зберегти єдиний військово-стратегічний простір; нестабільність Сходу Європейського регіону через економічні, соціальні та етнічні проблеми; можливість економічного та фінансового підпорядкування іншим державам та багатонаціональним корпораціям; можливість занепаду наукового та культурного

потенціалу через зовнішні впливи; екологічні, соціально-патологічні та інші загрози з-за кордону [16]. Зовнішні загрози класифікуються як політичні (політичний тиск та диктат, спроби встановити зони особливого інтересу та забезпечити спеціальні права, що перешкоджають отриманню Литвою міжнародної безпеки; загрози з боку іноземних держав застосовувати силу під приводом захисту своїх інтересів; спроби нав'язати Литві небезпечних та дискримінаційних міжнародних угод); військові (військова можливість у безпосередній близькості від литовських кордонів; військовий транзит через Литву); специфічні (нелегальна імміграція та транзитна міграція, приплив біженців; спроби інших держав нав'язати Литві принципи подвійного громадянства); економічні (економічний тиск, блокада чи інші ворожі економічні дії; вкладення капіталу задля політичної мети) [13]. У даний час національна безпека стикається з різними міжнародними процесами, глобалізація, фінансові потоки, торгівля та інформація, що викликають, на додаток до величезних переваг та виникнення і розвитку численних загроз щодо національного та міжнародного правопорядку, миру, стабільності та гарантування прав і свобод людини [21].

Підписавши Північноатлантичний договір та ставши повноправним членом НАТО, Литва підтвердила своє прагнення мирного співіснування, стабільності та процвітання в Північній Атлантиці на користь колективної оборони та збереження миру і безпеки [22]. Державна програма Литовської Республіки, НАТО визначено як життєво важливі для Литви, як найважливіша та ефективна система колективної оборони для забезпечення національної безпеки, ефективного стримування потенційної агресії та значний інтерес у зміцненні трансатлантичного співробітництва, щоб повною мірою сприяти зміцненню європейсько-американських відносин [23].

Як зазначає голова парламентського комітету з питань національної безпеки і оборони Лауринас Касцюнас, загрози безпеці Литви залишаються незмінними протягом останніх кількох років [23]. Загроза ґрунтується на чіткому розчленуванні політичної реальності на внутрішню («Ми») та зовнішню («Інші»). «Ми» – Литовська держава, невід'ємна частина спільноти європейських народів, Прибалтики, Євросоюзу, країн Центральної та Північної Європи. «Наш» простір характеризується з погляду інтеграції та співпраці. «Інші» – це держави нестабільної демократії, такі як Білорусь та територія Калінінградської області. Їхній загрозливий характер представлений як об'єктивна реальність, обумовлена специфічною геополітичною обстановкою, що важко передбачати через наявність мілітаризованих територій. Відносини з «іншим» харак-

теризуються з погляду запобігання загрозам [1]. При визначенні загроз територіальній цілісності та суверенітету держави безпека поділяється на політичну, військову, економічну, етнічну та кримінальну сфери.

Із заяви офіційного представника Ради національної безпеки Емілі Хорн про американсько-литовський стратегічний діалог щодо Індотихоокеанського регіону прослідковується, що Сполучені Штати підтримують Литву як цінного союзника та партнера НАТО у вирішенні багатьох спільних глобальних проблем та можливостей, зокрема в Індотихоокеанському регіоні. Країни віддані демократичним цінностям, правам людини та підтримці міжнародного порядку, заснованого на правилах. Розширюють співпрацю, у тому числі у сфері торгівлі, інвестицій, в галузі спеціального зв'язку та захисту інформації, вирішення проблем, пов'язаних з новими технологіями, а також кібер- та гібридними загрозами [24]. Цілями розвитку двостороннього та багатостороннього співробітництва, посилення представництва інтересів Литовської Республіки в Індотихоокеанському регіоні є зміцнювати в регіоні відкриті для співпраці із Заходом демократичні країни, такі як Австралія, Японія, Південна Корея, Нова Зеландія та окремі країни Асоціації Східної Азії (АСЕАН), з метою розширення політичних та дипломатичних зв'язків, економічного співробітництва та експортних ринків, диверсифікація ланцюжків поставок, залучення надійних інвестицій та прагнення дотримання норм міжнародного права в регіоні [1].

Імунітет Литви до інформаційних загроз досить високий у порівнянні з іншими країнами Центральної та Східної Європи. Наприклад, інформаційні загрози національній безпеці Литви чітко визначено в окремому абзаці документа Стратегії [14, Chapter IV, item 14.6 of the Strategy]. Це визнано одним з основних інтересів національної безпеки Литви та є одним з елементів, що забезпечує стійкість розвитку держави, у сукупності з іншими безпековими міркуваннями, такими як економічна, енергетична, екологічна, кібер або соціальне забезпечення [14, Chapter II, item 12.3 of the Strategy].

Національна стратегія кібербезпеки встановлює основні напрямки національної політики кібербезпеки у державному та приватному секторах. Реалізація Стратегії спрямована на зміцнення кібербезпеки держави та розвиток можливостей кіберзахисту, на забезпечення попередження та розслідування кримінальних правопорушень, скоєних з використанням об'єктів кібербезпеки, у просуванні культури кібербезпеки та розвитку інновацій, у зміцненні тісної взаємодії державного та приватного секторів, а також міжнародного співробітництва та забезпеченні виконання

міжнародних зобов'язань у галузі кібербезпеки в країні [25].

Висновки. На основі вивчення правових документів та наукових праць слід зробити висновок, що переважне уявлення про національну безпеку Литви є широким поняттям національної безпеки з сильним акцентом на питання безпеки людини. Забезпечення адміністративно-правового регулювання національної безпеки Литви є умовою процвітання держави та суспільства. Інтереси національної безпеки ґрунтуються на цінностях, закріплених у Конституції Литовської Республіки. Ці цінності поряд з інтересами національної безпеки визначають ключові цілі зовнішньої, оборонної та внутрішньої політики країни.

Література

1. Resolution Amending Resolution No IX-907 of the Seimas of the Republic of Lithuania of 28 May 2002 on the Approval of the National Security Strategy. 16 December. 2021. No XIV-795. Vilnius. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/3ec6a2027a9a11ecb2fe9975f8a9e52e?jfwid=rivwzvpvg>
2. Praneviciene B. & Vasiliauskiene V. The development of the national security system in Lithuania and contemporary security challenges. *Internal Security*. January 2016. 8 (1). P. 59–176. DOI 10.5604/20805268.1231549. URL: https://www.researchgate.net/publication/313816783_The_development_of_the_national_security_system_in_Lithuania_and_contemporary_security_challenges
3. Urbelis V. Democratization and integration: DCAF in the Baltic States. *Legal framing of the democratic control of armed forces and the security sector: norms and realities*. Belgrad, 2001.
4. Urbonas T. & Urbelis V. The challenges of civil-military relations and democratic control of armed forces: the case of Lithuania. *Democratic control of the military in postcommunist Europe: guarding the guards*. Houndmills: Palgrave, 2002.
5. Ясучіс Г. Оцінка важливих елементів демократичного контролю над збройними силами в Литві. *Питання безпеки людини в контексті реформування безпекового сектору країн Східної Європи* / За заг. ред. Хилька М., Титарчука О. Червень. 2017. Київ. С. 52–59.
6. Nivedita Das Kundu. The Baltic States' Search for Security. *Strategic Analysis: A Monthly Journal of the IDSA*. July–September. 2003. Vol. XXVII. No 3. URL: https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/sa/sa_jul03/sa_jul03kun01.html
7. Kerulis P. & Kazlauskaitė M. Challenges to national defence in contemporary geopolitical situation (CND CGS'2020): abstracts of the 2nd international conference and live firing show (LFS)' 2020, March 31 – 02 April, 2020, Vilnius, Lithuania / Edited by S. Bekesiene and S. Hošková-Mayerová. Vilnius : Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2020. P. 103–105. URL: <https://vb.lka.lt/object/elaba:54836505/>
8. Isoda V. & Jakstaite G. & Statkus N. & Česnakas G. Lithuania in the Global Context: National Security and Defence Policy Dilemmas. September. 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/344402596_Lithuania_in_the_Global_Context_National_Security_and_Defence_Policy_Dilemmas
9. Ungurytė-Ragauskienė S. National Security System in Lithuania: Case Study According to Institutional Fragmentation Theory. *Social Transformations in Contemporary Society*. 2020. (8). P. 13. URL: http://stics.mruni.eu/wp-content/uploads/2020/06/STICS_2020_8_5-14.pdf
10. Denisenko V. Threats of Propaganda and the Information War on Lithuanian Security. *Lithuania in the global context: national security and defence policy dilemmas* / by editors Irmina Matonytė, Giedrius Česnakas and Nortautas Statkus. Vilnius: General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania, 2020. P. 235–248. URL: <https://www.lituanistika.lt/content/91183>
11. Miniotaite G. The Security Policy of Lithuania and the 'Integration Dilemma'. Vilnius. 1999. URL: <https://www.nato.int/acad/fellow/97-99/miniotaite.pdf>
12. Крузич Дж. П., Фареус А. На пути к исключительной структуре безопасности в регионе Балтийского моря. Шведский институт международных отношений. Стокгольм. 1998. 140 с.
13. Law on the Basics of National Security. December 19. 1996. No VIII–49. Vilnius. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=tq147ume&documentId=TAIS.39790&category=TAD>
14. National Security Strategy of the Republic of Lithuania. Resolution No XIII–202 of the Seimas of the Republic of Lithuania of 17 January 2017. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2627131DA3D2/LLwfQepmnd>
15. Karybos enciklopedinis žodynas / Redakcinė kolegija: Zenonas Kulyš (vyriausiasis redaktorius), Eugenijus Simonas Kisinas, Vytautas Tininis. Vilnius: Valstybinė lietuvių kalbos komisija, 2008. 880 p. URL: https://kmilc.lka.lt/data/PDF-leidiniai/2006-2010/2008-Ciocys-karybos_enciklopedinis_zodynas.pdf
16. Bagdonavicius Vacys (ed.). Lietuvos nacionalinis saugumas: teorija ir realijos, Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas. *Baltic Times*. June 3–9. 1999. P. 7.
17. Constitution of the Republic of Lithuania. Official Gazette. 1992. No 33–1014. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Lithuania_2019.pdf?lang=en
18. Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas. 17 June. 1999. No VIII–1234. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActEditions/lt/TAD/TAIS.83679>
19. Law on Administrative Proceedings. 14 January. 1999. No VIII–1029. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.91191>
20. Law on the Protection of Objects of Importance to Ensuring National Security. 10 October. 2002. No IX–1132 (As last amended on 12 January. 2018. No XIII–992). URL: <https://investmentpolicy.unctad.org/investment-laws/246/lithuania-law-on-the-protection-of-objects-of-importance-to-ensuring-national-security->
21. Barcan L. Pragmatic approach of the management in the national security system. *Young Economists Journal*. November. 9 (17). 2011. P. 63–74. URL: https://www.researchgate.net/publication/230897834_Pragmatic_approach_of_the_management_in_the_national_security_system
22. Government Program of the Republic of Lithuania. TAR. 2016. No 28737.
23. Kasciunas: threats to Lithuania's security remain unchanged for several years. BNS. Tuesday, March 1. 2022. URL: <https://www.delfi.lt/en/politics/>

kasciunas-threats-to-lithuanias-security-remain-unchanged-for-several-years.d?id=89590065

24. Statement by NSC Spokesperson Emily Horne on the U.S. – Lithuania Strategic Dialogue on the Indo-Pacific. November 23, 2021. Statements and Releases. *The White House*. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/11/23/statement-by-ns-spokesperson-emily-horne-on-the-u-s-lithuania-strategic-dialogue-on-the-indo-pacific/>

25. Resolution on the Approval of the National Cyber Security Strategy. 13 August. 2018. No 818. Vilnius. URL: https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Documents/National_Strategies_Repository/LRV+818+National+Cyber+Security+Strategy+%28Lithuania%29.pdf

Анотація

Підберезних І. Є. Сектор безпеки Литви як об'єкт адміністративно-правового регулювання. – Стаття.

У статті проаналізовано загальні питання безпекового сектора Литви й виділено зміст адміністративно-правового регулювання цієї галузі. Здійснено науково-правовий аналіз чинних нормативно-правових актів та науково-теоретичних джерел із цього питання. Описано сучасний стан національної безпеки Литовської Республіки. Зазначено, що інтересами національної безпеки країни є суверенітет держави, цілісність території та демократичний конституційний порядок, мир, процвітання населення та безпечні умови для розвитку держави, життєздатність та єдність євроатлантичної спільноти. Аналізуються стратегічні документи національної безпеки Литовської Республіки. Литовська Республіка зміцнює її членство в НАТО та ЄС, а також військову та політичну присутність США в Європі та регіоні. НАТО залишається єдиною та важливою організацією колективної оборони, тому зміцнення стримування та колективної оборони НАТО шляхом забезпечення постійної та сильної військової присутності НАТО та його союзників у регіоні є фундаментальною гарантією безпеки Литовської Республіки. У дослідженні розкрито сутність питання правового регулювання й адміністративно-правового регулювання зокрема. У результаті дослідження доведено, що забезпечення адміністративно-правового регулювання національної безпеки Литви є умовою процвітання держави та суспільства та значною мірою залежить від міжнародних політичних процесів. Литовська Республіка активно бере участь у цих процесах, захищаючи свої інтереси та забезпечує міжнародне безпечне середовище, зміцнюючи заснований на правилах міжнародний порядок, єдність євроатлантичної спільноти та архітектури безпеки в Європі. Розвиток двосторонніх

відносин та участь у багатосторонніх чи регіональних форматах відповідати цінностям, закріпленим у Конституції Литовської Республіки, та інтересам національної безпеки.

Ключові слова: сфера безпеки, національна безпека, адміністративно-правові основи, безпековий сектор Литовської Республіки, адміністративне право.

Summary

Pidbereznykh I. Ye. Lithuanian security sector as an object of administrative and legal regulation. – Article.

The article analyzes the general issues of the Lithuanian security sector and highlights the content of the administrative and legal regulation of this sector. The scientific and legal analysis of the current normative legal acts and scientific and theoretical sources on this issue is carried out. The scientific and legal analysis of the current normative legal acts and scientific and theoretical sources on this issue was carried out. It was noted that the interests of the country's national security are the sovereignty of the state, the integrity of the territory and the democratic constitutional order, peace, prosperity of the population and safe conditions for the development of the state, the viability and unity of the Euro-Atlantic community. The strategic documents of the national security of the Republic of Lithuania are analyzed. The Republic of Lithuania is strengthening its NATO and EU membership, as well as the US military and political presence in Europe and the region. NATO remains the only and important collective defense organization, therefore strengthening the deterrence and collective defense of NATO by ensuring a permanent and strong military presence of NATO and its allies in the region is a guarantee of the security of the Republic of Lithuania. The study reveals the essence of the issue of legal regulation and administrative and legal regulation, in particular. As a result of the study, it was proved that ensuring the administrative and legal regulation of Lithuania's national security is a condition for the prosperity of the state and society and largely depends on international political processes. The Republic of Lithuania is actively involved in these processes, defending its interests and ensuring an international security environment by strengthening the rules-based international order, the unity of the Euro-Atlantic community and the security architecture in Europe. The development of bilateral relations and participation in multilateral or regional formats is in line with the values enshrined in the Constitution of the Republic of Lithuania and the interests of national security.

Key words: security sphere, national security, administrative and legal framework, security sector of the Republic of Lithuania, administrative law.

УДК 342.951

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).1001](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).1001)

А. А. Чепіжко

orcid.org/0000-0002-7395-9541

ад'юнкт

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОРЯДКУ ВИДАЧІ ЗБРОЇ В ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ ПРОТИ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Вступ. На час воєнного стану цивільним громадянам України, іноземцям та особам без громадянства законодавство України надало право чинити спротив збройній агресії Російської Федерації або інших держав, використовуючи вогнепальну зброю та боєприпаси до неї. Але таке право на застосування та використання зброї покладає на людей цілу низку обов'язків та відповідальності про яку ми поговоримо нижче в дослідженні.

Через кілька днів після широкомасштабного вторгнення Росії в Україну, український парламент ухвалив закон "Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України" від 03.03.2022 року №2114-IX. А Президент України його відразу підписав. Цей документ надав цивільним громадянам України, іноземцям та особам без громадянства право в період дії воєнного стану чинити спротив збройній агресії Російської Федерації або інших держав, використовуючи вогнепальну зброю та боєприпаси до неї, бажаючи захистити суверенітет своєї держави, життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку людини як найвищої соціальної цінності, враховуючи положення частини першої статті 65 Конституції України, згідно з якою захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян України [1].

Аналіз основних досліджень та публікацій. На теперішній час правові проблеми обігу вогнепальної зброї під час воєнного стану та широкомасштабного вторгнення військ Російської Федерації та територію України потребує вивчення та дослідження. Тому стаття присвячена вивченню питань законотворчого процесу щодо легалізованого обігу зброї у зв'язку з вторгненням агресора та вивчення питань та проблем можливих наслідків озброєння цивільного населення для самозахисту та захисту цілісності територій України в зв'язку з прийняттям ряду Законів України.

Постановка завдання. Головним завданням та метою даного дослідження є вивчення законності та закріпленості питань правового режиму видачі вогнепальної зброю та боєприпасів до неї, закріплення основних прав та обов'язків громадян при використанні її та врегулювання інших суспільних відносин, що безпосередньо з цим пов'язані.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прийняття вище вказаного закону "Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України" від 03.03.2022 року №2114-I, стало для нас вимушеною та необхідною відповіддю на злочинні дії окупантів: захоплення мирних громадян, обстріли українських міст, лікарень та дитячих садочків, масові вбивства мирного населення, мародерство.

В період першого місяця широкомасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України, було пошкоджено або знищено українську інфраструктуру, зруйновано або пошкоджено вже понад триста мостів, понад 8 тисяч кілометрів доріг мають бути відремонтовані або взагалі відновлені, а десятки мостів підірвані. Крім того, окупанти цинічно знищували помешкання людей, завдаючи своїми злочинними діями величезні руйнування та збитки. Після звільнення вище вказаних областей Збройними силами України, було виявлено сотні тіл закатованих і вбитих російськими окупантами мирних мешканців, могили та поховання з сотнями тіл українців, що є свідченням геноциду росіянами проти цивільного населення України. За даними правоохоронців були встановлені численні випадки масового вбивства мирних жителів, зґвалтування, пограбування, мародерства, викрадення та страти цивільних осіб, які були офіційно підтверджені міжнародними інституціями ООН.

Всі ці події, ракетні удари в перші дні були найскладніші у спротиву проти російської агресії. Тому на початку було важливо чинити тотальний опір агресору. Посилювати наші збройні сили, які героїчно боронитимуть нашу землю, наших дітей та наше мирне майбутнє. В Україні було оголошено президентом України тотальну та повну мобілізацію українських військових на 90 днів [2]. І це вже стало очевидним в перші дні війни.

Широкомасштабне вторгнення російських військ на територію України, стало поштовхом держави озброювати добровольців, котрі готові захищати своє місто та державу від російських окупантів. Тому Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, закликали усіх, хто був готовий та вмів тримати зброю, вступати до лав Сил територіальної оборони Збройних сил України.

Наприклад, в столиці України місті Києві ввечері 24 лютого 2022 року почали масово озброювати громадян, розпочали видавати автомати цивільним особам за дуже спрощеною процедурою, тисячі одиниць зброї були видані громадянам для захисту свого міста. У Києві була міська територіальна оборона, в складі Внутрішніх військ України та добровільні територіальні формування громадян, котрим за інформацією Міністра внутрішніх справ України, в Києві, такому формуванню в перші години першого дня війни було видано близько десяти тисяч автоматів. А, наприклад, в місті Суми, 24 лютого, зброю видавали всім хто хотів, привозили вантажівками та видавали зброю та боєприпаси до неї фіксації документів та будь яких обліків.

Тому саме активні дії та широкомасштабне вторгнення російських військ на кордон України з території Російської Федерації та Білорусії, атаки на прикордонні підрозділи та пункти пропуску з застосуванням артилерії, важкої техніки та стрілецької зброї в межах Луганської, Сумської, Харківської, Чернігівської, Житомирської областей та областей з боку анексованого Криму спричинило необхідність для видачі масово зброї на вище вказаних територіях цивільним особам, які потім були сформовані в підрозділи територіальної оборони під командуванням Збройних Сил України.

Нормами закону порядок передбачений, однак ми хочемо проілюструвати та співставити реальний стан в період першого місяця війни. Оскільки він протікав в хаотичному порядку, зброю, наприклад, в місті Києві видавали кому завгодно, були відсутні будь які обліки, чи структури які повинні були забезпечити системність та цільову визначеність процедури видачі зброї. Оскільки законом який ми проаналізуємо нижче, є чіткий регламент видачі зброї, який не дотримувався що спричинило отримання великої кількості зброї різними категоріями цивільних осіб, без будь якої фіксації та фільтрації. Однозначно, має бути лібералізація доступу і порядку володіння зброєю. Всю ту зброю, яку роздали, швидше за все, вже в повному обсязі ніхто не поверне, але всі, в кого є видана в той час бойова зброя, повинні звернутися до органів Національної поліції України і облікувати чи повернути її. Не можна дозволити мати на руках незареєстровану зброю, це безумовно, не законно та спричинює вже сьогодні значні проблеми в незаконному обігу зброї та застосування її проти мирних цивільних жителів України. Тому, на нашу думку, з примусовою реєстрацією будуть виникати складнощі, але потрібно знаходити методику вирішення даної проблеми.

Аналіз закону визначає нам процедуру та суб'єктів, які ми продемонструємо для порівняння та ілюстрації ситуації з обігом зброї, її застосуванням та порядком отримання.

У період дії воєнного стану громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України (надалі- цивільні особи), можуть брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав.

Законодавством України, для відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав, у період дії воєнного стану виокремлені види осіб котрі можуть брати участь у захисті України:

– Цивільні особи, котрі можуть отримати вогнепальну зброю і боєприпаси до неї відповідно до порядку та вимог, встановлених Міністерством внутрішніх справ України, а саме Наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку отримання вогнепальної зброї і боєприпасів цивільними особами, які беруть участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав» №175 від 07.03.2022 року [3];

– громадяни України, котрі можуть брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та інших держав, застосовуючи власну нагородну зброю, спортивну зброю (пістолети, револьвери, гвинтівки, гладкоствольні рушниці), мисливську нарізну, гладкоствольну чи комбіновану зброю та боєприпаси до неї.

Видача вогнепальної зброї і боєприпасів до неї здійснюється на підставі особисто поданої цивільною особою до уповноваженого органу письмової заяви про участь у відсічі збройної агресії та видачу вогнепальної зброї та/або боєприпасів до неї за наявності документу, що посвідчує особу, офіційно визначеного та затвердженого частиною першою статті 13 Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що посвідчують громадянство України, посвідчують особу, чи її спеціальний статус» або паспортного документу іноземця. Серед таких документів, що оформлюються в Україні із застосування засобів Єдиного державного демографічного реєстру, відповідно до функціонального призначення поділяються на : 1) документи, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України (паспорт громадянина України, паспорт громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичний паспорт України, службовий паспорт України, посвідчення особи моряка, посвідчення члена екіпажу, посвідчення особи на повернення в Україну, тимчасове посвідчення громадянина України) та документи, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус (посвідчення водія, посвідчення особи без громадянства для виїзду за кордон, посвідка на постійне проживання, картка мігранта, посвідчення біженця, проїзний документ біженця, посвідчення особи, яка потребує додаткового

захисту, проїзний документ особи, якій надано додатковий захист).

Дана кваліфікація документів що оформлюються Україні із застосування засобів Єдиного державного демографічного реєстру передбачена у Законі України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20 листопада 2012 року №5492-VI [4].

А також до письмової заяви, щодо видачі вогнепальної зброї і боєприпасів до неї додаються ще копія документа, що посвідчує особу, засвідчену власноруч особою, яка її подає та за наявності в особи копії військового квитка осіб рядового, сержантського і старшинського складу, військового квитка офіцера запасу, копія посвідчення пенсіонера або ветерана військової служби, Національної поліції України, Національного антикорупційного бюро України, Служби судової охорони, державної пожежної охорони, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, служби цивільного захисту, податкової міліції, Бюро економічної безпеки України чи Державної кримінально-виконавчої служби України, посвідчення члена громадського формування з охорони громадського порядку, дозволу на придбання, зберігання та носіння мисливської вогнепальної нарізної, гладкоствольної зброї, посвідчення про нагородження відзнакою «Вогнепальна зброя», посвідчення учасника війни, посвідчення учасника бойових дій.

Після отримання громадянами вогнепальної зброї, їм видається документ у вигляді довідки на отриману вогнепальну зброю та боєприпаси. В такій довідці зазначається дата, місце видачі зброї, дані отримувача, вид зброї, її ідентифікаційні номери та орган який видав зброю. Цивільна особа, отримавши вогнепальну зброю закріплюється за підрозділами поліції або органами територіальної оборони, їх залучають до виконання оборонних завдань і забезпечення правопорядку на вулицях.

За законодавством України, а саме Наказом Міністерства внутрішніх справ України «Про особливості видачі громадянам України дозволу на придбання, зберігання та носіння мисливської зброї та набоїв до неї під час воєнного стану» №170 від 01 березня 2022 року [5], передбачені й ті категорії цивільних осіб, яким вогнепальна зброя та боєприпаси до неї не видаються:

- неповнолітнім особам;
- недієздатним особам або особам з обмеженою дієздатністю за рішенням суду, що набрало законної сили;
- притягнутим два чи більше разів протягом року до адміністративної відповідальності за цілий перелік правопорушень (до категорії даних правопорушень відносять, наприклад, вчинення

дрібного хуліганства, стрільба зі зброї в населених пунктах, керування транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, вчинення домашнього насильства та інші);

- особи відносно яких складені повідомлення про підозру або наявність інформації про складання щодо такої особи повідомлення про підозру, що не вручене через не встановлення її місцезнаходження;

- особи котрі мають судимість за тяжкі або особливо тяжкі злочини, а також яка не погашена чи не знята в установленому порядку;

- особи, відносно яких протягом року були винесені рішення суду про конфіскацію чи вилучення зброї;

- систематичне порушення вимог «Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів» затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21 серпня 1998 року №622 [6], щодо зберігання, перевезення, використання раніше придбаної зброї, пристроїв (притягнення два чи більше разів протягом року до адміністративної відповідальності за статтями 174, 190, 191, 193, 194 та 194 Кодексу України про адміністративні правопорушення [7];

- особи котрі вже отримали вогнепальну зброю відповідно до Наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку отримання вогнепальної зброї і боєприпасів цивільними особами, які беруть участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав» №175 від 07.03.2022 року, але окрім випадків втрати вогнепальної зброї при відсічі збройної агресії та подання відповідальної заяви.

Національна поліція може вилучати видану відповідно до Наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку отримання вогнепальної зброї і боєприпасів цивільними особами, які беруть участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав» №175 від 07.03.2022 року вогнепальну зброю у таких випадках: самоусунення громадянина від участі у відсічі збройної агресії країни-агресора; зміна місця постійного проживання; неспроможність дати відсіч збройної агресії; вчинок чи діяння особи, що дискредитує особу; вчинення кримінального правопорушення із застосуванням вогнепальної зброї або погрозою його застосування; порушення громадянином гро-

мадського порядку; порушення громадянином вимог зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної зброї; вживання громадянином заборонених речовин, тощо.

Якщо говорити про відповідальність за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, відповідно до законодавства України у період дії воєнного стану цивільні особи можуть не несуть відповідальності у разі:

- відбиття нападу або попередження загрози нападу на об'єкти, що охороняються;
- звільнення заручників чи військовополонених, захоплених військових або цивільних об'єктів, перешкоджання такому захопленню;
- знищення зброї, бойової техніки, транспортних чи технічних засобів, які перебувають у користуванні людей, причетних до збройної агресії;
- захисту цивільних або об'єктів від нападу;
- запобігання чи припинення діяльності, затримання, роззброєння або знешкодження людей, причетних до збройної агресії;
- припинення дій людей, які вчинили чи вчиняють правопорушення;
- припинення дій людей, котрі перешкоджають виконанню законних вимог осіб, залучених до заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії;
- припинення дій людей, які становлять або можуть становити небезпеку особам, залученим до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії, чи іншим особам.

Відповідно до статті 43-1 Кримінального кодексу України не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду правоохоронним інтересам, за відсутності ознак катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [8].

Видані вогнепальна зброя та боеприпаси підлягають поверненню цивільною особою протягом 10 днів після припинення або скасування дії воєнного стану органам Національної поліції України. Всі відомості про повернення цивільною особою вогнепальної зброї та/або невикористаних боеприпасів до неї або вилучення їх підлягають внесенню відповідним органам Національної поліції України до інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України».

У разі порушення цієї вимоги громадянином, котрий отримав дану зброю, людина нестиме кримінальну відповідальність за незаконне поводження зі зброєю, боеприпасами або вибуховими речовинами. Дана норма зазначена у статті 263 Кримінального кодексу України[8].

Висновки. Одним із найрішучіших кроків Верховної Ради перші дні війни стало ухвалення закону «Про Забезпечення участі цивільних осіб у захисті України». Саме під час воєнного стану, задля захисту своєї держави, цивільні особи та громадяни України можуть брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії російських військ та мають змогу отримати вогнепальну зброю та боеприпаси до неї відповідно до порядку та вимог, установлених Міністерством внутрішніх справ України. Та саме головне, полягає в тому, що застосування громадянами такої зброї, прирівнюється даним законом, до застосування її як військовослужбовцями під час виконання службових завдань щодо відсічі ворога, та не несуть за це відповідальності.

Тому, після прийняття даного Закону, ухвалений парламентом за основу за день до початку війни, законопроект №5708, зі зрозумілих причин відійшов на другий план. А питання що стосуються врегулювання та упорядкування обігу зброї в Україні в часи воєнного стану є надважливими та багатоаспектними, що потребує законодавчого регулювання, та швидкості прийняття змін зі зміною ситуації на фронті та в цілому у суспільстві.

Література

1. Конституція України, Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Указ Президента України «Про загальну мобілізацію» від 24.02.2022 №65/2022, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65/2022#Text>.
3. Наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку отримання вогнепальної зброї і боеприпасів цивільними особами, які беруть участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав» №175 від 07.03.2022 року, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0295-22#Text>.
4. Законі України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20 листопада 2012 року №5492-VI, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#n119>.
5. Наказом Міністерства внутрішніх справ України «Про особливості видачі громадянам України дозволу на придбання, зберігання та носіння мисливської зброї та набоїв до неї під час воєнного стану» №170 від 01 березня 2022 року, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0273-22#Text>.
6. Інструкція «Про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими

снарядами нестерпимої дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин та вибухових матеріалів», затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 №622, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#n910>.

7. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Дод. до № 51. – Ст. 1122, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

8. Кримінальний кодекс України, Закон України від 05.04.2001 року №2341-III, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Анотація

Чепижко А. А. Актуальні питання порядку видачі зброї в період дії воєнного стану проти збройної агресії Російської Федерації. – Стаття.

На сьогоднішній день багато запитань, як так сталося, що у цивілізованому та глобалізованому світі двадцять першого століття, коли ще в кожного є пам'ять про дві криваві війни, стала можливою агресія небачених із 1939 року масштабів. Ця війна, стала першою в історії людства, яка відбувається за часів існування соціальних мереж, мобільних телефонів, з яких можна керувати навіть супутниками, самих супутників, з яких видно все живе і не живе на землі, атомних електростанцій, котрі можуть нанести великої загрози людству, бойових дронів та багато інших високо технологічних та професійних складових сучасної цивілізації.

Причин цієї війни можна називати багато, як політичних, психологічних так і технічних. Але саме головне, що вона приносить не лише втрати з боку економіки, а несе небачені втрати людського життя.

Україна та українці вже обрали для себе головний напрямок в ці тяжкі для нас часи. Ми обрали, захищати свою державу, свою землю, свою родину та близьких, мирне та благополучне життя для наших дітей. Це особливо сьогодні набуло свого поширення, адже Україна змушена знову відстоювати свою незалежність та свої кордони. Тому, як ніколи, ми нині та наша держава стає міцнішою та бодатною. Кожен українець, будь-якою своєю участю на сьогодні стоїть на сторожі недоторканості кордонів України, виконує миротворчі дії щодо зміцнення своєї країни, допомагає потребуючим у допомозі та береже в державі та родині спокій та правопорядок.

Кожному громадянину та цивільній особі нашої держави повинно вистачити взаєморозуміння, мудрості та сили духу для збереження України єдиною та незалежною, сил у забезпеченні стабільності та спокою для мирного майбутнього наших дітей.

Україна вистоїть та доведе всьому цивілізованому світові, що ми – українці, справжня нація, ми нація і держава, котра здатна себе захищати й російська агресія проти нас робить нас єдиною та консолідованою державою.

Ключові слова: зброя, вогнепальна зброя, боеприпаси, війна, агресія.

Summary

Chepizhko A. A. Current issues of the procedure for issuing weapons during the state of war against the military aggression of the russian federation. – Article.

Today there are many questions as to how it happened that in the civilized and globalized world of the first twenty-first century, when everyone still has the memory of two wars, aggression on a scale unprecedented since 1939 became possible. This war was the first in the history of mankind that took place during the existence of social networks, mobile phones, from which you can control even the satellites, the satellites themselves, which can see everything living and not living on earth, nuclear power plants, which can cause great harm to people, combat drones and many other high-tech and professional components of modern civilization.

There are many reasons for this war, both political, psychological and technical. But the main thing is that it brings not only losses on the side of the economy, but also an unprecedented loss of human life.

Ukraine and Ukrainians have already turned to the main direction in these difficult times for us. We have turned to protect our state, our land, our homeland and our neighbors, a peaceful and prosperous life for our children. Especially nowadays this has become widespread, because Ukraine is forced to stand up for its independence and its borders again. That is why, as never before, we and our state are becoming stronger and more vigorous. Every Ukrainian, with any and all of his or her participation today, stands guard over the insecurity of Ukraine's borders, performs peacekeeping actions to strengthen his or her country, helps those in need of help and protect peace and order in the state and in his or her homeland.

Every citizen and civilian of our state must have enough understanding, wisdom and strength of spirit to keep Ukraine united and independent, and the strength to ensure stability and peace for the peaceful future of our children.

Ukraine will stand up and tell the entire civilized world that we are Ukrainians, a real nation, we are a nation and a state that is able to defend itself, and Russian aggression against us makes us a united and consolidated state.

Key words: weapons, firearms, ammunition, war, aggression.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.638

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).1002](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).1002)

К. М. Алієва

orcid.org/0000-0002-2346-9026*ад'юнкта кафедри кримінального права та кримінології
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ***ВПЛИВ ОБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК НЕПОВАГИ ДО ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ
НА ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ЦЬОГО ДІЯННЯ**

Постановка проблеми. Чинний КК України не містить норми, яка б встановлювала кримінальну відповідальність за посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу.

Проте ст. 189-1 КК України 1960 р. передбачала відповідальність за образу працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, а також члена громадського формування з охорони громадського порядку або військовослужбовця у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з охороною громадського порядку, що каралось позбавленням волі на строк до двох років, або виправними роботами на той же строк, або штрафом у розмірі від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [1].

В умовах воєнного стану Верховна Рада України звернула увагу на необхідність криміналізації посягань на честь і гідність військовослужбовців та 03 березня 2022 р. доповнила КК України статтею 435-1 «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю», якою передбачила кримінальну відповідальність, зокрема, за образу честі і гідності військовослужбовця, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації [2].

На наш погляд, суспільна небезпечність посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів при здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації є не меншою, ніж аналогічні посягання на честь і гідність військовослужбовців.

У Верховній Раді України зареєстровані проекти Законів України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі та гідності працівників Національної поліції України, членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовців» від 08.02.2021 р. № 5050 [3] та «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні пра-

випорушення щодо захисту честі і гідності громадян та працівників правоохоронних органів» від 24.02.2021 р. № 5050-1 [4], метою яких, зокрема, є захист честі і гідності працівників правоохоронних органів.

Наведені положення свідчать про необхідність дослідження питань диференціації та криміналізації відповідальності за посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання диференціації та криміналізації відповідальності за діяння проти працівників правоохоронних органів досліджувались такими вченими як М.І. Бажанов, О.М. Бандурка, П.Ф. Гришанин, В.Т. Дзюба, С.В. Єрмолаєва-Задорожня, М.П. Журавльов, В.А. Клименко, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, М.В. Лошицький, Т.П. Мінка, В.О. Навроцький, В.І. Осадчий, В.В. Сташис, Є.Л. Стрельцов, М.І. Хавронюк, С.С. Яценко та ін. Разом з тим єдиного підходу щодо визначення ступеня суспільної небезпечності посягань на честь і гідність працівника правоохоронного органу та принципів криміналізації цього діяння на сьогоднішній день не вироблено.

Метою статті є виокремлення об'єктивних ознак проявів неповаги до працівника правоохоронного органу та визначення їх впливу на принципи криміналізації цього діяння.

Виклад основного матеріалу. Підвищена суспільна небезпека проявів неповаги до працівника правоохоронного органу в порівнянні із заподіянням особі моральної шкоди, яка відшкодовується у порядку цивільного судочинства, полягає в тому, що такі дії посягають на гідність працівників правоохоронних органів, на яких покладене особливе завдання у сфері охорони громадського порядку [5]. При цьому правоохоронець, як носій певних державних повноважень та службових обов'язків, підлягає ризику порушення особистих немайнових прав значно частіше, ніж звичайні громадяни, отже і захисту потребує більш фундаментального [6, с. 29]. У судовій практиці правова оцінка образи представників влади (йдеться

насамперед про працівників правоохоронних органів) як правило здійснюється в комплексі з іншими протиправними діями – погрозами, фізичним насильством, хуліганськими діями, опором представникам влади тощо [7, с. 67].

Відсутність у законодавстві України норм про відповідальність за прояви неповаги до працівника правоохоронного органу викликає труднощі при з'ясуванні поняття й сутності, ступеня суспільної небезпечності цих посягань, їх співвідношення зі схожими за об'єктивними та суб'єктивними ознаками кримінальними та адміністративними правопорушеннями. У зв'язку з цим виникає необхідність встановлення найбільш істотних об'єктивних ознак таких діянь. Питання доцільності криміналізації посягань на честь і гідність працівника правоохоронного органу, на наш погляд, варто починати з виявлення особливостей, притаманних родовому й безпосередньому об'єктам таких діянь.

Родовий об'єкт посягань на честь і гідність працівника правоохоронного органу неоднорідний: у випадку прояву неповаги до працівника правоохоронного органу, який не виконує обов'язків щодо проведення досудового розслідування або дізнання, ним виступає авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та діяльність журналістів, а у випадку прояву неповаги щодо слідчого або дізнавача у зв'язку з виконанням ними своїх службових обов'язків – правосуддя.

Правосуддя як родовий об'єкт кримінальних правопорушень у кримінальному праві має широкий зміст. Ним визнається не тільки діяльність суду щодо розгляду й вирішення цивільних та кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення, але й діяльність правоохоронних органів, які сприяють такій діяльності – прокуратури, досудового розслідування, органів й установ виконання покарань. Зазначимо, що кримінальний закон охороняє не всі види діяльності органів правосуддя, а лише ті, які безпосередньо спрямовані на реалізацію завдань і цілей правосуддя. Таким чином, родовим об'єктом прояву неповаги щодо слідчого або дізнавача слід вважати сукупність суспільних відносин, що забезпечують нормальну діяльність органів досудового розслідування з реалізації завдань та цілей правосуддя.

Висновок про те, що родовим об'єктом прояву неповаги до працівника правоохоронного органу, який не виконує обов'язків щодо проведення досудового розслідування або дізнання, виступає авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та діяльність журналістів впливає з аналізу змісту розділу XV Особливої частини КК України.

Авторитет правоохоронних органів як видовий об'єкт аналізованих нами кримінальних правопо-

рушень, є одним з видів авторитету органів державної влади і має свої особливості, що дозволяє відмежувати посягання на нього від інших кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади.

Одним із суб'єктів цих відносин є працівник правоохоронного органу, який діє від імені відповідного органу і в межах наданих йому повноважень має право вимагати від інших суб'єктів поведінки, відповідної встановленим правовим нормам. З одного боку, працівник правоохоронного органу у системі відповідного органу влади виступає як державний службовець, який з моменту прийняття на роботу є носієм певних прав та обов'язків. З іншого боку, працівники правоохоронних органів виступають уповноваженими особами щодо порушників громадського порядку та інших правових приписів, охорона яких становить сферу службових обов'язків такого працівника. Для виконання покладених на нього завдань працівник правоохоронного органу наділяється певними повноваженнями щодо інших членів суспільства, зобов'язаних виконувати його законні вимоги.

Ефективна охорона нормальної діяльності правоохоронних органів та їх представників вимагає встановлення кримінальної відповідальності не тільки за посягання на їх життя та здоров'я, але й за діяння, пов'язані з проявами неповаги до цих представників. Доцільність диференціації законодавцем юридичної відповідальності за різні види посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів пов'язана з різним ступенем їх суспільної небезпеки – заподіянням шкоди цілому ряду охоронюваних об'єктів.

У теорії кримінального права немає єдиної точки зору щодо безпосереднього об'єкту посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу. Найпоширенішою точкою зору є визнання наявності двох безпосередніх об'єктів – основного та додаткового. Основним визнається авторитет правоохоронних органів, а додатковим – честь і гідність представників цих органів [8, с. 244].

Також поширеною точкою зору є визнання наявності лише одного основного безпосереднього об'єкту посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу, яка обґрунтовується тим, що кримінально-правова охорона авторитету правоохоронних органів або діяльності зі здійснення правосуддя включає всебічний захист від кримінально-протиправних посягань і носіїв державної влади, які здійснюють цю діяльність. І, навпаки, кримінально-правовий захист таких осіб у зв'язку з виконанням ними обов'язків з охорони громадського порядку або будь-яких інших правових приписів зі сфери їх службових обов'язків, є захистом авторитету правоохоронних орга-

нів або діяльності зі здійснення правосуддя від заподіяння шкоди у випадку кримінально-протиправних посягань.

Іншими словами, охорона одного об'єкту у такому випадку автоматично становить охорону іншого, що унеможливорює відмежування безпосередніх об'єктів посягання – авторитету відповідних органів та правосуддя від честі і гідності осіб, які забезпечують діяльність таких органів та правосуддя.

На наш погляд, підхід щодо визнання честі і гідності працівника правоохоронного органу частиною авторитету правоохоронного органу як видового об'єкта кримінального правопорушення нівелює межі між вказаним авторитетом та іншими об'єктами, які страждають від кримінальних правопорушень, передбачених розділом XV Особливої частини КК України, зокрема, життям, здоров'ям, власністю працівників правоохоронних органів.

Звісно, посягання на честь, гідність, здоров'я, життя працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків наближує ці діяння до відповідних кримінальних правопорушень проти особи. Однак ступінь суспільної небезпеки цих посягань є більшим, оскільки при цьому страждає і авторитет правоохоронних органів.

На наш погляд, безпосередній об'єкт неповаги до працівника правоохоронного органу слід розглядати як складний, який включає у себе різні суспільні відносини. Шкода авторитету правоохоронних органів спричиняється опосередковано шляхом негативного впливу на життя, здоров'я, честь і гідність працівників цих органів у зв'язку з виконанням своїх службових обов'язків.

При цьому спочатку страждають особисті інтереси працівника як представника правоохоронного органу, а вже наступною чергою – встановлений порядок діяльності самих правоохоронних органів.

Через це виникає питання, який об'єкт виступає основним безпосереднім, а який – додатковим безпосереднім. При вирішенні цього питання слід визначитись, які суспільні відносини є більш важливими і, залежно від цього, вирішувати питання ступеня суспільної небезпеки посягань на ці відносини.

Згідно ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Виходячи з цього положення Основного Закону України суспільні відносини, що забезпечують охорону честі і гідності особи, є одними з найбільш важливих у нашій державі і посягання на них становить більший ступінь суспільної небезпеки порівняно з посяганням на авторитет органів державної влади.

У зв'язку з цим при вирішенні питання визначення основного і додаткового безпосередніх об'єктів неповаги до працівника правоохоронного органу пріоритетними повинні визнаватись суспільні відносини, що забезпечують охорону честі і гідності такого працівника, порівняно з авторитетом правоохоронного органу.

Визначення основного безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення є запорукою дотримання правил криміналізації діяння, а саме визначення відповідного розділу Особливої частини КК України, де повинна передбачатись відповідальність за таке діяння.

Якщо виходити з цієї позиції, то логічним було б розміщення норми про неповагу до працівника правоохоронного органу у розділі III «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи» Особливої частини КК України.

Однак при вирішенні цього питання слід враховувати і позицію законодавця щодо законодавчої техніки, яка обрана при підготовці та прийнятті чинного КК України.

Так, на думку законодавця, життя та здоров'я працівника правоохоронного органу при посяганні на них у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків, виступають основними додатковими об'єктами порівняно з авторитетом відповідного правоохоронного органу, який є основним безпосереднім об'єктом. Цей висновок впливає зі змісту розділу XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» КК України, який містить відповідні норми (ст.ст. 345, 348).

Тому, з урахуванням особливостей законодавчої техніки, використаної при підготовці та прийнятті КК України, авторитет правоохоронних органів слід визнати основним безпосереднім об'єктом неповаги до їх працівників, а честь і гідність останніх – додатковим обов'язковим об'єктом. Відповідно норму про відповідальність за досліджуване діяння доцільно розмістити у розділі XV КК України.

На особливості криміналізації неповаги до працівника правоохоронного органу впливають й ознаки об'єктивної сторони цього діяння. Її специфіка полягає, на наш погляд, у тому, що таке діяння завжди має форму дії, тобто активної поведінки. Принизити честь і гідність працівника правоохоронного органу шляхом бездіяльності неможливо, яким би чином бездіяльність не сприймалась самим працівником. Бездіяльність у формі відмови виконати законне розпорядження працівника правоохоронного органу може бути ознакою іншого адміністративного або кримінального правопорушення, але не формою посягання на честь чи гідність такого працівника.

На дію, як єдину можливу форму діяння при проявах неповаги до працівника правоохоронного органу, опосередковано вказує і п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів» від 26.06.92 № 8, згідно якого під образою слід розуміти такі нецензурні чи брутальні висловлювання, непристойні жести та інші аналогічні дії, вчинені щодо працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, а щодо члена громадського формування з охорони громадського порядку чи військовослужбовця – у зв'язку з їх діяльністю по охороні громадського порядку, які принижують честь і гідність зазначених осіб. образою слід визнавати і непристойну оцінку особистих якостей або поведінки цих осіб [9].

На ступінь суспільної небезпеки неповаги до працівника правоохоронного органу також має вплив і обстановка вчинення такого діяння, зокрема, чи супроводжується воно вчиненням інших правопорушень. На наш погляд, публічні дії, які ображають честь і гідність працівника правоохоронного органу під час виконання ним службових обов'язків і не супроводжуються вчиненням інших кримінальних правопорушень, потерпілим від яких є цей працівник, потребують встановлення за їх вчинення адміністративної відповідальності.

Про доцільність такого підходу щодо криміналізації досліджуваного діяння свідчать і подані до Верховної Ради України проекти Законів України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі та гідності працівників Національної поліції України, членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовців» від 08.02.2021 р. № 5050 та «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі і гідності громадян та працівників правоохоронних органів» від 24.02.2021 р. № 5050-1.

Висновки. Таким чином, об'єктивні ознаки неповаги до працівника правоохоронного органу безпосередньо впливають на принципи криміналізації цього діяння. Дослідження його основного та додаткового об'єктів дозволяє обґрунтувати доцільність встановлення відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу у розділі XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» КК України. Проведення аналізу окремих ознак об'єктивної сторони неповаги до працівника правоохоронного органу є підставою криміналізації

лише таких проявів цієї неповаги, які супроводжуються вчиненням інших кримінальних правопорушень.

Література

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 28 грудня 1960 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text>.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
3. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі та гідності працівників Національної поліції України, членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовців: Проект Закону України від 08.02.2021 р. № 5050 / Верховна Рада України. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71060.
4. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі і гідності громадян та працівників правоохоронних органів: Проект Закону України від 24.02.2021 р. № 5050-1 / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71217.
5. Заїка Ю. О. Відповідальність за образу в кримінальному законодавстві країн континентальної Європи. URL : http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/18159/1/Актуальні%20проблеми%20кримінального%20права_p274-277.pdf.
6. Марініч Ж. Особливості захисту честі, гідності та ділової репутації поліцейського. *Підприємництво, господарство і право*. № 3. 2020. С. 24-30.
7. Боровик А.В. Підстави юридичної відповідальності за образу представника влади потребують удосконалення. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021 / №4(18). С. 60-72.
8. Єпішко І. Об'єкт посягань на честь та гідність працівників правоохоронних органів. *Публічне право*. № 2 (30). 2018. С. 239-246.
9. Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.06.92 № 8. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92#Text>.

Анотація

Алієва К. М. Вплив об'єктивних ознак неповаги до працівника правоохоронного органу на принципи криміналізації цього діяння. – Стаття.

У статті розглянуто питання впливу об'єктивних ознак неповаги до працівника правоохоронного органу на принципи криміналізації цього діяння. Чинний КК України не містить норми, яка б встановлювала кримінальну відповідальність за посягання на честь і гідність працівника правоохоронного органу. В умовах воєнного стану Верховна Рада України звернула увагу на необхідність криміналізації посягань на честь і гідність військовослужбовців та 03 березня 2022 р. доповнила КК України статтею 435-1 «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю», якою передбачила кримінальну відповідальність, зокрема, за образу честі і гідності військовослужбовця, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної

агресії Російської Федерації. Суспільна небезпечність посягань на честь і гідність працівників правоохоронних органів при здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації є не меншою, ніж аналогічні посягання на честь і гідність військовослужбовців. Об'єктивні ознаки неповаги до працівника правоохоронного органу безпосередньо впливають на принципи криміналізації цього діяння. Дослідження його основного та додаткового об'єктів дозволяє обґрунтувати доцільність встановлення відповідальності за неповагу до працівника правоохоронного органу у розділі XV «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів» КК України. Проведення аналізу окремих ознак об'єктивної сторони неповаги до працівника правоохоронного органу є підставою криміналізації лише таких проявів цієї неповаги, які супроводжуються вчиненням інших кримінальних правопорушень.

Ключові слова: честь особи, гідність особи, кримінальна відповідальність, неповага до працівника правоохоронного органу, принципи криміналізації.

Summary

Aliyeva K. M. Influence of objective signs of disrespect for a law enforcement officer on the principles of criminalization of this act. – Article.

The article considers the issue of the influence of objective signs of disrespect for a law enforcement officer on the principles of criminalization of this act. The

current Criminal Code of Ukraine does not contain norms that would establish criminal liability for encroachment on the honor and dignity of a law enforcement officer. Under martial law, the Verkhovna Rada of Ukraine drew attention to the need to criminalize encroachments on the honor and dignity of servicemen and on March 3, 2022 supplemented the Criminal Code of Ukraine with Article 435-1 «Insult to the honor and dignity of servicemen, threat to servicemen». insult to the honor and dignity of a serviceman who takes measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression by the Russian Federation. The public danger of encroachments on the honor and dignity of law enforcement officers in the implementation of measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression of the Russian Federation is no less than similar encroachments on the honor and dignity of servicemen. Objective signs of disrespect for a law enforcement officer directly affect the principles of criminalization of this act. The study of its main and additional objects allows to substantiate the expediency of establishing liability for disrespect for a law enforcement officer in Chapter XV «Criminal offenses against the authority of public authorities, local governments, associations of citizens and criminal offenses against journalists» of the Criminal Code. The analysis of certain features of the objective side of disrespect for a law enforcement officer is the basis for criminalization of only those manifestations of such disrespect, which are accompanied by the commission of other criminal offenses.

Key words: honor of the person, dignity of the person, criminal responsibility, disrespect to the employee of law enforcement agency, principles of criminalization.

УДК 343

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).1003](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).1003)**С. І. Бугера***orcid.org/0000-0002-3414-0058*

*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
начальник відділу дослідження проблем протидії корупції та загрозам економічній безпеці
Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби
з організованою злочинністю при РНБО України*

ДО ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ ТА ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. В Стратегії боротьби з організованою злочинністю [1] вказується, що в умовах збройної агресії проти України та намагання створити терористичні організації в державі організована злочинність становить пряму загрозу для національної безпеки. Підвищення рівня тяжких та особливо тяжких злочинів, які вчинено у складі організованих груп і злочинних організацій, зокрема із застосуванням вогнепальної зброї, установа корумпованих відносин між посадовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування та криміналітетом, використання неконкурентних методів у фінансово-господарській діяльності підприємств негативно впливає на економічне зростання та пов'язаний з ним суспільний розвиток України. Тому організація системної боротьби з організованою злочинністю повинна стати одним із пріоритетних завдань державної політики та потребує вжиття дієвих скоординованих міжвідомчих заходів і поглиблення міжнародного співробітництва.

При цьому симбіоз корупції та організованої злочинності суттєво ускладнює здійснення суб'єктами запобігання злочинності відповідних заходів. Зокрема, рівень ефективності заходів щодо запобігання організованим злочинностям у сфері економіки суттєво залежить від загального стану протидії корупції в країні. Необхідно зазначити, що за результатами дослідження Transparency International Ukraine в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI) за 2021 рік Україна отримала 32 бали зі 100 можливих. Показник знизився на один бал, і тепер Україна посідає 122 місце зі 180 країн у CPI. Втрата Україною одного пункту – це зниження в межах похибки. Однак з огляду на 10-річну ретроспективу цей показник свідчить про «застій» у боротьбі з корупцією. І це – всупереч низці позитивних змін, які посилюють антикорупційну екосистему. Головна причина просідання балів полягає в тому, що багато важливих антикорупційних завдань на паузі або навіть регресують [2].

Аналіз наукових досліджень. Питання запобігання корупції та організованим злочинностям

у сфері економіки, а також проблеми тінізації економіки досліджували такі вчені: О. І. Барановський, П. І. Гаман, В. В. Пацкан, В. А. Предборський, С. В. П'ясецька-Устич, В. Я. Тацій, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. Проте недостатньо дослідженою є проблема симбіозу корупції та організованої злочинності як ускладнюючого фактора щодо здійснення відповідних запобіжних заходів у сфері економіки.

Метою статті є дослідження проблем запобігання симбіозу корупції та організованої злочинності у сфері економіки та формування практичних рекомендацій щодо удосконалення відповідних запобіжних заходів.

Виклад основного матеріалу. Організовані злочинні угруповання в сфері економіки характеризуються високим ступенем згуртованості кримінальних осіб у межах регіону, країни з розподілом на ієрархічні рівні, з виділенням лідерів, які не беруть участі у конкретних злочинах, а здійснюють організаторські, управлінські, ідеологічні функції, тісно пов'язані з корупцією. Вони втягують в економічну злочинність державних чиновників, у тому числі працівників правоохоронних органів, для прикриття їх злочинної діяльності та усунення конкурентів по бізнесу. Спонукальними мотивами до заняття злочинною діяльністю у сфері економіки є користь, жаждою до непомірного збагачення, володіння престижними речами, недоступними для пересічних громадян, зайняття високого становища у владних та інших структурах. В організованих злочинних угрупованнях значна частина незаконно здобутих коштів перерозподіляється у вигляді хабарів «потрібним людям». Відбувається зрощування економічних злочинців з представниками загальнокримінальної злочинності, з одного боку, і тіньовою економікою – з другого [3, с. 248–249].

Корупція і організована злочинність мають соціальну сутність, яка проявляється в тому, що обидва ці явища: мають соціальну обумовленість і свою ціну, яку платить суспільство в результаті корупційної та організованої злочинної діяльності; здійснюють істотний вплив на всі соціальні процеси; мають власні історичні джерела; набули

глобального характеру; мають економічні, політичні, правові, психологічні і моральні чинники; мають властивість пристосовуватись до соціальних реалій і здатність до самовідтворення та уникнення соціального контролю і кримінального переслідування. Корупція якісно змінює організовану злочинність, дозволяє останній зміцнювати свої позиції в суспільстві і державі, політизує її. Межі між корупційною та іншою діяльністю організованих злочинних структур вищого рівня практично не існує. Широке розповсюдження корупції призводить до розвитку і вдосконалення організованої злочинності, а якісне і кількісне зростання останньої у свою чергу тягне за собою збільшення кількості корупційних проявів та підвищення небезпечності їх характеру. Тому заходи протидії корупції та організованих злочинності можуть і повинні поєднуватися, застосовуватися в комплексі [4, с. 338, 341].

При характеристиці організованої злочинності, як правило, серед її найважливіших ознак називають корупцію. Організована злочинність і корупція утворюють неподільний, нерозривний кримінальний комплекс. Корупція для учасників організованої злочинності виконує відразу кілька важливих функцій. Це й засіб збільшення капіталів за рахунок використання вигід, пільг і переваг, отриманих в обхід складних процедур дозвільної розподільної системи, і захисний механізм від різних форм соціального контролю, і ефективний спосіб усунення конкурентів. Це, нарешті, вплив на державну політику (переважно в галузі економіки) в інтересах великих кримінально-олігархічних кланів [5, с. 63–64].

Наявність організованої злочинності з корумпованими зв'язками обумовлено самим існуванням організованої злочинності, особливо це стосується злочинів тяжких та особливо тяжких. Чим більш широкий масштаб організованої злочинної діяльності, тим більше у неї потреби у корумпованих зв'язках, які б забезпечили їй безпеку та легалізацію коштів, одержаних злочинним шляхом. Тому боротьба з таким явищем як організована злочинність з корумпованими зв'язками повинна мати найбільш комплексний характер, що пов'язаний із заходами протидії корупції, боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом [6, с. 118].

Діяльність організованих груп і злочинних організацій призводить до гальмування політичних, правових і соціально-економічних реформ, перешкоджає становленню правової держави, громадянського суспільства, становить перешкоду на шляху України до європейської та міжнародної інтеграції, створює загрозу економічній безпеці держави. Необхідно зазначити, що протидія організованих злочинності залишається одним з основних акцентів у роботі поліції. Зокрема, у

2021 році знешкоджено 428 організованих груп і злочинних організацій, що є найбільшим показником за весь час діяльності Національної поліції. Серед загальної кількості припинено діяльність 61 організованих груп і злочинних організацій з міжрегіональними зв'язками, 9 – з транснаціональними та 37 злочинних груп, сформованих на етнічній основі. Направлено до суду 62 кримінальні провадження щодо створення злочинної організації та 18 – за фактами створення бандугруповань. Відповідно до Плану основних заходів Національної поліції України на 2022 рік, одним з пріоритетів визначено цифровізація діяльності [7].

Необхідно зазначити, що цифровізація діяльності правоохоронних органів є важливою передумовою ефективного запобігання корупції та організованих злочинності у сфері економіки. Оскільки стрімкий розвиток сфери інформаційних технологій постійно генерує нові види послуг, в тому числі у фінансовій сфері. Це, в свою чергу, змушує злочинців вдосконалювати свої здібності та винаходити нові способи незаконного заробітку в кіберсередовищі [8, с. 11].

Зокрема, впродовж 2021 року до кіберполіції надійшло понад 48 тисяч звернень щодо Інтернет-шахрайств. Було припинено діяльність 422 онлайн-аферистів, які фігурують у 2025 кримінальних провадженнях щодо вчинення шахрайств. Все частіше зустрічаються випадки, коли до вчинення шахрайства в Інтернеті причетні не окремі зловмисники, а чітко організовані та керовані угруповання. У 2021 році кіберполіція викрила 13 таких груп аферистів, до їхнього складу входило 53 особи, що вчинили 760 шахрайських дій [9].

Загалом повідомлення про шахрайські дії в Інтернеті становлять 80 % від усіх звернень громадян. Найбільш розповсюдженими видами шахрайства у віртуальному просторі є продаж неіснуючих товарів, а також фішингові онлайн-магазини. Найчастіше злодії ошукують громадян, продаючи неіснуючі товари на майданчиках оголошень або у соцмережах. Як правило, у таких випадках головна умова купівлі – повна переплата за товар. Ще одна поширена схема шахраїв – створення фішингових ресурсів, які ззовні схожі на популярні Інтернет-магазини [10].

Отже, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та можливостей мережі Інтернет потребує зміни підходів до запобігання злочинності у сфері економіки. Зокрема, важливим є здійснення запобіжних заходів щодо використання організованою злочинністю (в т. ч. у симбіозі з корупцією) сучасних інформаційних технологій у фінансовій сфері зі злочинною метою.

Для ефективного вирішення вказаної проблеми доцільним є також використання методики оцінки загроз кримінологічній безпеці України,

яка забезпечує прогнозування злочинності та вироблення необхідних рішень щодо її запобігання [11, с. 139].

Необхідно зазначити, що дієвим засобом протидії корупції в сучасних умовах є впровадження національного стандарту ДСТУ ISO 37001:2018 (ISO 37001:2016, IDT) «Системи управління щодо протидії корупції. Вимоги та настанови щодо застосування» який установлює вимоги та надає настанову для встановлення, впровадження, підтримки, перегляду та вдосконалення системи управління щодо протидії корупції. Система може бути автономною або інтегрованою в загальну систему управління. У стандарті розглянуто такі аспекти, що стосуються діяльності організації: хабарництво у державних, приватних та неприбуткових галузях економіки; давання хабарів організації; давання хабарів персоналом організації, що діє від імені організації чи на її користь; давання хабарів бізнес-партнерами організації, що діє від імені організації чи на її користь; отримання хабарів організації; отримання хабарів бізнес-партнерами організації у зв'язку з діяльністю організації; пряме та непряме хабарництво [12]. Національне антикорупційне бюро України стало першим в Україні правоохоронним органом, який підтвердив повну відповідність його системи управління заходами протидії корупції вимогам міжнародного стандарту ISO 37001:2016 [13].

Висновки. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що запобігання корупції та організованій злочинності у сфері економіки потребує комплексного підходу з урахуванням сучасного стану розвитку інформаційних технологій та процесу цифровізації загалом. При цьому ефективність запобіжної діяльності залежить від здійснення відповідних заходів на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях, що спрямовані на протидію симбіозу корупції та організованої злочинності. Зважаючи на подальший стрімкий розвиток інформаційних технологій важливим є також здійснення кримінологічного прогнозування як засобу удосконалення планування запобіжної діяльності щодо вирішення вказаної проблеми.

Література

1. Стратегія боротьби з організованою злочинністю: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.05.2022 р.).
2. Індекс сприйняття корупції – 2021. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryinyattya-koruptsiyi-2021/> (дата звернення: 20.05.2022 р.).
3. Кримінологія: Підручник для студентів вищих навч. закладів / О. М. Джу́жа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін.; За заг. ред. О. М. Джу́жи. К: Юрінком Інтер, 2002. 416 с.

4. Кваша О. О. Корупція та організована злочинність: обґрунтування взаємозв'язку. *Правова держава: Щорічник наукових праць*. 2010. Вип. 21. С. 335–342. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/36861/46-Kvasha.pdf?sequence=1> (дата звернення: 20.05.2022 р.).

5. Запобігання та протидія корупції: навч. посіб. / А. М. Михненко, О. В. Руснак, А. М. Мудров та ін.; за ред. А. М. Михненка. 4-те вид., переробл. й доповн. К.: ДННУ «Акад. фін. Управління», 2013. 666 с. URL: https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=450&num=6 (дата звернення: 20.05.2022 р.).

6. Міщенко Т. М. Актуалізація проблем боротьби з організованою злочинністю з корумпованими зв'язками в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2018. Том 29 (68) № 4. С. 115–119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2018_29%2868%29_4_21 (дата звернення: 20.05.2022 р.).

7. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2021 році. URL: https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/Zvit_NPU_2021_.pdf (дата звернення: 20.05.2022 р.).

8. Кіберзлочинність та відмивання коштів. URL: <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/411/tipolog2013.pdf> (дата звернення: 20.05.2022 р.).

9. У 2021 році кіберполіція припинила діяльність 422 онлайн-шахраїв. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/news/u--roczni-kiberpolicziya-prypynyla-diyalnist-onlajnshaxrayiv6518/?fbclid=IwAR0RaghjZSzEzytXJ1RA RnhVcWEq9IzPKgZIKj3ydsY8QgOaRgqSvEaifl8> (дата звернення: 20.05.2022 р.).

10. Безпечний онлайн шопінг – поради кіберполіції. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/article/bezpechnyj-onlajn-shoping---porady-kiberpolicziyi-5967/> (дата звернення: 20.05.2022 р.).

11. Prokofieva-Yanchylenko D. Methods for Assessing Threats to Criminological Security. Proceedings of the International Conference on Economics, Law and Education Research (ELER 2021). 2021. Volume 170. pp. 135–140. URL: <https://www.atlantispress.com/proceedings/eler-21/125954403> (дата звернення: 20.05.2022 р.).

12. ДСТУ ISO 37001:2018 Системи управління щодо протидії корупції. Вимоги та настанови щодо застосування (ISO 37001:2016, IDT). URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=81667 (дата звернення: 20.05.2022 р.).

13. Система протидії корупції у НАБУ відповідає вимогам стандарту ISO 37001:2016. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/systema-protidyiyi-korupciyi-u-nabu-vidpovidaye-vymogam-standartu-iso-370012016> (дата звернення: 20.05.2022 р.).

Анотація

Бугера С. І. До питання запобігання корупції та організованій злочинності у сфері економіки. – Стаття.

У статті розглянуто питання запобігання симбіозу корупції та організованої злочинності у сфері економіки. Доведено, що запобігання корупції та організованій злочинності у сфері економіки потребує комплексного підходу з урахуванням сучасного стану розвитку інформаційних технологій та процесу цифровізації загалом. Констатовано, що ефективність запобіжної діяльності залежить від здійснення відповідних заходів на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях, що спрямовані на протидію симбіозу корупції та організованої злочинності.

сті. Важливим є також впровадження національного стандарту ДСТУ ISO 37001:2018 (ISO 37001:2016, IDT) «Системи управління щодо протидії корупції. Вимоги та настанови щодо застосування», який установлює вимоги та надає настанову для встановлення, впровадження, підтримки, перегляду та вдосконалення системи управління щодо протидії корупції. Система може бути автономною або інтегрованою в загальну систему управління з урахуванням аспектів, що стосуються діяльності організації: хабарництва у державних, приватних та неприбуткових галузях економіки; давання хабарів організацією; давання хабарів персоналом організації, що діє від імені організації чи на її користь; давання хабарів бізнес-партнерами організації, що діє від імені організації чи на її користь; отримання хабарів організацією; отримання хабарів персоналом організації у зв'язку з діяльністю організації; отримання хабарів бізнес-партнерами організації у зв'язку з діяльністю організації; пряме та непряме хабарництво. Доведено, що розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та можливостей мережі Інтернет потребує зміни підходів до запобігання злочинності у сфері економіки. Зокрема, важливим є здійснення запобіжних заходів щодо використання організованою злочинністю (в т. ч. у симбіозі з корупцією) сучасних інформаційних технологій у фінансовій сфері зі злочинною метою. Наголошено на доцільності здійснення кримінологічного прогнозування як засобу удосконалення планування запобіжної діяльності щодо вирішення вказаної проблеми.

Ключові слова: корупція, організована злочинність, запобігання, сфера економіки, тінізація економіки.

Summary

Bugera S. I. On the prevention of corruption and organized crime in the economy. – Article.

The article considers the issue of preventing the symbiosis of corruption and organized crime in the

economic sphere. It is proved that the prevention of corruption and organized crime in the economic sphere requires a comprehensive approach taking into account the current state of development of information technology and the digitalization process in general. It was stated that the effectiveness of preventive activities depends on the implementation of appropriate measures at the general social, special criminological and individual levels, aimed at combating the symbiosis of corruption and organized crime. It is also important to implement the national standard DSTU ISO 37001: 2018 (ISO 37001: 2016, IDT) «Anti-corruption management systems. Requirements and Guidelines for Implementation», which sets out the requirements and provides guidance for establishing, implementing, maintaining, reviewing and improving the anti-corruption governance system. The system can be autonomous or integrated into the overall management system, taking into account aspects related to the activities of the organization: bribery in public, private and non-profit sectors of the economy; bribery by the organization; bribery of personnel of the organization acting on behalf of or for the benefit of the organization; bribery by business partners of an organization acting on behalf of or for the benefit of the organization; receiving bribes by the organization; receiving bribes by business partners of the organization in connection with the activities of the organization; direct and indirect bribery. It is proved that the development of information and communication technologies and Internet capabilities requires a change in approaches to crime prevention in the economy. In particular, it is important to take precautionary measures against the use of organized information (including in symbiosis with corruption) of modern information technology in the financial sector for criminal purposes. The expediency of criminological forecasting as a means of improving the planning of preventive activities to solve this problem is emphasized.

Key words: corruption, organized crime, prevention, economic sphere, shadowing of the economy.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.985.3

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).1004](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).1004)**Н. В. Копча**orcid.org/0000-0002-9879-4085*аспірант кафедри кримінального права та процесу
Ужгородського національного університету*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДОКУМЕНТІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ СЛУЖБОВОГО ПІДРОБЛЕННЯ

Постановка наукової проблеми та її значення. На сьогоднішній день техніко-криміналістична експертиза документів є однією з видів традиційних криміналістичних експертиз, що динамічно розвивається. Серед основних причин виникнення нових методів та методик досліджень документів є: 1) стрімкий розвиток комп'ютерних технологій, які проникають практично у всі сфери діяльності людини (у тому числі і протиправну); 2) постійне збільшення різноманітності та вдосконалення цифрової друкувальної техніки; 3) активне використання сучасних науково-технічних досягнень злочинцями для виготовлення підроблених, фіктивних та анонімних документів. Саме тому, однією із основних судових експертиз по службовому підробленню є техніко-криміналістична експертиза документів.

Згідно із вивчених матеріалів кримінальних проваджень, такий вид дослідження проводився у 91,7 % випадків службового підроблення. Об'єктами таких досліджень можуть виступати предмети, які потенційно або дійсно мають юридичний статус речових доказів, вилучені зразки та/або зразки для порівняльного дослідження (офіційні документи, їх матеріали, реквізити, знаряддя та засоби їх виготовлення або знищення).

В результаті узагальнення висновків технічної експертизи документів за фактами службового підроблення вдалося встановити, що дослідження печаток і штампів відбувалося у – 51,2 %, спосіб друку документа – 29,7 %; підписів з технічною підробкою – 12,1 %, принтерів – 6,8 %, інше – 2 %.

Проте, незважаючи на достатню поширеність даного виду дослідження, слідчі при його призначенні допускають певні процесуальні та тактичні помилки, які можуть спричинити за собою неприпустимість отриманого доказу, а в подальшому і визнання його недопустимим.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Поняття, види, завдання та значення судових експертиз у процесі доказування, а також питання методики проведення судової технічної криміналі-

стичної експертизи документів, досліджувалися в працях учених: Т. В. Будко, Л. М. Головченко, А. В. Іщенко, В. А. Журавля, Н. І. Клименко, В. П. Колмакова, В. К. Лисиченка, А. І. Лозового, Є. Д. Лук'янчикова, Е. Б. Сімакової-Єфремян, М. Я. Сегая, М. В. Торопової, В. Ю. Шепітька та інших. Проте, вказані науковці займалися лише загальнотеоретичними та організаційно-правовими положеннями судової техніко-криміналістичної експертизи. Поза увагою залишені проблемні аспекти призначення техніко-криміналістичної експертизи документів при розслідуванні службового підроблення. Вищевказане і обґрунтовує актуальність даної статті.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Службове підроблення – поширене кримінальне правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, яке вчиняється із офіційними документами. Вказані документи, у більшості випадках, в подальшому підлягають техніко-криміналістичному дослідженню. По фактах службового підроблення метою проведення техніко-криміналістичної експертизи є встановлення фактів зміни первинного змісту документів, виявлення первинного змісту, з'ясування способу виготовлення документа, відновлення записів по вдавнених штрихах, залитих та замазаних записів, встановлення факту знищення будь-яких записів разом з листами, відновлення цілого документа за його частинами, матеріалів, предметів та механізмів, які використовувалися для виготовлення документів, встановлення давності виконання реквізитів документів тощо.

Підтвердженням цього слугує і позиція С.П. Чичиркіна, яка у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що найбільш типовою криміналістичною експертизою у справах про службові підроблення є технічна (або техніко-криміналістична) експертиза документів, яка призначається для ідентифікації штампів, друкарських машин, принтерів, виявлення підробки

документів, виявлення в документах записів, залитих плямами, прочитання маловидимих і невидимих текстів та ін. Техніко-криміналістична експертиза документів є центральною ланкою при розслідуванні службових підроблень, оскільки її результати разом з матеріалами допитів свідків і обвинувачених, а також ревізій або судово-бухгалтерської експертизи складають основу обвинувачення або висновку про невинність [1, с. 231–232].

Водночас, при призначенні та проведенні такого дослідження допускаються певні процесуальні та тактичні помилки, які в подальшому можуть спричинити за собою визнання доказу недопустимим. В результаті вивчення матеріалів кримінальних проваджень по фактах службового підроблення нам вдалося виявити помилки, які допускають слідчі при підготовці та призначенні такого виду дослідження:

1) під час проведення слідчої (розшукової) дії (слідчий огляд, обшук), тимчасового доступу до речей та документів у протоколі не було відображено виявлення та вилучення документа, який відправлявся в подальшому на дослідження. Так, у кримінальному провадженні №1-кп/700/5/18 відносно ОСОБА_7 за ознаками кримінальних правопорушень передбачених ч.1 ст.364, ч.1 ст. 366 КК України, захисник обвинуваченого у судому засіданні заявив клопотання про визнання письмових доказів *недопустимими, оскільки вилучені органом досудового розслідування без ухвали слідчого судді в порушення вимог ст. ст. 159-166 КПК України*. Крім цього, згідно висновку експерта №1/82 від 07.02.2017 року підписи від імені ОСОБА_7 на зворотному боці протоколу №15/004 від 29.04.2015 у графі «підпис» під текстом роз'яснення ст.63 Конституції України та ст.268 КУпАП, у графі «підпис» під текстом «Особа, яка притягується до адміністративної відповідальності», у графі після тексту «Примірник протоколу одержав» та на зворотному боці постанови №15/005 від 30.04.2015 у графі «підпис особи» після тексту «Копію постанови особа отримала особисто» виконані, ймовірно, не самим ОСОБА_7, а іншою особою (особами) [2]. Таким чином ми бачимо, що вилученні із порушеннями документи в подальшому визнаються недопустимими доказами і тягнуть за собою правові наслідки;

2) не було проведено огляд документу та не було винесено постанову про долучення документа до матеріалів кримінального провадження. Так, у кримінальному провадженні №42015110000000450 відносно СОБОА_1 за ознаками вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст. 191, ч. 1 ст. 366 КК України наявний лист Робочого апарату Укрбюро Інтерполу на вказаний запит № IP/3221/13/

B63/24952/CA1/A6/3 від 10.11.2016, який долучений прокурором, жодним чином не зазначено про додавання до нього будь-яких додатків, що *унеможливорює однозначне з'ясування джерела потрапляння у матеріали кримінального провадження незавідених копій документів*, начебто виданих іноземною компанією «Alpha Auto GmbH». Частина з таких документів містить позначення про отримання їх оригіналів за засвідчення їх копій невідомою особою з анкетними даними «ОСОБА_36». При цьому *будь-які повноваження вказаної особи на отримання доказів у вказаному кримінальному провадженні відсутні*, прокурором наявність будь-яких повноважень вказаної особи не доведена та не підтверджена. [3];

3) у протоколі слідчої (розшукової) дії зазначено, що документ вилучено та упаковано певним чином, а надалі на дослідження надходить документ неупакований або упакований іншим способом, а підписи осіб, які брали участь у слідчій (розшуковій) дії, внаслідок якого було отримано досліджуваний документ, відсутні. Або, навпаки, у протоколі не зазначено, що документ запакований, а на дослідження надходить запакований документ. Так, у кримінальному провадженні № 42017020000000042 по обвинуваченню ОСОБА_1 у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст.27 ч. 1 ст. 366, ч.5 ст.27 ч.2 ст.191 КК України, суд оцінюючи протокол огляду від 17.01.2018, відповідно до якого було проведено огляд приміщення дитячого садочку в с. Дорошівка Ямпільського району Вінницької області та вилучені ряд документів. З протоколу огляду слідує, що його учасниками були прокурор Євчен Д. В., старший о/у №4 УЗЕ у Вінницькій області Петін Є.О., сільський голова с. Буша ОСОБА_3, сам огляд проводився слідчим СВ Ямпільського ВП Мунтян О.С. В той же час, *в протоколі огляду відсутні підписи прокурора Євчена Д.В.* Обставини відмови прокурора в підписанні протоколу в протоколі відсутні, також така відмова не засвідчена у встановленому процесуальним законом порядку. Водночас, додатки до протоколів повинні бути належним чином упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків (ч. 3 ст. 105 КПК України) [4];

4) порушення законного порядку отримання та оформлення зразків для порівняльного дослідження. Так, у кримінальному провадженні № 12020165320000060 від 14.10.2020 року за обвинуваченням ОСОБА_1 у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 366 ч.1, 191 ч.2 КК України було проведено судово-технічну експертизу документів. Відповідно висновком експерта від 15.01.2021 року

№ 20-7185 з фототаблицею № 1, за результатом проведення судово-технічної експертизи документів (а.с.143-148 том 1), яка була проведена на підставі відповідної постанови від 07.12.2020 року (а.с.140-141 том 1) та згідно якого наданий на експертизу бланк листка непрацездатності серії АДФ № 515708, виготовлений пристроєм з струминно-крапельним способом друку (струминний принтер) та не відповідає за способом виготовлення аналогічним бланкам листка непрацездатності, виготовленим на підприємстві, що здійснює їх випуск – «ДП «ПК «Зоря». Водночас була порушена процедура отримання зразків (бланків «ДП «ПК «Зоря»), що призвело до оскарження висновку вищевказаної експертизи [5].

5) недотримання вимоги щодо належного суб'єкта проведення експертизи. Так, у кримінальному провадженні № 4201702000000042 по обвинуваченню ОСОБА_1 у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст. 27 ч. 1 ст. 366, ч. 5 ст. 27 ч. 2 ст. 191 КК України суд, оцінюючи у нарадчій кімнаті заявлене у судовому засіданні 25.02.2021 клопотання сторони захисту про визнання вказаного висновку експертів недопустимим доказом, а також додані до нього документи, відкриті сторонам в порядку ч. 11 ст. 290 КПК України, враховуючи відсутність будь-яких спростувань прокурором доводів такого клопотання, суд приходить до висновку, що у порушення ч. 1 ст. 69 КПК України та ст. 9 Закону України «Про судову експертизу», відповідно до якої *судовий експерт має бути атестованим та зареєстрованим у Реєстрі атестованих судових експертів*, один з експертів, який проводив вказану комісійну експертизу, а саме експерт ОСОБА_37 не внесений до такого реєстру [6]. У такій ситуації в захисника є законні підстави стверджувати, що висновок експерта проведено не уповноваженою особою, що може призвести до визнання такого висновку недопустимим доказом.

6) не ознайомлення підозрюваного, його захисника та інших заінтересованих осіб із постановою про призначення експертизи та із висновком експерта. Виходячи із приписів КПК України обов'язку у слідчого щодо ознайомлення заінтересованих осіб із постановою про призначення та висновками судової експертизи не має, проте захисника оскаржують таку бездіяльність слідчих. Як відомо, призначення експертизи відносять до слідчих (розшукових) дій, а відповідно до ч. 3. п. 9, 10 ст. 42 Підозрюваний, обвинувачений має право: брати участь у проведенні процесуальних дій; під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу [7]. В практичній діяльності ці права не забезпечуються і про проведену експертизу підозрюваного та його захисника,

повідомляють після закінчення досудового розслідування. Це у свою чергу є порушенням права на захист і підставою для визнання висновку недопустимим доказом (п. 3. ч. 2. ст. 87 КПК).

7) не правильно сформульовані питання експерту. Найчастіше доказове значення експертного дослідження в повному обсязі залежить від поставлених перед експертом питань та наданих на дослідження матеріалів. У всіх випадках вони мають бути сформульовані коротко та інформативно. Запитання, які ставляться при проведенні технічної експертизи документів у справах про службове підроблення, можуть бути такими:

- Чи вносилися в текст документа зміни? Якщо вносилися, то яким чином (підчистка, дописка, травлення, виправлення тощо) і який зміст первинного тексту?

- Чи змінювалися в документі (договорі, книзі, бухгалтерському реєстрі тощо) аркуші?

- Який зміст замаскованого (зафарбованого, забрудненого, замазаного тощо) тексту?

- Чи є в даному документі невидимий текст і якщо є, то який саме?

- Чи є на обгорілих аркушах який-небудь текст, зображення? Якщо є, то який саме?

- Яким чином виконаний підпис від імені гр., текст документа (за допомогою технічних засобів чи друкарським приладом)?

- Чи записи виконані друкарським приладом, наданим на дослідження?

- Чи дані документи виготовлені в різний час?

- У якій послідовності розташовувалися реквізити даного документа (підпис, відтиск печатки тощо)?

- Чи належали надані на експертизу частини документа конкретному документу (накладній, видатковому касовому ордеру тощо)?

- Чи наданий документ виготовлено шляхом монтажу за допомогою комп'ютерної або копіювально-розмножувальної техніки?

- Чи використані для створення змонтованого документа документи, вилучені у гр.?

- Який тип, система, марка копіювально-розмножувального апарата, на якому виготовлений текст? Чи виготовлено наданий документ на даному копіювально-розмножувальному апараті, зразки відбитків якого надані для порівняльного дослідження? Чи виготовлено надані документи на одному й тому самому копіювально-розмножувальному апараті?

- Яким способом нанесений відтиск печатки (штампа, факсиміле)? Чи нанесено відтиск печатки (штампа, факсиміле) в документі наданою печаткою (штампа, факсиміле) або зразками їх відтисків, наданими для порівняльного дослідження? Чи нанесений відтиск печатки (штампа) у той час, яким датований документ?

- Який тип принтера, на якому виготовлений текст? Чи досліджуваний документ виготовлено на принтері, зразки роздрукованих текстів якого надані для порівняльного дослідження? Надані документи виготовлено на одному чи на різних принтерах?

- Чи мають спільну родову (групову) належність матеріали даного примірника друкованої продукції або документа (папір, клей, картон, фарбувальна речовина та ін.) з матеріалами, вилученими з певного місця (склад, цех, квартира та ін.)?[8, с. 166-167].

Зрозуміло, що вказаний перелік питань не є виключенням і він може бути розширений або сформульований по іншому в залежності від конкретної слідчої ситуації у кримінальному провадженні по факту службового підроблення.

В практичній діяльності досить складно поєднати дві складові успішного дослідження: 1) слідчо-судову практику; 2) методика та можливості експертизи. Проте з метою повного та об'єктивного дослідження необхідно вміло поєднати ці дві складові. У таких ситуаціях особливого значення відіграє експертна ініціатива. Водночас, вказана норма щодо права експерта на редагування запитань та дослідження того спектру, який не ставився у завдання не передбачена ні КПК України, ні Законом України «Про судову експертизу», ні іншими кодексами України. Лише у п. 4.12. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень працівники експертних установ мають право на редагування запитань. Зокрема у вступній частині висновку експерта зазначаються: ... перелік питань (дослівно у формулюванні документа про призначення експертизи (залучення експерта)), які поставлено на вирішення експертизи; якщо питання сформульовано неявно або його редакція не відповідає рекомендаціям, але зміст завдання експертів зрозумілий, то після наведення питання в редакції документа про призначення експертизи (залучення експерта) він може дати відповідні роз'яснення і викласти питання в редакції, що відповідає зазначеним рекомендаціям [9].

Попри наявність такого права у вищевказаній Інструкції, експерти все ж таки досить обережно до нього відносяться, боячись за те, що висновки можуть визнати необґрунтованим або таким, який суперечить матеріалам кримінального провадження. З метою усунення даної прогалини, законодавці передбачили таке право в новому проекті Закону України «Про судово-експертну діяльність» № 6284 від 04.11.2021 року, відповідно до якого у ст. 1, 7, п. 7, ч. 1, ст. 17 передбачено поняття, значення та право судового експерта експертну ініціативу [10].

Зрозуміло, що вищевказані процесуальні та тактичні помилки можуть бути і іншими, але мінімізація цих помилок зможе сприяти досягненню завдання кримінального провадження та отримання об'єктивного та повного висновку, який не можна буде оскаржити. Саме тому, вважаємо, що з метою вирішення вказаного проблемного аспекту, доцільним буде при складанні постанови про призначення експертизи звертатися за допомогою до фахівця або експерта, який проводитиме судову експертизу, а також узаконення норми про експертну ініціативу.

Література

1. Чичиркіна С. П. Судові експертизи як засіб виявлення злочинів у сфері службової діяльності. *Експертне забезпечення розслідування окремих видів злочинів* : зб. м-лів наук.-практ. конф. (Київ, 31 березня 2011 р.). К. : Навчально-науковий інститут підготовки слідчих і криміналістів Національної академії внутрішніх справ, 2011. С. 229–232.
2. Вирок Лісянського районного суду Черкаської області від 15 листопада 2018 року. Справа № 700/175/17. Провадження № 1-кп/700/5/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77873946>
3. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 30 червня 2021 року. Справа № №359/113/18. Провадження №1-кп/359/47/2021. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97987735>
4. Вирок Чернівецького районного суду Вінницької області від 24 вересня 2019 року. Провадження по справі №1-кп/150/6/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84467295>
5. Вирок Кодимського районного суду Одеської області від 13 грудня 2021 року. Справа № 503/700/21. Провадження № 1-кп/503/45/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101830847>
6. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 30 червня 2021 року. Справа № №359/113/18. Провадження №1-кп/359/47/2021. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97987735>
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 № 4651-VI *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
8. Чичиркіна С. П. Організація і тактика розслідування службових підроблень : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Національна академія внутрішніх справ. К., 2012. 220 с.
9. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 (у редакції наказу Міністерства юстиції України № 2770/5 від 05.08.2021). *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> .

10. Проект Закону України «Про судово-експертну діяльність» № 6284 від 04.11.2021 року. *Електронне джерело*. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/view/J106361A?an=501&ed=202>

Анотація

Копча Н. В. Проблемні аспекти призначення техніко-криміналістичної експертизи документів при розслідуванні службового підроблення. – Стаття.

У статті висвітлено проблемні аспекти призначення техніко-криміналістичної експертизи документів при розслідуванні службового підроблення. Встановлено, що по фактах службового підроблення метою проведення техніко-криміналістичної експертизи є встановлення фактів зміни первинного змісту документів, виявлення первинного змісту, з'ясування способу виготовлення документа, відновлення записів по вдавлених штрихах, залитих та замазаних записів, встановлення факту знищення будь-яких записів разом з листами, відновлення цілого документа за його частинами, матеріалів, предметів та механізмів, які використовувалися для виготовлення документів, встановлення давності виконання реквізитів документів тощо.

В ході дослідження встановлено, що слідчі при призначенні техніко-криміналістичної експертизи документів допускають певні процесуальні та тактичні помилки, які можуть спричинити за собою неприпустимість отриманого доказу, а в подальшому і визнання його недопустимим. До таких помилок віднесено: 1) під час проведення слідчої (розшукової) дії (слідчий огляд, обшук), тимчасового доступу до речей та документів у протоколі не було відображено виявлення та вилучення документа, який відправлявся в подальшому на дослідження; 2) не було проведено огляд документу та не було винесено постанову про долучення документа до матеріалів кримінального провадження; 3) у протоколі слідчої (розшукової) дії зазначено, що документ вилучено та упаковано певним чином, а надалі на дослідження надходить документ неупакований або упакований іншим способом, а підписи осіб, які брали участь у слідчій (розшуковій) дії, внаслідок якого було отримано досліджуваний документ, відсутні; 4) порушення законного порядку отримання та оформлення зразків для порівняльного дослідження; 5) недотримання вимоги щодо належного суб'єкта проведення експертизи; 6) не ознайомлення підозрюваного, його захисника та інших заінтересованих осіб із постановою про призначення експертизи та із висновком експерта; 7) не правильно сформульовані запитання експерту.

Окремо зосереджено увагу на експертній ініціативі та її унормування в законодавстві.

Ключові слова: службове підроблення, кримінальне провадження, слідчі помилки, експерт, консультації.

Summary

Kopcha N. V. Problem aspects of the purpose of technical-criminal examination of documents in the investigation of official counterfeiting. – Article.

The article highlights the problematic aspects of the appointment of forensic examination of documents in the investigation of forgery. It is established that according to the facts of official forgery the purpose of technical forensic examination is to establish the facts of changes in the original content of documents, identify the original content, find out how to make a document, restore records by indentation, flooded and blurred records, establish the fact of destruction together with letters, restoration of the whole document in its parts, materials, objects and mechanisms used for the production of documents, establishing the statute of limitations for the execution of details of documents, etc.

The study found that investigators in the appointment of forensic examination of documents make certain procedural and tactical errors that may lead to inadmissibility of the evidence obtained, and subsequently declare it inadmissible. Such errors include: 1) during the investigative (search) action (investigative inspection, search), temporary access to things and documents, the protocol did not reflect the detection and seizure of the document, which was sent for further investigation; 2) the document was not reviewed and no decision was made to attach the document to the materials of the criminal proceedings; 3) the protocol of the investigative (search) action states that the document was seized and packed in a certain way, and then the document is unpacked or otherwise packaged, and the signatures of persons who participated in the investigative (search) action, which resulted in the subject document missing; 4) violation of the legal procedure for obtaining and issuing samples for comparative research; 5) non-compliance with the requirement regarding the proper subject of examination; 6) failure to acquaint the suspect, his defense counsel and other interested persons with the decision to appoint an expert examination and the expert's opinion; 7) incorrectly worded questions of the expert.

Special attention is paid to the expert initiative and its regulation in legislation.

Key words: official forgery, criminal proceedings, investigative errors, expert, consultations.

УДК 343.98

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).1005](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).1005)**Г. Ю. Нікітіна-Дудікова***orcid.org/0000-0002-8865-0061**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри криміналістики та судової медицини**Національної академії внутрішніх справ*

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ З'ЯСУВАННЮ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

Кожне кримінально каране діяння є системою соціально значущих дій чи вчинків, у яких виявляється ставлення правопорушника до суспільства. Кожна з таких дій має складну структуру. До цієї структури належать: мета, поставлена за певних умов (завдання дії), предмет і спосіб дії. Складну будову має і спосіб дії, що охоплює, зокрема, такі поняття, як знаряддя та засоби досягнення поставленої мети. Усі багаторівневі структури під впливом об'єктивних законів взаємодії знаходяться в обов'язковому просторово-часовому підпорядкуванні. Вичленувати з цього різноманіття зв'язків і відносин кримінально релевантні дії правопорушника, зіставити їх з наслідками і встановити інші елементи об'єктивної та суб'єктивної сторін складу кримінального правопорушення можна лише за умови, якщо відомі структурні елементи (обстановка вчинення кримінального правопорушення – місце та час) і підтверджена просторово-часова відповідність дій вірогідного правопорушника всім іншим обставинам події, яку розслідують, у межах системи версій, які перевіряють.

Під час дослідження обставин, що підлягають з'ясуванню в кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, слід урахувати, що в різноманітних відомостях, отриманих під час проведення слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів часто міститься: по-перше, уже наявне джерело фактичних відомостей про кримінальне правопорушення (джерело доказової інформації) в особі потерпілого; по-друге, об'єкт (сліди на тілі, одязі тощо), усебічним, повним дослідженням якого криміналістичними засобами можна забезпечити отримання необхідної слідчої інформації; по-третє, дані про суб'єкта (правопорушника), який поки що не відомий, а тому виявлення та встановлення його з метою використання як інформаційного джерела є першочерговим завданням розслідування.

Щоб перелічені завдання здійснювали успішно, необхідно в усіх випадках з'ясувати зміст, характер і кількість обставин, що відбулися. Оскільки кримінальне правопорушення – це складне явище, то вивчення та опис його доцільно

робити за допомогою накопичених знань в апараті інших теоретичних систем, у якому повинні міститися не будь-які відомості про кримінальне правопорушення, а лише ті, що мають значення для організації діяльності працівників правоохоронних органів, тобто за допомогою обставин, що підлягають з'ясуванню в кожному конкретному кримінальному правопорушенні.

Спрямованість цієї інформації зумовлена відповідним колом питань, що підлягають з'ясуванню. Унаслідок цього вона може, по-перше, доповнити або розширити вихідні дані про обстановку, що передують вчиненню кримінального правопорушення; по-друге, виявити спосіб його вчинення та приховування; по-третє, встановити конкретні причини й умови, що сприяли його вчиненню; по-четверте, зв'язати коло осіб (з'ясувати конкретну особу або ділянку місцевості), серед яких може бути правопорушник; по-п'яте, вплинути на проведення конкретних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, є невід'ємним елементом відповідної криміналістичної методики.

Вони постають у вигляді систематизованого, максимально деталізованого переліку, який відображає специфічні особливості розслідування певних злочинів, оскільки від правильного визначення переліку обставин, що підлягають встановленню, безпосередньо залежить подальше розслідування, вони постають у формі деталізованого й систематизованого переліку, у якому відображають особливості конкретного кримінального правопорушення, що своєю чергою дає змогу розмежовувати склади кримінальних правопорушень.

Чітке виокремлення обставин, які підлягають встановленню, дає змогу: визначити оптимальну систему слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій відповідно до слідчої ситуації; визначити пріоритетні напрями роботи оперативних підрозділів щодо отримання фактичних даних й орієнтуючої інформації; сформулювати перелік судових експертиз, які мають бути призначені під час досудового розслідування; скласти

перелік осіб, що підлягають обов'язковому допиту під час розслідування; висунути чіткі версії та розробити алгоритми їх перевірки тощо [1, с. 88].

Отже, встановлення обставин, що підлягають з'ясуванню, має суттєве значення для побудови методики розслідування злочинів, оскільки сприяє розв'язанню проблем криміналістичного характеру, зокрема, дослідженню механізму й обстановки злочину, ролі кожного з його учасників, спрямованості слідчих версій, визначенню відповідних завдань розслідування [2, с. 30].

Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення, є міжпредметною категорією, оскільки їх вивчають одночасно такі науки, як кримінальний процес і криміналістика. У кожній із цих наук для позначення зазначених обставин використовують різну термінологію. Зокрема, у кримінальному процесуальному праві таку категорію позначають як предмет доказування або обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. У криміналістиці використовують такі поняття, як предмет розслідування, обставини, що підлягають встановленню, або обставини, які підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень [3, с. 267].

Тому обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, мають бути не просто встановлені, а й підкріплені системою належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів, які засвідчували б їх незаперечність [4, с. 270].

На думку Р. В. Карпенко, визначені в законодавстві обставини мають для сторони обвинувачення загальноорієнтуючий характер і стосуються розслідування всіх кримінальних правопорушень. Водночас такі обставини не достатньо конкретизовані щодо певних категорій кримінальних правопорушень [5, с. 109]. Аналогічну позицію обстоює В. І. Фаринник, який доходить висновку, що закріплені в КПК України обставини визначають як загальний предмет доказування, однак під час розслідування конкретного кримінального провадження загальний предмет доказування потребує індивідуалізації, що здійснюють з огляду на вимоги диспозиції статті КК України, за якою кваліфікують діяння, що підлягає доказуванню [6, с. 49].

Конкретизацію та індивідуалізацію предмета доказування здійснюють через криміналістичну категорію «обставини, що підлягають з'ясуванню», яка позначає обставини, які слід не просто визначити, розпізнати за певними ознаками, а й виявити, відкрити, розкрити як що-небудь часто приховане [3, с. 270]. Під час розслідування кожного виду злочину, крім загального кола обставин, зазначених у законі, може постати необхідність і в дослідженні інших доказових фактів, які не належать до предмета доказування, проте

мають важливе значення для розгляду справи по суті [7, с. 102]. Наприклад, не маючи даних про особу свідка та його відносини з підозрюваним (обвинуваченим), украй складно визначити тактику допиту цього свідка. Тобто є факти й обставини, які мають важливе криміналістичне значення, тобто підлягають встановленню, але не належать до предмета доказування у справі.

Обставини, що підлягають з'ясуванню, є невід'ємним елементом криміналістичної методики розслідування деяких видів кримінальних правопорушень [8] і зумовлені предметом доказування, закріпленим у чинному кримінальному процесуальному законодавстві [9]. Їх перелік, поряд із прямими доказами, охоплює різноманітну криміналістично значущу інформацію (проміжні факти й обставини), що виходить за межі предмета доказування, проте має чітке пошуково-пізнавальне спрямування, визначає напрям розслідування [10].

Особливості збирання, перевірки й оцінки доказів з метою встановлення важливих для розслідування кримінального провадження обставин визначає конкретний вид кримінального правопорушення. Отже, обставини, що підлягають з'ясуванню, є ширшим за обсягом поняттям, ніж обставини, які підлягають доказуванню (предмет доказування). Означені категорії є різними, хоча подеколи переплітаються між собою. Криміналістика як прикладна наука пристосовує перелік обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, до типових умов, які виникають у процесі розслідування конкретних злочинів [10].

Убачається неможливим формування переліку обставин, що підлягають з'ясуванню під час кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, без попередньої їх систематизації.

Систематизація сприяє правильній орієнтації слідчого щодо визначення предмета й меж доказування в процесі розслідування певних злочинів, вибору правильного напрямку пошуку доказів, чіткого планування розслідування та забезпечення всебічності дослідження обставин кожного розслідуваного діяння, що передбачене законом [11, с. 90].

Викладаючи й аналізуючи обставини, що підлягають з'ясуванню і доказуванню в кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, необхідно визначитися щодо системи побудови кола таких обставин.

Процес розслідування потребує встановлення всіх обставин у необхідному обсязі, хронологічній послідовності, зв'язках і відносинах, виявленні їхніх ознак і властивостей, станів, зокрема щодо фізичних, фізіологічних та психічних характеристик його учасників. Це дає змогу повно та пра-

вильно усвідомити сутність розслідуваної події, дати йому відповідну правову оцінку, з'ясувати психологічні зовнішні механізми поведінки його учасників, тобто всі ті обставини, які впливають зі змісту кримінального та кримінально-процесуального законів.

Проаналізувавши наявні наукові підходи щодо визначення кола обставин, які підлягають з'ясуванню в різних видах кримінальних правопорушень, пропонуємо розглянути обставини, що підлягають з'ясуванню в кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Для побудови системи обставин, які підлягають з'ясуванню, за основу оберемо елементи складу кримінального правопорушення, які мають бути обов'язково наявні для того, щоб визначити відповідне діяння як кримінальне правопорушення, що є кримінально караним. У межах кожного елемента згрупуємо обставини, які підлягають з'ясуванню, за трьома критеріями: обставини, що підлягають доведенню (ст. 91 КПК України); обставини, що впливають на кваліфікацію вчиненого злочину за КК України; обставини, що мають важливе криміналістичне значення.

Обставини, що характеризують суб'єкт кримінального правопорушення

З позиції *кримінального процесу* та *криміналістики* важливе значення має характеристика особи підозрюваного (обвинуваченого). До криміналістично значимих обставини, що підлягають з'ясуванню, на наш погляд, викликають лише ті з них, які беруть участь у процесі детермінації способу кримінального правопорушення та в цілому його механізму, зумовлюють особливості процесу його слідоутворення, до яких слід віднести: стать; вік; рід занять; рівень освіти; сімейний стан; місце проживання; місце роботи (навчання); дані, що характеризують особу (поведінка на роботі, вдома, у громадських місцях, ставлення до жінок, рівень статевої активності тощо); чи є особа осудною; чи страждає особа порушенням статевого потягу, якщо так, то чим саме.

З *кримінально-процесуальної* точки зору обов'язково має бути встановлено обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження, оскільки дані питання входять до кола обставин, що підлягають доказуванню згідно положень ст. 91 КПК України.

З позиції *кримінального права* необхідно, в першу чергу, з'ясувати вік підозрюваного (обвинуваченого), оскільки наявність кримінально караного діяння у досліджуваній категорії справ законодавець пов'язує з настанням відповідного віку. Зокрема, кримінальна відповідальність за вчинення зґвалтування та сексуального

насильства настає з віку 14-ти років, натомість за вчинення примушування до вступу в статевий зв'язок – із 16-ти років, а за вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, розбещення неповнолітніх та домагання дитини для сексуальних цілей – з 18-ти років.

Тобто вчинення дій, передбачених відповідними статтями розділу IV Особливої частини КК України, особами, які не досягли відповідного віку, виключає можливість їх бути суб'єктом кримінального правопорушення, а отже, виключає подію кримінального правопорушення загалом.

Крім того, встановленню підлягає також чи є особа членом сім'ї чи близьким родичем потерпілої або особою, на яку покладено обов'язок щодо виховання потерпілої особи або піклування про неї та чи є підозрюваний (обвинувачений) особою, від якої потерпіла перебуває у матеріальній або службовій залежності, оскільки вказані обставини також впливають на кваліфікацію вчиненого кримінального правопорушення.

Обставини, що характеризують суб'єктивну сторону кримінального правопорушення

З позиції *кримінального процесуального* та *кримінального права* передбачено встановлення обставин, що входять до предмету доказування, а саме: винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення.

Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості завжди вчиняють умисно. Однак у контексті вчинення статевих кримінальних правопорушень щодо дитини важливим є встановлення умислу на вчинення таких дій саме щодо потерпілої такого віку. Тому для з'ясування наявності умислу на вчинення дій сексуального характеру щодо дитини та вини підозрюваного (обвинуваченого) необхідно встановити всю сукупність обставин: момент й обстановку знайомства підозрюваного (обвинуваченого) з потерпілою дитиною, її зовнішні фізичні дані, поведінку.

Мотив і мета є самостійними поняттями, попри тісний взаємозв'язок між ними. Відмінність між ними обумовлена тим, що вони по-різному характеризують вольовий процес особи та відображають різні аспекти його змісту. Мотив можна тлумачити як суб'єктивну внутрішню спонукальну причину, індивідуально визначений сенс дій, а метою є злочинний результат, якого прагне досягти правопорушник. У нашому випадку метою можуть бути самоствердження, сексуальна конотація вчинюваних дій, формування збоченого статевого інтересу в дитини, її розбещення тощо, а метою задоволення власного статевого потягу.

Отже, у питанні вини, мотиву й мети підозрюваного (обвинуваченого) на вчинення криміналь-

ного правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей необхідно з'ясувати такі обставини: яке було психічне ставлення особи до вчиненого нею кримінального правопорушення; коли і у зв'язку із чим у неї виник намір на вчинення кримінального правопорушення; чи був відомий правопорушнику вік потерпілої дитини; які мотиви вчинення кримінального правопорушення; якщо настали особливо тяжкі наслідки, то яка була форма провини підозрюваного (обвинуваченого) щодо їх настання; ступінь здійснення задуманого (замах, повне досягнення запланованого результату, одержання побічного результату).

З *криміналістичної* точки зору, крім того, необхідно з'ясувати причини вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. Причини й умови досліджуваних кримінальних правопорушень обумовлені особливим характером сфери стате-вих відносин, у яких, як ні в жодних інших відносинах, що виникають між різними індивідами, виявляються властивості особистості. Індивідуальний розвиток особистості відбувається одночасно в трьох системах координат, осями яких є соціальний, біологічний та психологічний час життя особистості.

Обставини, що характеризуються об'єктивну сторону кримінального правопорушення

З позиції *кримінального процесуального права та криміналістики* обов'язковому встановленню підлягає подія кримінального правопорушення: час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення.

Встановлення точного місця вчинення кримінального правопорушення необхідно: для з'ясування можливості вчинення кримінального правопорушення у конкретній обстановці (наприклад, потерпіла заявляє, що кримінальне правопорушення було вчинено в людному місці); для з'ясування осіб, які причетні до події; для з'ясування можливості бачити або чути певні дії з умов конкретного місця (під час перевірки показань свідків) тощо.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення підлягає з'ясуванню і з позиції *кримінального права*, адже саме за способом вчинення можна правильно кваліфікувати відповідні діяння.

Встановлення способу вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей потребує з'ясування прийомів і способів їх підготовки, вчинення та приховування.

З'ясуванню підлягають наступні питання: чи було кримінальне правопорушення вчинено за попередньої підготовки чи за сприятливих обставин? чи було вчинено кримінальне правопорушення за допомогою насильства? якщо так, то

за допомогою якого виду насильства? чи пов'язано кримінальне правопорушення з наявністю фізичного контакту між правопорушником та потерпілою особою? якщо ні, то які саме дії були вчинені правопорушником? кримінальне правопорушення вчинено одноособово чи групою осіб? чи були вчинені дії, спрямовані на приховання слідів кримінального правопорушення?

З *криміналістичної* точки зору з'ясуванню підлягає також слідова картина вчиненого кримінального правопорушення, оскільки надає слідчому вихідну інформацію для побудови слідчих версій.

Криміналістичне значення слідів кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей обумовлено тим, що, по-перше, вони є основним матеріалом для досудового розслідування і судового слідства; по-друге, матеріальним носієм відомостей про відображений об'єкт. Взаємодія об'єктів свідчить про наявність між ними певних зв'язків. Крім того, об'єктивні специфічні закономірності визначають формування стійких й індивідуальних ознак, виражених у механізмі кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, які зумовлюють виникнення та формування об'єктів криміналістичного дослідження, тобто об'єктів – носіїв доказової інформації.

Обставини, що характеризують об'єктом кримінального правопорушення

З позиції *кримінального процесу* обов'язковому доведенню підлягає вид та розмір шкоди.

Однак у кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей надзвичайно складно визначити характер і розмір такої шкоди.

Характер заподіяної шкоди є різним (майнова, моральна). Найчастіше в досліджуваній категорії кримінальних проваджень ідеться про заподіяння моральної шкоди потерпілим від цього кримінального правопорушення, однак спричинення матеріальної шкоди також не виключають.

Матеріальна шкода, завдана потерпілій, може полягати у відповідних витратах, пов'язаних із необхідністю фізичної реабілітації від отриманих унаслідок вчинення злочинних дій травм. Розмір матеріальної шкоди є фіксованим, його визначають відповідними доказами, наданими на підтвердження суми збитків.

Складність визначення розміру шкоди, спричиненої посяганням на статеву свободу й статеву недоторканість дитини, полягає також у тому, що спосіб вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей не завжди пов'язаний з наявністю фізичного контакту між правопорушником і потерпілим. Наприклад, складним на практиці є вирішення

питання визначення ступеня шкоди під час розслідування розбещення неповнолітніх, яке полягало лише в інтелектуальному розбещенні. Це питання мають вирішувати в кожному конкретному випадку з огляду на рівень розвитку дитини й отриману нею психологічну травму.

З точки зору *кримінального права* обов'язково має бути встановлений вік потерпілої особи. Конструкція диспозиції статей Кримінального кодексу України, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, пов'язують настання такої відповідальності не лише за вчинення відповідних дій, але за їх спрямованість на особу, яка не досягла відповідного віку.

Основним безпосереднім об'єктом кримінально караного посягання в досліджуваному виді кримінальних правопорушень є статеві свобода та статеві недоторканість, носій якої – особа потерпілої дитини. Характеристика особи потерпілого в контексті обставин, що підлягають з'ясуванню, цікавить як *криміналістику*, так і *кримінальне право*.

Криміналістику цікавить характеристика особи потерпілого, а саме: стать; вік; рід; місце мешкання; характеристика та поведінка; чи досягла потерпіла статевої зрілості; чи жила вона статевим життям; якою була поведінка потерпілої особи до вчинення злочину; чи могла вона розуміти характер і значення вчинених з нею дій; якщо ні, то в силу яких причин (фізична хвороба, психічний розлад, алкогольне або інше сп'яніння); за яких обставин потерпіла виявився на місці вчинення кримінального правопорушення і з ким; чи відомий потерпілій особі правопорушник, звідки; якщо так, то в яких відносинах вони перебували до вчинення кримінального правопорушення; чи не вступали вони раніше в статеві контакти; чи могла потерпіла особа чинити опір та чи чинила; якщо ні – то з якої причини.

Встановлення зазначених обставин впливає на кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення та покарання за вчинене діяння.

Крім того, важливе значення має також встановлення поведінки потерпілої особи та характеру взаємин «правопорушник – жертва», оскільки на підставі аналізу цих взаємин нерідко можна в деталях встановити, як поводитися правопорушник і його жертва, та реконструювати події кримінального правопорушення, його обстановку.

Отже, можна прийти до висновку, що встановлення всіх обставин в необхідному обсязі, хронологічній послідовності, зв'язках і відносинах, виявленні їхніх ознак і властивостей, станів, у т.ч. щодо фізичних, фізіологічних і психічних характеристик його учасників в остаточному підсумку дозволяє повно і правильно усвідомити сутність розслідуваної події, дати їй відповідну

правову оцінку, з'ясувати психологічні зовнішні механізми поведінки його учасників, тобто всі ті обставини, які впливають зі змісту кримінального і кримінально-процесуального законів та сприяють об'єктивному розслідуванню.

Література

1. Калімбет І. Л. Розслідування групових корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2017. С. 88.
2. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. С. 30.
3. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. С. 267.
4. Пінчук М. Г. Деякі питання щодо визначення предмета доказування та його структури. Вісник Верховного Суду України. 2007. № 2 (78). С. 33.
5. Карпенко Р. В. Обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми. Юридичний науковий електронний журнал. 2016. № 5. С. 109.
6. Фаринник В. І. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України : метод. рек. Харків : Фактор, 2013. С. 49.
7. Пясковський В. В. Методика розслідування торгівлі людьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. С. 289.
8. Воевода А. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про порушення правил водіння або експлуатації військових машин. Вісник Національної академії прокуратури України. 2013. № 1. С. 123.
9. Перлін В. С. Методика розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. С. 99–100.
10. Пиняга Р. О. Розслідування злочинів, пов'язаних із зайняттям гральним бізнесом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. С. 113–115.
11. Малярова В. О. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевого стосунку. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2013. № 3 (62). С. 90.

Анотація

Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. – Стаття.

У статті констатовано, що під час дослідження обставин, що підлягають з'ясуванню в кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, слід ураховувати, що в різноманітних відомостях, отриманих під час проведення слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів часто міститься: по-перше, уже наявне джерело фактичних відомостей про кримінальне правопорушення в особі потерпілого; по-друге, об'єкт, усебічним, повним дослідженням якого криміналістичними засобами можна забезпечити отримання необхідної слідчої інформації; по-третє, дані про суб'єкта, який поки що не відомий, а тому виявлення

та встановлення його з метою використання як інформаційного джерела є першочерговим завданням розслідування.

Констатовано, що обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, є невід'ємним елементом відповідної криміналістичної методики.

Визначається, що обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення, є міжпредметною категорією, оскільки їх вивчають одночасно такі науки, як кримінальний процес і криміналістика. У кожній із цих наук для позначення зазначених обставин використовують різну термінологію.

На підставі аналізу наукових підходів визначається, що формування переліку обставин, що підлягають з'ясуванню під час кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, без попередньої їх систематизації є неможливим.

Для побудови системи обставин, які підлягають з'ясуванню, за основу взято елементи складу кримінального правопорушення, які мають бути обов'язково наявні для того, щоб визначити відповідне діяння як кримінальне правопорушення, що є кримінально караним. У межах кожного елементу згруповано обставини, які підлягають з'ясуванню, за трьома критеріями: обставини, що підлягають доведенню (ст. 91 КПК України); обставини, що впливають на кваліфікацію вчиненого злочину за КК України; обставини, що мають важливе криміналістичне значення.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, систематизація, обставини, що підлягають з'ясуванню.

Summary

Nikitina-Dudikova G. Yu. Circumstances to be clarified during the investigation of criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of children. – Article.

The study of the article is devoted to the circumstances to be clarified during the investigation of criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of

children. They are an integral part of the relevant forensic methodology.

It is stated that a clear separation of the circumstances to be established allows: to determine the optimal system of investigative (investigative) and covert investigative (investigative) actions in accordance with the investigative situation; to determine the priority areas of work of operational units to obtain factual data and indicative information; formulate a list of forensic examinations to be appointed during the pre-trial investigation; compile a list of persons subject to mandatory interrogation during the investigation; put forward clear versions and develop algorithms for their verification, etc.

It is outlined that the circumstances to be proved in criminal proceedings must not only be established, but also supported by a system of appropriate, admissible, reliable and sufficient evidence that would prove their indisputability.

Having analyzed the existing scientific approaches to determine the range of circumstances to be clarified in different types of criminal offenses, it is proposed to consider the circumstances to be clarified in criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of children: circumstances that characterize the subject of criminal offenses, circumstances that characterize the subjective side of the criminal offense, circumstances that characterize the objective side of the criminal offense, circumstances that characterize the object of the criminal offense.

It is concluded that the establishment of all circumstances in the required amount, chronological sequence, connections and relationships, identification of their signs and properties, states, including on the physical, physiological and mental characteristics of its participants ultimately allows you to fully and correctly understand the essence of the event under investigation, give it a proper legal assessment, clarify the psychological external mechanisms of its participants, ie all those circumstances arising from the content of criminal and criminal procedural laws and facilitate an objective investigation.

Key words: criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of children, systematization, circumstances to be clarified.

РЕЦЕНЗІЇ

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).1006](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).1006)**С. О. Ковальчук***orcid.org/0000-0001-6285-099**доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Івано-Франківського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»***РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ І. В. РАКІПОВОЇ «ПРАВОЗАХИСНА КОМУНІКАЦІЯ
ПОТЕРПІЛОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ»¹**

Необхідність чіткого законодавчого врегулювання правового захисту особи, щодо якої вчинено кримінальне правопорушення, є злгоденним питанням, зумовленим тим, що проблема ефективного захисту прав та законних інтересів потерпілого є однією з найгостріших, що знаходить нерівноцінне відображення у сфері кримінального судочинства, здійснюваного від імені держави. Незважаючи на детальне нормативне врегулювання процесуального статусу потерпілого та механізму його участі в досудовому розслідуванні та судовому провадженні, на сьогодні існує низка проблем, які виникають у зв'язку із проблемністю комунікативних передумов набуття особою процесуального статусу потерпілого, неспіврозмірністю прав потерпілого та підозрюваного, обвинуваченого, відсутністю законодавчої регламентації чіткого переліку випадків обов'язкової участі представника потерпілого у кримінальному провадженні, необхідністю визнання потерпілого належним суб'єктом права на безоплатну правничу допомогу за рахунок держави, неспроможністю держави взяти на себе зобов'язання щодо компенсації шкоди, завданої потерпілому кримінальним правопорушенням, необхідністю особливої уваги щодо забезпечення захисту прав неповнолітнього потерпілого тощо. Адже незважаючи на закріплення у національному законодавстві широкого переліку прав потерпілого, численні проблеми виникають у практичній реалізації та можливості ефективно використати відповідні права. Звернення І. В. Ракіповою до дослідження зазначеної проблематики свідчить про те, що монографія «Правозахисна комунікація потерпілого у кримінальному провадженні України» виконана на актуальну тему.

Тема монографічного дослідження розглянута авторкою в новому ракурсі. У роботі вперше на монографічному рівні розроблено концепцію,

згідно з якою правозахисна комунікація потерпілого у кримінальному провадженні України має бути обов'язково забезпечена на основі *victim centred approach* – підходу, проголошеного Консультативною Місією Європейського Союзу, що орієнтується саме на потерпілого та захист його прав і законних інтересів під час здійснення кримінального провадження. Автором науково обґрунтована необхідність кримінальної процесуальної регламентації правових основ правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні шляхом внесення відповідних доповнень до чинної редакції КПК України. Так, праксеологічні засади правозахисної комунікації потерпілого визначені у стадіях досудового розслідування, судового провадження, а також в особливих порядках кримінального провадження.

Серед основоположних висновків, які визначає та обґрунтовує в роботі авторка, потрібно погодитися з тим, що потреба потерпілого в захищеності як генетична передумова формування процесуального механізму правового захисту особи, щодо якої вчинено кримінальне правопорушення, має бути врахована законодавцем на рівні закріплення основоположних засад кримінального провадження.

Виваженим, логічним і послідовним є структурування монографії, яка містить вступ, п'ять розділів, які включають у себе п'ятнадцять підрозділів, висновки, список використаних джерел і додатки.

У вступі в загальному окреслено цікаве і нове бачення автора проблематики захисту прав потерпілого у кримінальному провадженні через еволюцію механізму забезпечення прав, свобод і законних інтересів потерпілого та формування нового для кримінально-процесуальної доктрини «образу потерпілого» у кримінальному провадженні.

¹ Ракіпова І. В. Правозахисна комунікація потерпілого у кримінальному провадженні України: монографія / І. В. Ракіпова. Одеса: Видавничий дім "Гельветика". 2021. 496 с.

Перший розділ «Теоретичні засади правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні» присвячено розробці комунікативної парадигми у доктрині кримінального процесу на прикладі кримінальної процесуальної комунікації потерпілого та визначенню поняття, значення й основних категорій кримінальної процесуальної активності потерпілого у кримінальному провадженні.

Другий розділ «Правові основи правозахисної комунікації потерпілого у кримінальному провадженні» містить комплексні висновки та пропозиції щодо забезпечення права потерпілого на представництво у кримінальному провадженні та розкриває проблематику обов'язкової участі представника потерпілого (фізичної особи) у кримінальному провадженні як елемент забезпечення його правозахисної комунікації.

У межах третього розділу «Правозахисна комунікація потерпілого на досудовому розслідуванні» наведено характеристику психологічного стану та невербальних комунікативних проявів жертви кримінального правопорушення, висвітлено комунікативні проблеми визнання особи потерпілою у кримінальному провадженні, визначено особливості комунікації потерпілого як суб'єкта кримінального процесуального доказування, розкрито проблематику відшкодування (компенсації) потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та оскарження ним недотримання розумних строків кримінального провадження.

На сторінках четвертого розділу «Правозахисна комунікація потерпілого під час судового провадження» досліджується проблематика реалізації правозахисної комунікації потерпілого в підготовчому судовому провадженні, судовому розгляді у першій інстанції та судовому провадженні з перегляду судових рішень.

У п'ятому розділі «Правозахисна комунікація потерпілого в особливих порядках кримінального провадження» розглядаються проблеми комунікативної позиції потерпілого у кримінальному провадженні на підставі угод, розкриваються особливості комунікації потерпілого у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення та визначається специфіка забезпечення права неповнолітнього потерпілого на правозахисну комунікацію у кримінальному провадженні.

Завершується основний текст висновками, в яких авторка подає власні судження, що містять ознаки наукової новизни і вказують на теоретичне та практичне значення роботи.

Список використаних джерел включає 385 найменувань, що розміщені в алфавітному порядку.

Робота містить додатки, серед яких: анкети для слідчих і потерпілих; зведена таблиця (про-

позиції) внесення змін до КПК України 2012 року (щодо забезпечення правозахисної комунікації потерпілого в кримінальному провадженні); витяг з Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події.

Така структура роботи дозволила дослідниці повною мірою розкрити зміст основних проблем, пов'язаних з наявністю юридичних колізій та прогалин у кримінальному процесуальному законодавстві щодо забезпечення прав потерпілого, долаючи «комунікативні бар'єри» шляхом внесення пропозицій до чинної редакції Кримінального процесуального кодексу України. При цьому важливим у практичному аспекті удосконалення кримінальних процесуальних норм є саме сформульовані численні зміни і доповнення до чинного КПК України, що комплексно подані у додатку Б.

Рецензована монографія є комплексним, завершеним і фундаментальним науковим дослідженням, має наукову і практичну цінність. Вона викладена на належному науковому рівні, містить достатню теоретичну та емпіричну базу.

Одержані авторкою науково обґрунтовані результати розв'язують важливу для юридичної науки проблему. Робота визначає, доповнює й уточнює низку положень теоретичного, правового та методичного характеру.

У цілому відзначаючи логічність і послідовність побудови дослідження, його наукову новизну, обґрунтованість та аргументованість отриманих результатів, належний науковий рівень монографії, потрібно звернути увагу авторки на певні положення, що викликають зауваження:

1. Авторка визначає кримінальну процесуальну активність потерпілого у кримінальному провадженні як нормативно забезпечену діяльність (бездіяльність) потерпілого, що формується під впливом його комунікативної позиції у кримінальному провадженні та залежить від того, наскільки система галузевих комунікативних гарантій співвідноситься з наявними комунікативними бар'єрами, а також детермінує набуття потерпілим відповідного процесуального статусу, отримання інформації про кримінальне провадження, обмін інформацією про стан кримінального провадження, вплив на кримінальне провадження (стор. 46 і 336 монографії). Таке визначення викликає заперечення в частині визнання нормативно забезпеченої бездіяльності потерпілого його процесуальною активністю, оскільки бездіяльність являє собою пасивну форму поведінки учасника кримінального провадження, в тому числі й потерпілого.

2. Авторка пропонує доповнити чинний КПК України статтею 58-1 «Обов'язкова участь пред-

ставника потерпілого (фізичної особи)», в якій визначити випадки, коли його участь у кримінальному провадженні є обов'язковою (стор. 80-81, 337-338 монографії). Поділяючи таку позицію в цілому, потрібно звернути увагу на доцільність її уточнення шляхом наведення стосовно кожного із цих випадків моменту, з якого участь представника потерпілого є обов'язковою. Такий підхід використовується авторкою в зазначених пропозиціях, але лише стосовно окремих випадків (укладення угоди про примирення та невиконання такої угоди; укладення угоди про визнання винуватості у провадженнях, де передбачена письмова згода потерпілого на її укладення; визнання судом недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорується, під час судового розгляду).

Разом з тим, наведені зауваження стосуються дискусійних положень монографії, не ставлять під сумнів її високий рівень і не впливають на загальну позитивну оцінку монографії.

Монографія «Правозахисна комунікація потерпілого у кримінальному провадженні України», підготовлена доцентом кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія», кандидатом юридичних наук, доцентом І. В. Ракіповою, є актуальною та заслуговує на позитивну оцінку. Її матеріали можуть бути використані для вдосконалення кримінального процесуального законодавства, а також будуть корисними студентам, аспірантам юридичних закладів вищої освіти, науковим працівникам і фахівцям у галузі кримінального процесу.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

В. С. Кобко-Одарій Правовий менталітет молоді (на прикладі молоді українського народу)	3
А. М. Кучук, В. М. Пекарчук Методологія правових явищ в умовах сучасного правового дискурсу	9
В. О. Лепеха, В. Ю. Пряміцин Свобода як цінність права в умовах правового режиму воєнного стану	13
Я. В. Полева, Є. В. Дергачов Правовий нігілізм: теоретичний та практичний аспекти	18

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

М. І. Шаульський Проблеми локальної демократії України в контексті законодавчих ініціатив	23
---	----

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

І. В. Андронов Підсудність цивільних справ в умовах воєнного стану	27
Ю. І. Башкірова Визначення достовірності показань свідків у господарському судочинстві	33
Ю. С. Канарик Особливості права користування чужими речами в Стародавньому Римі та його вплив на сучасне цивільне право України	37
М. М. Кириленко Самозахист як неюрисдикційна форма захисту прав і законних інтересів міських рад у господарських відносинах	41
С. М. Лепех Правові наслідки порушення прав споживача банківських депозитних послуг	46
Н. Б. Москалюк, В. М. Слома Роль юридичних клінік у механізмі захисту прав людини	50
О. Г. Привиденцев Особливості здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану	54
Д. С. Рябов Дослідження правового статусу адвоката як внутрішнього суб'єкта, який здійснює юридичне обслуговування суб'єкта господарювання	58

ТРУДОВЕ ПРАВО,

ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Л. М. Князькова Напрями соціального захисту населення у зв'язку з військовою агресією Росії проти України	64
О. С. Ковальов До питання трудової мобільності інтелектуального потенціалу України	70

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

М. В. Шульга, І. В. Ігнатенко, Д. В. Федчишин

Законодавчі новели щодо вирішення земельних спорів 75

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

О. Л. Литвин

Особливості надання медичної допомоги в умовах воєнного стану 82

В. І. Палько

Актуальні проблеми видворення
у системі заходів адміністративного примусу 86

І. Є. Підберезних

Сектор безпеки Литви як об'єкт адміністративно-правового регулювання 91

А. А. Чепіжко

Актуальні питання порядку видачі зброї в період дії воєнного стану
проти збройної агресії Російської Федерації 97

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

К. М. Алієва

Вплив об'єктивних ознак неповаги до працівника правоохоронного органу
на принципи криміналізації цього діяння 102

С. І. Бугера

До питання запобігання корупції та організованих злочинності
у сфері економіки 107

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

Н. В. Копча

Проблемні аспекти призначення техніко-криміналістичної експертизи документів
при розслідуванні службового підроблення 111

Г. Ю. Нікітіна-Дудікова

Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень
проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей 116

РЕЦЕНЗІЇ

С. О. Ковальчук

Рецензія на монографію І. В. Ракіпової «Правозахисна комунікація потерпілого
у кримінальному провадженні України» 122

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

<i>Kobko-Odaryi V. S.</i> Legal mentality of youth (on the example of the youth of Ukrainian society)	3
<i>Kuchuk A. M., Pekarchuk V. M.</i> Legal Phenomena Methodology in Modern Legal Discourse Conditions	9
<i>Lepekha V. O., Pryamitsyn V. Yu.</i> Freedom as a value of law in the legal regime of martial law	13
<i>Polieva Ya. V., Dergachov Ye. V.</i> Legal nihilism: theoretical and practical aspects	18

CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

<i>Shaulsky M. I.</i> Problems of local democracy in the context of legislative initiatives	23
--	----

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

<i>Andronov I. V.</i> Jurisdiction of civil cases under martial law	27
<i>Bashkirova Yu. I.</i> Determining the reliability of witness testimony in economic proceedings	33
<i>Kanaryk Yu. S.</i> Peculiarities of the right to use foreign things in Ancient Rome and its influence on modern civil law of Ukraine	37
<i>Kyrylenko M. M.</i> Self-defense as a non-jurisdictional form of protection of the rights and legitimate interests of city councils in economic relations	41
<i>Lepekh S. M.</i> The legal consequences of violation of consumer rights of banking deposit services	46
<i>Moskalyuk N. B., Sloma V. M.</i> The role of legal clinics in the mechanism of human rights protection	50
<i>Pryvydentsev O. G.</i> Features of civil court proceedings in martial law	54
<i>Riabov D. S.</i> Study of the legal status of a lawyer as an internal entity that provides legal services to a business entity	58

LABOUR LAW, SOCIAL WELFARE LAW

<i>Knyazkova L. M.</i> Directions on social protection of internally displaced persons due to Russian military aggression against Ukraine	64
<i>Kovalev O. S.</i> On the issue of labor mobility of Ukraine's intellectual potential	70

ENVIRONMENTAL AND LAND LAW

<i>Shulga M. V., Ignatenko I. V., Fedchyshyn D. V.</i> Legislative novels on resolution of land disputes	75
---	----

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS, FINANCIAL LAW, CYBERLAW

<i>Lytvyn O. P.</i>	
Features of medical care in conditions of martial law	82
<i>Palko V. I.</i>	
Current problems of expulsion in the system of measures of administrative coercion	86
<i>Pidbereznykh I. Ye.</i>	
Lithuanian security sector as an object of administrative and legal regulation	91
<i>Chepizhko A. A.</i>	
Current issues of the procedure for issuing weapons during the state of war against the military aggression of the russian federation	97

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

<i>Aliyeva K. M.</i>	
Influence of objective signs of disrespect for a law enforcement officer on the principles of criminalization of this act	102
<i>Bugera S. I.</i>	
On the prevention of corruption and organized crime in the economy	107

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS

<i>Kopcha N. V.</i>	
Problem aspects of the purpose of technical-criminal examination of documents in the investigation of official counterfeiting	111
<i>Nikitina-Dudikova G. Yu.</i>	
Circumstances to be clarified during the investigation of criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of children	116

REVIEWS

<i>S. O. Kovalchuk</i>	
Review of the monograph by I. V. Rakipova «Law enforcement communication of the injured in criminal proceedings of Ukraine»	122

НОТАТКИ

Науково-практичне юридичне видання

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 1(42)

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – Ю. Ковальчук

Підписано до друку 01.03.2022 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 14,86. Ум.-друк. арк. 15,11.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0622/246.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1. Тел. +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua